מגזין של נשים

נגה

קיץ 1986 • גיליון 12 • 3 ש״ח

נשים בקולנוע הישראלי

דמוקרטיה ופמיניזם

ברצוני להתייחס לכתבה "פורנוגראפיה וחופש ביטוי", שהתפרסמה ב**נגה** בספטמבר 1985.

בימים אלו, כאשר פורנוגראפיית החוצות מגיעה לשיאים חדשים ("אני אוהבת שהם נוגעים בי", ג'ינס פורשה ועוד), דנה **נגה** בפורנוגראפיה, כאילו היא אינה בעיה פמיניסטית, שיש לנתח אותה בכלים פמיניסטיים. **נגה** בחרה להתייחס לפורנוגראפיה דרך הפריזמה של ההשקפה הדמוקרטית, שהמושג "חופש הביטוי" הוא חלק ממנה. טענתי היא, כי הדמוקרטיה, למרות היותה נחשבת לנאורה יותר מכל צורות המימשל האחרות, אינה עונה כלל למצב של דיכוי האשה ואינה מסוגלת לתת תשובות לשאלות פמיניסטיות. הדמוקרטיה, כפי שהיא מופעלת כיום במדינת ישראל, כמו בארצות רבות אחרות, מאפשרת ואף תומכת באידיאולוגיה הפטריארכאלית. האידיאולוגיה הפטריארכאלית מאמינה, שהגבר עליון על האשה וכי זו תכונה "טבעית" של המין האנושי. המשטר הדמוקרטי לא רק שאינו שולל תפיסה זו, אלא גם עוזר לה להתקיים.

דיכויין של הנשים במשטר דמוקרטי אין פירושו שלילת זכויותיהן האזרחיות והמדיניות. במדינת ישראל, למשל, רשאיות נשים לבחור ולהיבחר. אולם לא רק שמספרן במוסדות הייצוגיים זעום ביותר, אלא שהנבחרות אינן מייצגות את האינטרסים של הנשים. הדמוקרטיה והמדינה המודרנית נתנו לפטריארכיה דרכי ביטוי חדשות, בעלות עוצמה רבה יותר מאי־פעם. עידן התקשורת ההמונית יצר דרכים מתוחכמות ביותר, כדי לבסס את שעבוד הנשים. תעשיית הפורנוגראפיה משתמשת בכל האמצעים, כדי להציג את שעבוד הנשים כדבר טבעי, וזאת בשם "חופש הביטוי". בפורנוגראפיה הנשים אינן מוצגות כסובלות. להפך, הן מוצגות כנהנות מהדימוי שלהן כאובייקט מיני ואובייקט לאלימות, עינויים ואף רצח. הן מוצגות כמזמינות אונס ("אני אוהבת שהם נוגעים בי") וכמזמינות רצח (האשה בפרסומת לג'ינס של רולאנד ששון מפנה לרקתה כפפה דמויית אקדח).

בחברות אוטוקראטיות היו הנשים רכושם של גברים נבחרים. במשטר הדמוקרטי, ב"שלטון העם", הנשים הן רכוש של כל הגברים. מוצבת בפניהן הברירה להיות רכושו הפרטי של גבר אחד או להיות רכוש הצִיבור, כאשר אין עליהן חזקה של גבר מסוים. המסקנה היא שהמושגים "פורנוגראפיה" ו"חופש הביטוי" שייכים לאותה מערכת ערכים, המנציחה את דיכוי הנשים. חופש הביטוי הוא למעשה זכות־היתר, הפריבילגיה של המעמד השליט, בין אם הוא יצרן הפורנוגראפיה או הצרכן שלה. הפורנוגראפיה היא התוצר של הפריבילגיה הזאת.

עורכות **נגה** בחרו לראיין אנשים, הידועים כמגיני הדמוקרטיה (בעיקר גברים, הנהנים מזכויות־היתר של החברה הפטריארכאלית). בדרך זו הן נתנו למעשה לגיטימאציה למערכת, שבתוכה ובאמצעותה פורחת ומשגשגת הפורנוגראפיה. עורכות **נגה** לא פנו אל נשים, המודעות להיותן קורבנות ישירים או עקיפים של הפורנוגראפיה. והרי נשים אלה הן הן המומחיות בנושא זה. אנו עדות כיום לפיחות בערכו של הפמיניזם בכל העולם, בין השאר, משום שפמיניסטיות השתלבו בתוך מסגרות פטריארכאליות. דרך הטיפול של **נגה** בפורנוגראפיה אינה אלא ביטוי והסכמה עם החשיבה הפטריארכאלית.

האלטרנטיבה היחידה לפטריארכיה, לדיכוי הממוסד בתוך המסגרות, היא הפמיניזם. הפמיניזם מציב אתגר הן לפטריארכיה והן לזרוע המבצעת שלה: הדמוקרטיה הפטריארכאלית. לשם כך יש להתשמש בכלי ניתוח פמיניסטיים מתוך התייחסות פמיניסטית. כל ויתור על נקודת מוצא זו גורר מאליו שיתוף פעולה עם הדיכוי.

הגיע הזמן לקבל ביטחון עצמי, לקחת סיכונים ולצאת לדרך.

אסתר עילם
תל־אביב

החלטה בלתי הומאנית

ברצוני להביא לידיעתכן את פנייתנו לשר הביטחון לתיקון העוול, שנעשה לסיהאם ברגותי.

לכבוד שר הביטחון,

אנו פונים אליך בבקשה לאפשר לגב' סיהאם ברגותי **לבקר את בעלה**, עלי אבו הילאל, **שגורש לירדן בינואר 1986.**

אנו מוחים על ההחלטה להתנות את הביקור בכך שגב' ברגותי תישאר מחוץ לאזור שלוש שנים. החלטה זו נראית לנו בלתי הומאנית, ויש בה משום הטלת צו גירוש גם עליה.

אנו קוראים לך להסיר הגבלות אלו ולאפשר לגב' ברגותי לבקר את בעלה על־פי ההליכים המקובלים.

אם את מעוניינת לצרף את שמך למברק/עצומה הזה לשר הביטחון, או להציע הצעה אחרת, התקשרי לחנה זהר, טל: 390661 או לרינה מוס, טל: 394377, או כתבי לת"ד 2760, תל־אביב 61026.

חנה זוהר
תל־אביב

טוב מראה עיניים

ברצוני להודות לכם על פרסום הכתבה בנושא הפורנוגראפיה בגליונכם האחרון, ותודה מיוחדת על שגם הבאתם מספר תמונות להמחשה. ברור לי מדוע נחלקו הדעות במערכת, אם נכון או לא נכון להדפיסן. הייתי רוצה להביא גם את נימוקי, מדוע נכון היה לפרסם את התמונות.

הכתבה היתה טובה מאוד. היא האירה אבחנות ובלבולים, הקיימים ביחס לנושא. התמונות הדגימו את הניצול הברוטאלי של הנשים, כפי שתואר בכתבה, ובכך איפשרו לקוראותיכן לחוות את השינאה כלפי נשים, המוצאת את ביטויה בפורנוגראפיה. אין מלים, היכולות לבטא זאת באותה עוצמה. למרות הכעס שעוררו, הוסיפו התמונות להבנתי את הנושא, ואני מודה לכן על כך.

אילנה ארליך
תל־אביב

סולידאריות

ברצוני להודות לכן על היום הנפלא שביליתי במחיצתכן שעות רבות. אפילו ימִים לאחר מכן, לא סר החיוך מעל פני.

בסרטים שהוצגו ביום האשה הבינלאומי בבית־לסין היה ביטוי לכל־כך הרבה מרחשי הלב של הנשים, אשר איננו זוכות לראותם ולשמוע עליהם במסגרות אחרות, והזדהותי איתם היתה מלאה. פתאום הרגשתי, שאני נמצאת במקום שבו כל האנשים (קרי, נשים) מדברים על אותו גל איתי. זו היתה תחושה נהדרת, שלא נתקלתי בה בשום מקום אחר.

אכן, הגיע הזמן שהנשים יפנו את זעמן כלפי חוץ, נגד הגברים המדכאים ולא נגד עצמן, ויפסיקו לשתף פעולה עימם, כשהדבר פוגע בהן ונוגד את האינטרסים שלהן. רק בדרך זו ניתן יהיה לשנות את דפוסי החשיבה וההתייחסות שהביאו אותנו למצבנו העגום.

בתודה ובברכה,
גילה וולף
רעננה

PA 12222a

מגזין של נשים

נגה

דבר מערכת

גיליון זה יוצא בצלם של שני מאורעות: האסון הכבד שהתרחש בכור האטומי בצ'רנוביל ומותה של סימון דה־בובואר באפריל.

דה־בובואר, שנולדה וחיה כצרפתייה, דיברה אל כולנו, הנשים. ספרה "המין השני" יצא לאור ב־1949, אך הוא יפה גם להיום. אנו מקוות, שהוא יתורגם בקרוב לעברית. הניתוח הבהיר והמבריק של מצב האשה מקיף את מירב התחומים האפשריים: הביולוגיים, ההיסטוריים, הסוציולוגיים, המיתולוגיים, הספרותיים והפסיכו־אנליטיים. בכל ההיבטים הללו, מוכיחה דה־בובואר, נשפטת האשה לא ביחס לעצמה אלא ביחס לגבר. דה־בובואר השכילה לאתר את שורש הבעיה: תפיסת האשה כמישנית, כאובייקט, לעומת המעמד המרכזי של הגבר כסובייקט. זה הגרעין ממנו נובטות כל האפליות הסמויות והגלויות.

האסון בצ'רנוביל חייב להביא אותנו להערכה מחודשת של השימוש באנרגיה הגרעינית. אין די במאבק נגד הנשק הגרעיני, דוגמת מאבק הנשים בגרינהאם־קומון (ראו **נגה**9). שואה גרעינית עלולה להיגרם מתקלה טכנית ולאו דווקא מפעולה זדונית. האסון בצ'רנוביל אינו דומה לאסונות האחרים, הפוקדים את האנושות. הוא אינו מוגבל לנקודה במרחב ובזמן. השפעתו ניכרת בארצות רחוקות ממקום האסון, ואנו עוד נמשיך לחוש בתוצאותיו במשך שנים ארוכות.

באופן מסורתי לקחו הנשים על עצמן את המאבק למען שלום ובריאות. אין סיבה שלא נמשיך מסורת יפה זו. מרביתנו איננו נמצאות בעמדות של כוח והכרעה, אך נותר בידינו נשק המחאה.

נגה

מה בנגה?

ISSN 0333-6387

עורכות
רחל אוסטרוביץ'
מירה אריאל
ענת בן־ארי
רחל גיורא
אמירה גלבלום
אראלה דאור
אביבה עין־גיל

עריכה לשונית
רמה יעקבי

הגהה
מיכל שכטר

עיצוב גראפי
ענת בן־ארי
אביבה עין־גיל

צילום שער
רחל אוסטרוביץ

סדר צילום
מפעלים אוניברסיטאיים בע"מ

לוחות
סקאלה

הדפסה
דפוס כחול לבן

הפצה
אטלס

נגה יוצאת לאור 4 פעמים בשנה.
דמי מנוי ל־4 גליונות 12 שקלים חדשים.
ניתן לרכוש גליונות קודמים של **נגה**.

כתובת למשלוחים:
ת"ד 21376, תל־אביב 61213,
טלפון 03-227663

Subscription rates outside Israel
Air Mail $13/4 Issues
Surface Mail $10/4 Issues

גיליון זה יצא לאור בזכות תרומתן של "נשים אל נשים – ארה"ב־ישראל"

Our sincerest thanks to
"Women to Women – U.S.A–Israel"
for their support and contribution

נגה נשלחת חינם לבתי־הסוהר לנשים

זה מה שקורה...

מנכ"לית המועצה הישראלית לצרכנות

המאבקים הבין־מפלגתיים, המאפיינים את תקופת ממשלת האחדות הלאומית, מולידים מפעם לפעם פרשיות מוזרות, שמלמדות יותר מכל על דרך קבלת ההחלטות בדרג העליון ועל סדר העדיפויות המוזר השורר שם.

בחודש ספטמבר 1985 מינו שר האוצר ושר התעשייה והמסחר שישה חברים חדשים למועצה הישראלית לצרכנות. בחודש אוקטובר הגיש אחד משִשת החברים החדשים בקשה לכנס את המועצה, כדי לדון בפיטורי עדה לבנון, הפועלת זה 16 שנים בתחום הצרכנות ומכהנת שלוש שנים כמנכ"לית המועצה לצרכנות. מה הניע את מגיש ההצעה ותומכיו, שזה עתה יבש הדיו על כתב מינויים וטרם היה סיפק בידם להתערות בעבודת המועצה, לחנוך את פעילותם בהצעה לפטר את המנהלת הכללית? נראה, שהסיבות נעוצות ברצון לפנות מישרה לאחד מאנשי שלומנו. ד"ר ניצה שפירא־ליבאי מצביעה על הסבר נוסף: "עדה לבנון הינה האשה היחידה המכהנת בתפקיד מנכ"ל של חברה ממשלתית", כתבה לשר התעשייה והמסחר, "באפריל אשתקד החליטה הממשלה לאמץ מדיניות פעולה, החותרת ליתר איזון בייצוגן של נשים בתפקידים בכירים. על חברי הממשלה הוטל ליישם מדיניות זו במסגרת משרדם ובמערכת של החברות הממשלתיות שהם מופקדים עליהן. מהחלטה זו מתבקש מינוי נוסף של נשים לתפקידי מנכ"ליות, חברות הנהלה ויושבות־ראש ולבטח לא פגיעה בכיבשת הרש – פיטורי המנכ"לית היחידה בחברות הממשלתיות. לנוכח האמור לעיל ובהתחשב בהערכה שהבעת לעבודתה של גב' לבנון (במסיבת עיתונאים ביום 2.1.86), אודה לך, אם תפעל להסרת ההצעה לפטר את מנכ"לית המועצה לצרכנות ותיזום מינויים של נשים נוספות לתפקידים בכירים".

התמודדות יפנית עם פורנוגראפיה

פמיניסטיות יפניות התמודדו לאחרונה עם בית הוצאה־לאור מהגדולים ביפן, קודאנשה, וזכו. קודאנשה הפיצה מודעות, שבהן נראית יד גבר מחטטת במקלות־אכילה בחזה אשה. הסיסמה היתה דו־משמעית וניתן היה להבינה כ"אבא נהנה לקרוא מקצה לקצה" וגם כ"גברים נהנים מגוף נשים מקצה לקצה". בעקבות מחאתן של הנשים התנצלה החברה והסירה את המודעות.

פיטורי נשים משירות המדינה

החלטות הממשלה במסגרת התוכנית הכלכלית כללו גם פיטורי עובדים משירות המדינה. הדבר הדליק אור אדום בלשכת היועצת למעמד האשה, והיא שלחה מכתב לנציב שירות המדינה. "ציבור הנשים חרד", כתבה ד"ר ניצה שפירא־ליבאי, "שמא הגזירה לפטר 10,000 עובדים בשירות המדינה ובמגזר הציבורי תכה בהן באופן בלתי שווה ולא צודק. החשש הוא, שמא תאבדנה נשים את מקום עבודתן ומקור פרנסתן לא בשל סיבות ענייניות, אלא בגלל הדעה, שאשה עובדת הינה מפרנס שני ומישני במשפחה.

"בחברה דמוקראטית אין מקום לגישה של מפרנס ראשון ומפרנסת שנייה. גישה זו נוגדת את העיקרון, לפיו כל בני־האדם שווים בזכויותיהם ובכבודם, ובמקרה זה הזכות לעבוד ולהתפרנס בכבוד. זכותה של האשה לעבוד שווה לזו של הגבר ואין לפטרה ממקום עבודתה, אלא בשל אילוצים כלכליים בלתי נמנעים".

כשלושה שבועות לאחר כתיבת המכתב הנ"ל כבר הגיעו למשרד היועצת תלונות של נשים עובדות, אשר שמן נכלל ברשימת המיועדים לפיטורים משירות המדינה. ד"ר שפירא־ליבאי שלחה מכתב נוסף אל נציב שירות המדינה, ובו העובדות הבאות: "חלק מהעובדות טענו, שההחלטה לפטרן מהווה קיפוח אישי, הפליה לרעה והעדפה של גברים על פניהן – תוצאה שיסודה בשיקולים זרים לעניין ולתפקיד. עובדות אחרות קבלו גם על היעדר התחשבות בנסיבות אנושיות, כמו היותן בהריון או תלות בני משפחתן במשכורתן החודשית.

"מגמת הגידול בהשתתפות נשים בכוח העבודה, שבאה לידי ביטוי עקבי בעשור השנים האחרון, מהווה הישג חברתי שראוי להשתבח בו. אולם חוסנה המוסרי של חברה נבחן גם בעיתות משבר. ראוי לפיכך לתת את הדעת לכך שללא מדיניות מכוונת, עשויה גזירת הפיטורים במשק לשחוק הישג חברתי חשוב זה ולהחזיר את הגלגל אחורנית.

"משבר הפיטורים פוגע בנשים, ביתר שאת מאשר בגברים. זאת, בין היתר, על שום שתחום העיסוקים הפתוחים בפני נשים, כמו גם מידת הנכונות של מעבידים להעסיק אותן, עדיין מצומצמים למדי בהשוואה לגברים".

גרינהם־קומון – שנה רביעית

מחנה הנשים ליד בסיס הטילים בגרינהם־קומון (**נגה** מס' 9) קיים זו השנה הרביעית. במשך השנים עברו בו אלפי נשים מכל רחבי העולם. המחנה הפך מוקד התעניינות ומאבק הן עבור תנועת הנשים והן עבור תנועת ההתנגדות לשימוש בנשק גרעיני. הנשים אמנם לא הצליחו למנוע את הצבת הטילים הגרעיניים בבסיס הצבאי, אך הן העמידו את הנושא במרכז ההתעניינות הציבורית בלא הרף. אלפי נשים נאסרו במהלך השנים, והן מנהלות מאבק יום־יומי עיקש עם השלטונות במקום. כך למשל, בין אפריל לספטמבר 1985 נאסרו שם 1,400 נשים.

בממשלת תאצ'ר אין נשים

ממשלתה של מארגארט תאצ'ר היא הראשונה מאז מלחמת העולם השנייה, שאין בה נשים. נוסף לכך, רק 3% מחברי הפרלמנט הבריטי הם נשים. כדי לשנות מצב זה, הוקמה לפני ארבע שנים קבוצת ה־300 (300 – כמחצית חברי הפרלמנט), שבמצעה נאמר: "קבוצת ה־300 תחדל להתקיים אך ורק כאשר 300 נשים תהיינה חברות בפרלמנט". בקבוצת ה־300 חברות כאלפיים נשים מכל המפלגות. הקבוצה מספקת תמיכה, מידע וייעוץ לכל אשה, הרוצה להציג את מועמדותה בבחירות הכלליות והמקומיות או לתפקידים בתוך המפלגות.

מלכת יופי לשעבר הפכה לפעילה לשיפור מעמד האשה

נלה סאוצ'ו נבחרה למלכת היופי של הפיליפינים ב־1972. באמצע תקופת כהונתה פרשה בזעם מהזירה הזוהרת, בגלל ההשפלה שהיתה כרוכה בשירות שהיתה אמורה לתת לתעשיית הפרסום. היא חזרה ללימודים והצטרפה לאופוזיציה לנשיא מארקוס.

כעת, אחרי 13 שנות פעילות פוליטית, מהן שנתיים בכלא, היא פעילה בארגון־הגג גבריאלה, המאגד 35 ארגוני נשים. הארגון קרוי על־שם גבריאלה סילאנגה, שהנהיגה לפני מאתיים שנה מרד נגד המשטר הקולוניאלי הספרדי. הארגון פועל לשיפור מעמד האשה הפיליפינית ונאבק בין השאר בפורנוגראפיה, שכר נמוך לנשים, חוסר מעונות־יום, חוסר זכויות בעבודה ועוד. השפעת גבריאלה חרגה מעבר לגבולות הפיליפינים, והיא מקיפה כיום גם אלפי נשים פיליפיניות מהגרות, העובדות בעיקר בתפקידי שירות בדרגות שכר נמוכות ביותר בכל רחבי העולם.

חקיקה על אמצעי־מניעה באירלנד

תנועת הנשים באירלנד זכתה בהישג חשוב, לאחר שנחקק חוק המקל על הפצת אמצעי־מניעה. הכנסייה הקתולית התנגדה לחוק בחריפות. החוק החדש מאפשר מכירת אמצעי־מניעה לבני 18 ומעלה על־פי מירשם רפואי. עד כה הותרה מכירתם של אמצעי־מניעה אך ורק "למטרות תכנון המשפחה", זאת־אומרת, רק לזוגות נשואים. החוק החדש מאפשר אספקת אמצעי־מניעה גם דרך רופאים, בתי־חולים ומרפאות לתכנון המשפחה, בנוסף לבתי־מרקחת.

אונס במשפחה

חוקים אנגליים ברבאריים מהמאה ה־17 תקפים עדיין באוסטרליה. לאחרונה הסתמך עליהם שופט בוויקטוריה, כדי לקבוע כי זכותו של בעל לאנוס את אשתו. הדיון המשפטי נסב על אשה, שתיכננה לעזוב את בעלה. הבעל תקף אותה בצורה אלימה, וביצע בה שורה של מעשי אונס אנאליים ואוראליים. מאחר שהתקיפה כללה "פעולות מיניות במסגרת הנישואים", דחה השופט את כל התלונות שנגעו למעשי האונס.

בשנת 1980, נוכח תביעות חוזרות ונשנות לשנות את חוקי הנישואים, הוכנסו בהם כמה שינויים לטובה (כל פעולת חדירה הוגדרה מעתה כאונס), אך בה בשעה הורחבו זכויות הבעלים. עד אז הוכרה "זכותו" של הגבר למגע מיני ואגינאלי. ב־1980 הורחבה "זכותו" גם לקיום מגע מיני אוראלי ואנאלי, בין אם אשתו מסכימה לכך בין אם לאו. מאז 1976 לא הורשע בדרום אוסטרליה אף לא בעל אחד באונס אשתו, אם השניים התגוררו בעת התקיפה תחת קורת־גג אחת.

פרס נובל לנשים

פרס Right Livelihood (פרנסה הוגנת), שנקרא גם פרס נובל האלטרנטיבי, בסך 40,000 דולאר, הוענק ב־1984 לנשים מהעולם השלישי. הפרס מוענק, "כדי להביע הוקרה ותמיכה באלה, העוסקים בחיפוש אחר פתרונות מעשיים לבעיות ממשיות".

הזוכות בשנת 1984 היו: אגודת הנשים Self-Employed (עבודה עצמית) בהודו, התומכת בנשים העוסקות בייצור בביתן; פרופ' ואנגארי מאתאי, ביולוגית ומנהיגת נשים, שהיתה חלוצת רפורמת החגורה־הירוקה בקניה; עורכת־הדין וינפרדה גונזון מהפיליפינים, שהקימה את האגודה לעזרה משפטית; אימאן חליפה, גננת, מורה וחוקרת מלבנון, העובדת במכון ללימודי נשים בעולם הערבי באוניברסיטת ביירות, שחקרה את השפעת המלחמה על ילדים והיתה מיוזמות תנועת השלום בלבנון.

שדולת־הנשים

שדולת־הנשים הוקמה בקיץ 1984 בעקבות דו־שיח שקיים הקונגרס היהודי האמריקאי בנושא האשה ביהדות.

לכל המפקפקים בנחיצות הארגון החדש, והשואלים מה החידוש והייחוד בשדולה, עונה פרופ' אליס שלוי, העומדת בראשה: "גם בעבר עסקו בענייני נשים ושוויון בין המינים, ולא בזה החידוש. ייחודנו הוא בהקמת מסגרת פורמאלית לא־מפלגתית". השדולה אינה סותרת או מתחרה בארגוני נשים או בפעולת נשים בתוך המפלגות. להפך, היא באה לתת תמיכה לנשים.

בתחום שיתוף הפעולה, לזכות השדולה הישג חשוב: כינוס כל חברות־הכנסת, מגאולה כהן ועד שולמית אלוני, למסיבת עיתונאים משותפת. חברות־הכנסת הסכימו פה אחד שיש לקדם את מעמד האשה ואף טענו, כי "חברה ללא אשה היא חברה". אכן מלים יפות, אך מה על המעשים? "חשוב לנפץ את המיתוסים", אומרת שלוי. לשם כך הקימה צוות תגובות על ממצאי סקר הצפייה בטלוויזיה וקו דומה היא נוקטת גם בתחום דיני האישות, שבו האפליה בוטה. השדולה אירגנה משלוח מאות גלויות לרבנות ובהן היא דורשת מן הרבנים לפעול לשינוי המצב שאין לו הצדקה הלכתית. השדולה גם יזמה פגישות עם הרבנים ותיקונים הלכתיים.

ה... זה מה שקורה

עד שיאמר מוכן אני

"את עוד תזחלי אלי על ארבע, הוא אמר לי", סיפרה מסורבת גט זה 24 שנה ביום־העיון בדיני אישות ובתי־דין רבניים, שאירגנה שדולת־הנשים בשיתוף עם חברות הכנסת בכנסת ביום שלישי, 1.7.86. רק כוח הרצון ועוז הרוח של האשה מנעו מהבעל להשיג את מבוקשו. הרבנות והמדינה ניצבים מאחוריו. אין שום הסדר חוקי לנשים החיות בנפרד מבעליהן. הביטוח הלאומי, קופת־חולים ושירותי הרווחה מתייחסים אליהן כאל נשים נשואות. מס־ההכנסה מגדיל מכולם לעשות, ואת החזרי המס של האשה הוא מעביר לבעל, כמובן.

סערה עורר הרב שמחה מירון, שטען שסדר־היום מעוות. רות רזניק, מנהלת ל.א. – לחימה באלימות נגד נשים, יצאה בהפגנתיות מן האולם. הפסדה היה קטן. הרב לא חידש דבר. הוא מחזיק בדעתו, שאין לכפות על הבעל לתת גט.

פתרונות קיימים: בעדה החרדית המצב שונה. הסאטמארים נוקטים לפי ההלכה, שיש להכות סרבן עד שיאמר מוכן אני. בקהילה חרדית בקנדה פעלו הנשים. הן סירבו ללכת למיקווה, והסרבן חזר בו.

יום־העיון נערך בכנסת, להדגיש כי הפתרונות חייבים לבוא מהמוסד המחוקק. שדולת־הנשים הכינה הצעות לתיקון חוקים, היכולות בהחלט להקל על סבלן של נשים רבות המחכות לגט עשר, עשרים שנים ואף יותר, בלי להיכנס לסוגיה המרכזית של הפרדת הדת מהמדינה. הומלץ להכניס סדר בנהלים ולפקח על פעולת בתי־הדין הרבניים ואפילו למנות אשה לוועדה לבחירת דיינים.

הנסיכה מבעד לעדשה

מאת **רחל אוסטרוביץ**

ג'ון ברגר בספרו "WAYS OF SEEING" מדבר על דמויות הנשים, כפי שהן מוצגות ביצירות אמנות. לדבריו, "הן נראות כמי שאין להן רצון משל עצמן והן מוגדרות כל הזמן מזווית ראייה גברית, נבחנות, נבדקות ומופעלות, כדי למצוא חן בעיני הצופה הגבר". טענה זו אפשר להחיל בקלות גם על הקולנוע. כמו האמנות, הקולנוע משקף תפיסה מיתית של גברים את האשה, תפיסה שמולי הסקל קוראת לה "השקר הגדול" (בספרה "From Reverence to Rape"). זוהי תפיסה פרוידיאנית מיסודה, שדוגלת בעליונות הפין, בפסיביות נשית, במזוכיזם נשי ובפנטאסיות אונס של נשים. הנשים נחותות. עולם העשייה וההישגים שייך לגברים. כבר ב־1926 ביקרה קרן הורני ("הבריחה מן הנשיות") את הבסיס הצר של מחשבתו של פרויד. הורני טוענת נגד צמצומן של תכונות פסיכולוגיות למושגים אנטומיים בלבד, נגד חוסר ההתייחסות לערכים חברתיים ונגד ההתרכזות במחשבה בינארית: אינסטינקט–אגו. נשי–גברי, פסיבי–אקטיבי. אך דווקא תפיסת העולם הבינארית היא שמשתקפת בקולנוע, תוך הצגת תפקידים מקוטבים של גבר פעיל ומבצע לעומת אשה פסיבית, אובייקט מיני חסר כבוד והערכה עצמית. הקולנוע בחר להתמקד בהצגת סטריאוטיפים נשיים אחדים ומסוימים בלבד. האשה חלשה, קורבן שזקוק להגנת הגבר, אם ורעיה שאין לה כל זהות אחרת, בתולה נצחית ואלוהית ללא מין, או הקוטב האחר – אובייקט מיני, זונה ופאם־פטאל.

בקולנוע הבינלאומי הוגדרו תפקידי הנשים במקרים רבים על־פי חוקי הז'אנר. בפילם־נואר, למשל, הקונפליקט המרכזי בנוי סביב הדיכוטומיה שבין האשה הרעה לטובה. למרות הגישה האנטי־נשית, אני מוצאת את עצמי נהנית מהקולנוע ההוליוודי של שנות הארבעים, אולי משום התחושה, שהסטריאוטיפים מוכתבים מתוך הקונטקסט הצר של הז'אנר.

הקולנוע הישראלי הוא ריאליסטי מעיקרו. זו לא האגדה האפלולית של הפילם־נואר, אלא התיימרות להציג את ה"כאן והעכשיו". לא פעם אני מוצאת את עצמי נבוכה למול הנשים, המשתקפות מעל המסך. את הגברים אני מזהה די בקלות, אך מאין שאבו הבמאים הישראלים את הדמויות הסטריאוטיפיות, החוזרות על עצמן בכל סרט וסרט, דמויות חסרות חיוניות וחיים או רצון משל עצמן? האם אלו הן הנשים, שלצדן חיים הבמאים, התסריטאים ועושי הקולנוע מכל שיכבות האוכלוסייה? הדמויות האלה אינן חברותי או שכנותי או מורותי או הנשים הרבות האחרות, בהן אני נתקלת במהלך חיי.

זאת ועוד. אם בקולנוע הבינלאומי מה שמניע אשה לוותר על קריירה או ללכוד גבר מסוים היא האהבה, הרי בסרט הישראלי המניעים אינם ברורים. דמויות הנשים נוטות להיות מעורפלות (חנה ב"מיכאל שלי", אסיה ב"המאהב"). רגש האהבה אינו קיים בין גברים ונשים. ב"המאהב" אין לדעת מה הסיבה לאובססיה של אסיה ביחס למאהבה. ב"חיוך הגדי" אין שום הסבר לתשוקתה המשונה של אשת הרופא הצבאי למושל הצבאי בסצינה שבה נפגשים השניים במוזיאון תל־אביב.

מה, אם כן, מאפיין את האשה בקולנוע הישראלי? "כל הנשים אותו הדבר" אומר שמוליק קראוס בסרטו של דוד גרינברג, "איריס". אכן, חוסר התחכום של הקולנוע הישראלי צימצם עוד ועוד את רפרטואר הסטריאוטיפים הנשיים. הקולנוע הישראלי מתמודד בעיקר עם האשה כאובייקט מיני, מושא למשגל, זונה ובוגדנית או לחלופין, אם ורעיה.

תפיסה פשטנית וסטריאוטיפית זו עוברת מסרט לסרט ומועצמת על דרך החיקוי. התופעה חוזרת על עצמה גם בסרטים, שהם לכאורה שונים במהותם ובתקופה בה נוצרו. כך, למשל, תישנה דמות המאהבת חסרת האישיות בסרטים כמו "זוג נשוי" לצפל, ב"לא לשידור" ליעוד לבנון, "המשחק האמיתי" לאבי כהן, ב"חיוך הגדי" לשמעון דותן. חברתו של החייל שנהרג, העוברת בירושה לחברו הטוב שנשאר בחיים, תחזור ותופיע ב"העיט" ליקי יושע וב"צלילה חוזרת" לשמעון דותן. האשה ההרסנית במיניותה (תופעת ארוס–תנאטוס) מופיעה בסרטים "חמסין" לדני וקסמן, "סופו של מילטון לוי" לנסים דיין, ב"מיכאל שלי" לדני וולמן, ב"צלילה חוזרת" וב"המשחק האמיתי". בעתות מלחמה מרכזיותו של הגבר מתעצמת, ועל רקע הדומינאנטיות של גבריותו מצטמצמת מאוד הגדרת הנשיות בקולנוע. הנשים מתגמדות למין בלבד. נושא זה ראוי לבחינה רצינית הן בגלל העובדה שנשים משמשות אליבי למלחמה ("צריך להגן על הנשים ועל הילדים") והן בשל היותן מקורבנות המלחמה (אלמנות, אמהות שכולות ופליטות).

האופן שבו מטפל יקי יושע בנשים בסרטו "העיט" אופייני לקולנוע הישראלי. שלוש נשים

צעירות: אחותו של חבר שנפצע במלחמה; חברתו של חברו שנפל; ופקידה במשרד הביטחון, העובדת במפעל ההנצחה, אינן אלא אובייקטים למשגלי הגיבור. אף שאין לו קשרים מיוחדים עם הראשונה, היא ממהרת להיכנס למיטתו, לאחר שחזר זה עתה מן המלחמה שתוי ודוחה.

השנייה נענית לו מיד, כאילו ברור שהוא תחליף לחבר שנפל. את השלישית הוא אונס, מה שלא מונע ממנה להתאהב בו. הנשים הן פרס ללוחמים, פרח במיטת המפקד. זהו תפקידן בעתות מלחמה ולאחריה.

ובעניין האונס, המסקנה המתבקשת היא, שכדי לכבוש לב אשה שאיננה מוכנה להתמסר מיד, צריך לאנוס אותה. כדברי יקי יושע (בראיון אישי), "היא חונכה כל החיים לאונס הזה". טענתו היא, ש"לא הגבר הוא זה שזקוק לאהבתן של הנשים, אלא להפך, הן זקוקות לו, משום שנשארו לבד, ועל כן הן אפילו מוכנות להתחלק בגבר אחד במיטה". מפיק סרטים הוליוודי הסביר פעם כך את השימוש הציני שעושה תעשיית הסרטים בסצינות אונס: "אנחנו נותנים לציבור מה שהוא רוצה לראות". ואכן, הסרטים משפיעים, מעצבים ומנציחים את הגישות הרווחות בציבור.

בסרטו של יעוד לבנון, "לא לשידור", אנו מוצאים יסודות דומים לאלו המצויים ב"העיט". הסיפור מתרחש בתחנת־רדיו צבאית. הנשים בסרט הן חיילת צעירה, המשתמשת במין כדי להתקדם; קצינה בעלת חזה ענקי, שאיננה נראית או מדברת כדמות אנושית אלא כקריקטורה צבאית, שכמותה ניתן למצוא בקריקטורות של חוברות פורנוגראפיות; גרושתו של הגיבור, ממורמרת ולא יציבה; בתם, אשר כל רצונה מאביה הוא מערכת סטריאו חדשה; ואשה בחודשי הריונה האחרונים, שעימה חי הגיבור, עד שהוא מוצא מאהבת חדשה. גם בסרט זה יש סצינה, שבה אונס אחד מעובדי התחנה את החיילת, אולם לאחר מאבק היא נענית לו, כי הדבר עשוי לקדם אותה. בעיקר מצליח הסרט להעביר את התחושה, שהניסיון של החיילת להתקדם הוא שלילי, ושהתפקיד ההולם נשים הוא של אמהות ורעיות ולא של נשות קריירה מצליחות. התפקיד שמייעד להן הבמאי והתסריטאי הוא של מטפלות. כזו היא חברתו של הגיבור, הנרתמת לעזור לזמר מתוסכל. ההקרבה העצמית היא נחלת הנשים – הן אחיות רחמניות מטבען.

עניין מיניותה של האשה מוצא ביטוי חריף ב"מיכאל שלי", סרטו של דן וולמן. יש משמעות מיוחדת לעובדה, שחנה הוזה על שני האחים הערביים בדיוק כאשר מיכאל מגויס למלחמת 1956. "הניגוד שבין הבעל הנלחם במצרים לבין האשה המפנטזת פנטאסיות ארוטיות סביב התאומים הערבים, מדגישה לא רק את בוגדנותה של חנה במסגרת הנישואים, אלא גם את חוסר נאמנותה הלאומית".* לא רק שחנה מוצגת כאשה שאיננה מתבגרת, כדמות סטאטית, שדבר אינו קורה לה, אלא מה שקיים אצלה הם רק חלומות ותשוקות ארוטיות. בהזיותיה אנו בעיקר שבים ורואים אותה נאנסת שוב ושוב על־ידי שני הערבים.

הלן דויטש, תלמידתו של פרויד, ראתה בחלומות אונס הוכחה לקיומו של מזוכיזם הטבוע עמוק בנקבה. קרן הורני, לעומתה, טענה, שהתופעה של מזוכיזם אצל נשים מצביעה על נברוטיות שמקורה בהכוונה חברתית, ושהיא אינה תוצאה נורמלית ובלתי נמנעת של מיניות האשה. אינני יודעת אם להזיות האונס של חנה יש בסיס במציאות של נשים. עדיין לא נעשה מחקר רציני וחסר פניות על הזיותיהן המיניות של נשים ואם הן אמנם פרי רוחן של נשים או שמא המדובר בפנטאסיות זכריות (בונואל, "יפיפיית היום"; פליני, ב"ג'ולייטה של הרוחות" ועוד). ב"מיכאל שלי" המיניות היא הדבר העיקרי ואולי היחיד, שמאפיין את האשה. הסרט לא מסביר, מדוע הולכת האשה ומאבדת את כוחה לאהוב, מדוע היא מנכרת את עצמה מסביבתה וחוששת מפני המוות.

מוטיב האשה המינית וההרסנית, או לחילופין, הגבר הלכוד ללא מוצא ברשתה של האשה, שאין לעמוד בפני קסמה המיני, הוא בעל שורשים עמוקים בתרבות המערבית. בצורה פחות מתוחכמת מופיע קשר גומלין בין ארוס ותנאטוס גם בקולנוע הישראלי. ב"צלילה חוזרת" עסוקים הגברים בפעילות צבאית חשובה, ואילו האשה, שבעלה נהרג באחת הפעולות והוריש אותה לפני מותו לחברו הטוב, היא דמות מעצבנת, שמפריעה לבחורים לנהל את עבודתם כראוי. אם יקרה אסון, היא זו שתהיה אשמה. בעיני אם בעלה, עצם חתונתה עם יוחי (הבחור שנהרג) היא אסון. מדברי האם משתמע, שהוריו של יוחי לא רק שלא זכו בבת, אלא גם איבדו בן. ב"חמסין", סרטו של דן וקסמן, האסון אכן מתרחש בגין הקשר, שיצרה אחותו של גדליה עם הבחור הערבי, וב"סופו של מילטון לוי" אחותו של מילטון, רחל, בבוגדנותה

* אסתר פוקס, "נשים ומלחמה", **נגה** מס' 10.

צלילה חוזרת

רומן בהמשכים

ובשל הקשר שלה עם דני, היא שגורמת לאסון משפחתי ולסופו של מילטון לוי. באופן כללי הקולנוע הישראלי אינו מתמודד עם האשה כעם יצור אנושי על מכלול תכונותיו, אלא מצמצם אותה לאספקט אחד של אישיותה. כך האשה היא זונה או ילדה חסרת אונים, נשואה שנואה או מאהבת, שהיא בובה לשגיונותיו של הגיבור.

הזונה אינה נושא חדש בקולנוע ("לחיות את חייה" של גודאר, "אקאטונה" של פאזוליני ועוד), והיא מוצגת כתוצר של מעמד כלכלי חברתי. בקולנוע הישראלי, לעומת זאת, היא אינה יותר מאשר דמות קוריוזית פיקאנטית, שצמחה לה סתם כך ללא הקשר מעמדי, כלכלי או חברתי. הגואל יהיה תמיד איזה גבר נאצל. תמיד יימצא הגיבור התמים והטוב, שירצה להושיעה ("כביש ללא מוצא", "מלכת הכביש"). נסעדת נוספת היא האשה הילדותית, הזקוקה לעצתם ולעזרתם של גברים. בהיעדר גברים יהיו לה ילדים קטנים למגינים. כך זה ב"עדות מאונס" של רפאל רביבו – שם הבן הקטן אומר לאמו: "את צריכה גבר, אני אטפל בך"; וב"על חבל דק" של מיכל בת־אדם ו"עתליה" של עקיבא טבת, בהם הילדה מטיפה מוסר לאמה.

תופעה אופיינית אחרת לקולנוע הישראלי היא אשתו השנואה וחסרת האישיות של הגיבור. אמנם, הייעוד הסמוי והגלוי של האשה בקולנוע הוא להיות אם ורעיה, אך כשהיא ממלאת את תפקידה, היא שנואה על הגבר שלה. לאשה בקולנוע הישראלי אין לעולם סיכוי לרצות את הגבר. ב"רומן בהמשכים" של עודד קוטלר הגיבור מקיים מערכות יחסים עם אשתו הקודמת ומתעלם מאשתו הנוכחית. ב"גשר צר מאוד" של נסים דיין גרושתו של הגיבור היא

כמעט מפלצתית בוולגאריות שלה. ב"המשחק האמיתי" ישנה התעלמות מוחלטת מאשתו החוקית של הגיבור. ב"סופו של מילטון לוי" למרבית הנשים תפקיד רק בגידול ילדים. ב"עד סוף הלילה" של איתן גרין לאשת הגיבור אין רצונות משלה, והיא מוכנה לספוג את כל העלבונות והשקרים שלו ביודעין ובלי מחאה. תפקידה כרעיה הוא לרומם את האגו של הגבר שלה, ובכך היא מצטיינת.

המאהבות נראות תמיד כמודבקות לעלילה. את המאהבות לרגע מוצא הגיבור באקראי בבאר, ברחוב או במסעדה, והן נענות לו מיד להתעלסות חפוזה במקומות לא שגרתיים. כך, למשל, ב"רומאן בהמשכים": הגיבור אוסף טרמפיסטית ותוך זמן קצר, בין מעוז־אביב לרחוב נחמני, הם מתעלסים במכונית. ב"צלילה חוזרת" נשים שהגיעו לבאר מסיימות את הערב בלא מחלצותיהן בבית הגיבור, והחיילת המשרתת איתו באותו בסיס, מבינה לסבלותיו מאשתו הטרייה, ומתעלסת עימו באוטובוס הצבאי בסיום הסרט. המאהבת הקבועה, גם לה אין חלק בעלילה, אך לעומת זאת היא משמשת עזר כנגד הגיבור. תפקיד כזה ניתן למיכל בת־אדם ב"המשחק האמיתי" ולמאהבתו של מיכה ב"זוג נשוי". הגדיל לעשות שמעון דותן בסרטו "חיוך הגדי". בסרט, המתאר נתח מחיי המימשל הצבאי בשטחים, אין לנשים מקום. אשתו של הרופא הצבאי, שהיא מאהבתו של המושל הצבאי, מוצגת כדמות מקאברית לחלוטין, אין לה עבר, הווה או אישיות ברורה. הפונקציה היחידה שיש לה בסרט היא להיות תחנת־כוח מינית.

אפשר היה לצפות, שבמאיות יכניסו זווית ראייה נשית לקולנוע, ודרך עיניהן יוצגו הנשים בצורה אנושית יותר.

מיכל בת־אדם, שביימה עד היום ארבעה סרטים, איכזבה מבחינה זאת. סרטה "המאהב" הוא "גברי" בצורה קיצונית. כאן טרפם של הגברים הוא הקטינות. בקטינות מועצמים הסטריאוטיפים הנשיים. כל מה שיש להן להציע היא מיניותן, והן פועלות באמצעותה בלבד. אהבה אין כאן, גם לא בין הדמויות הבוגרות של הסרט, המציגות מגעים טכניים בלבד.

ניסיון מודע להתמודד עם תפיסת עולם שוויונית יותר נעשה בסרטו של צפל, "זוג נשוי". צפל מנסה להציג בפנינו משבר נישואים של זוג בשנות הארבעים לחייו. לכאורה, מצב שוויוני, שבו אין שחור ולבן, אשם ונקי מאשם, דמות חיובית ודמות שלילית. אולם רק לכאורה. הנוכחות של מיכה על המסך דומינאנטית. במקום לצפות בחיי זוג נשוי, אנו צופים בחיי מיכה, וכגיבור הוא זוכה ליותר אהדה מאשר אשתו. בשל נוכחותו המתמדת, מאמץ הצופה את זווית הראייה של מיכה, ודרכו הוא מתבונן בחייו. וכך קורה, שתסכוליו של גבר נשוי בשנות הארבעים לחייו ניתנים להבנה ולאהדה יותר מאשר תסכוליה של אשתו. אנו צופים מבעד לעיניו במשבר נישואיו. אנו רואים אותו כל הזמן מחוץ למסגרת המשפחתית, בתוך המסגרת, עם עצמו, במקום עבודתו ועם מאהבת צעירה. כמעט שאין הדבר כך לגבי אביבה אשתו. לגבר יש חיים בבית וחיים מחוץ לבית, ואילו מהות חייה של האשה ותכליתם הם עם משפחתה.

מי נחלצות בכל־זאת מן הסטריאוטיפיות הנשית? "נועה בת שבע־עשרה" של צפל והגיבורה הערבייה ב"גשר צר מאוד" של נסים דיין. נועה, בל נשכח, היא רק בת שבע־עשרה, והערבייה – היא זכתה לשחרור מסטריאוטיפים נשיים במסגרת ההתנערות הכללית של התיאטרון והקולנוע הישראליים מן היחס הסטריאוטיפי לערבי.

ואם הצלחנו להתבונן בעיניים נקיות מדעות קדומות במיעוט אחד, יש אולי סיכוי שנשתחרר מתפיסות מעוותות ביחס למיעוט אחר. ובעיקר אנחנו, הנשים. במשך דורות התאמנו עצמנו לרצונם של גברים, עד כי הסתגלות זו נראית לנו כטבענו האמיתי. טבעי לנו שגברים פועלים ונשים נראות, שגברים מביטים בנשים המוצגות לראווה, שנשים צופות בעצמן בעד עיני הגבר המתבונן. אימוץ זווית הראייה הגברית מכריעה לפיכך לא רק את היחסים בין נשים לגברים, אלא גם את יחס הנשים לעצמן. כשנתחיל להתבונן בעצמנו מבפנים, אפשר אולי יהיה לראות דמויות נשים אחרות בקולנוע: נשים שיש להן חיים ורצונות משל עצמן, נשים שהן הגיבורות המוליכות את העלילה, נשים מעניינות עם תפקידים מעניינים. אז אולי יצמחו גם כאן שחקניות מרתקות כמו ג'סיקה לאנג, סאלי פילדס, גולדי הון, ואולי אפילו מריל סטריפ.

נגה

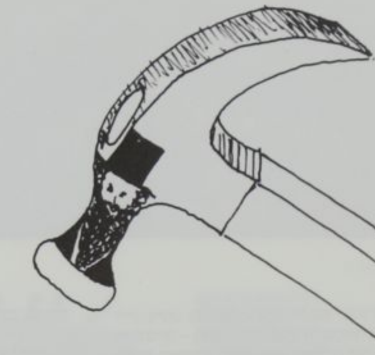
בין פטיש הדת לסדן המדינה

מתגרשות 1986

מאת **מירה אריאל**

"אנו חושבות לבלתי רצוי שיימסר כל כוח השיפוט... רק לבית־הדין העברי הדתי, הבנוי על יסוד החיים של עמנו בתקופות קדומות, שלא התפתחו באותה המידה שנתפתחו ונשתנו חיי עמנו, והוא נשאר עומד בעיקר על הבסיס, שהגבר הוא בעל החובות ובעל הזכויות היחידי במשפחה.

"אנו מוצאות דרך בזה, שייווסד בית־משפט עברי חילוני, בתוקף ממשלתי, על יסוד של שוויון זכויות לנשים ולגברים, אשר לו תהיה הסמכות לשפוט בענייני האישות... באותם המקרים כשאחד הצדדים ימאן להגיש את עניינו לבית־הדין העברי הדתי...".

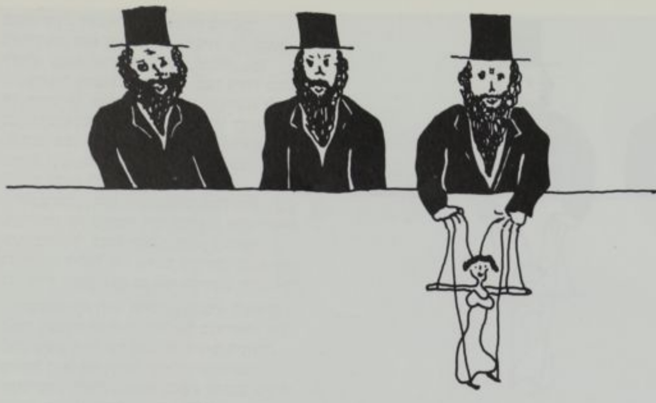
נשמע כמו מדע בדיוני? ובכל־זאת, המדובר בהיסטוריה, בינתיים היסטוריה שאינה חוזרת. בסיוון תרפ"א (1921) מסרה התאחדות הנשים לשיווי זכויות בא"י את המסמך הנ"ל לשלטונות המנדאט. מה שהעיזו הן לדרוש מן האויב לא מסוגלים ארגוני הנשים לתבוע כיום מהממשלה ואפילו לא ממפלגת־האם שלהם (דוגמת נעמת ממפלגת העבודה).

"אחדות העם", "היהדות מכבדת את האשה" ועוד מליצות נבובות כאלו רווחות כיום בקרב חילוניים "ליבראלים". דו־קיום בשלום מחייב ויתורים הדדיים, הם טוענים, לשם כך, מקריבים את החלשים: את הנשים ואת העניים. את המחיר על איסור התחבורה הציבורית בשבת, למשל, משלמים רק מי שאין להם מכוניות פרטיות. באיצטדיון בלומפילד, לעומת זאת, ימשיכו לשחק כדורגל בשבת. גם הבנקים יוכלו להמשיך לגבות ריבית, למרות האיסור הדתי. פרופסורים בפקולטה למשפטים יוצאים בעצומות נגד נגיסת הלובי הדתי באושיות הדמוקראטיה בשל ההתנגדות לאוניברסיטה המורמונית, אך פרט לשניים, איש מהם לא הרים קול בעניין העוולות של בתי־הדין הרבניים.

רובנו נוטים להתעלם מן הסלקטיביות הזו. גם אם נכונה ההנחה שמוכרחים להיכנע ולוותר לדרישות הדתיים במערך הפוליטי הקיים, לא נובע מכך באופן אוטומאטי, שנתח אוכלוסייה מסוים הוא שחייב לשאת בנטל. לכן לא קבילה גם ההשתמטות מאחריות של הרוב החילוני בארץ, הטוען שהאשם בדתיים. אין זה מדויק. חוק "מיהו יהודי" חוזר ונכשל בכנסת, אך הנשים לעולם נשארות בצבת הרבנות. למען אחדות העם, כמובן.

דרך אחת לפתרון היא להתעלם מן המימסד הרבני, לא להזדקק כלל לשירותיו. זוהי הצעתם של קבוצת מחרימי הרבנות, שהתארגנה לא מכבר. הסכם לחלוקת רכוש במקרה של פירוד ותו לא. אין ספק שזוהי הדרך היפה ביותר, אם כי היא לא כה קלה, במיוחד לא עבור נשים. במציאות בלתי שוויונית יהיה כמעט כל הסכם שוויוני שהם יציעו בלתי שוויוני למעשה. למשל, מה צודק יותר לכאורה מחלוקת הרכוש המשותף לשניים? יחצו את שווי הדירה (והמכונית, נאמר). אך חלוקה "שוויונית" זו פירושה שאחד הצדדים (הגבר במרבית המקרים) אכן זוכה במחצית עוגת הרכוש, בעוד שהצד האחר (האשה ברוב המכריע של המקרים) מתחלקת בחלקה עם הילד(ים). אך גם אם נצליח להתגבר על מכשולים מסוג זה, וניקח בחשבון שגם הילדים הם חברים במשפחה הנפרדת, שנשים משתכרות הרבה פחות מגברים וכו', גם אז אין בידינו פתרון מעשי למרבית האוכלוסייה, משום שרוב הציבור הישראלי קונבנציונאלי ומבקש את הגושפנקא של הרב.

כאן חשוב לנפץ מיתוס נוסף, זה של "הכל או לא כלום". כאילו שאת היהדות יש לקבל כמות שהיא. שכן "ההלכה אינה משתנה, היא נצחית". אלה דעות שמקובלות אולי יותר על החילוניים מאשר על הדתיים. יש מעין קשר של שתיקה לגבי ההיסטוריה של התפתחות והשתנות ההלכה. "ההלכה תמיד השתנתה", אומר ד"ר אריאל רוזן־צבי מהפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל־אביב, בעצמו איש דתי. בעבר הכירו הרבנים בלגיטימיות של בעיות שונות, והם ידעו למצוא את השיטות המתאימות לעקוף את הבלתי רצוי בהלכה. למרות שמטרת ההלכה היא לעצב את החברה כרוחה, אין היא חותרת לאוטופיה. לא גוזרים על הציבור גזירה, שאינו יכול לעמוד בה. להפך, להלכה תפיסה ריאליסטית מובהקת, והיא מקיימת דיאלוג

מתמיד עם הסביבה, מתוך נכונות להתפשר.

אומר ד"ר רוזן־צבי: "מבחינה הלכתית אין דבר מטפיסי בעניין מעמדה של האשה, שקשור להירארכיה, חלוקת תפקידים, וכד', שלא ניתן לשינוי". אפילו פסוק מקומם כל־כך כמו "והוא ימשול בך" פורש, לפחות על־ידי חלק מן המפרשים, כחל על תחום ספציפי של ההתנהגות המינית ולאו דווקא כעקרון־על. גם את ההלכה, הקובעת ש"האיש קודם לאשה להחיות" וש"האיש מקודש יותר מן האשה" (על־פי הרמב"ם), מצליח רוזן־צבי לגייס לטובת הקריאה לשינוי הלכתי, שימנע או שיפחית עוולות. כנגד הלכה אנטי־נשית זו מציב רוזן־צבי את ההלכה, הקובעת שיש להעדיף את האשה בפדייה מן השבי. שתי ההלכות אינן שוויוניות, הוא קובע, אך הן נגזרות מהירארכיה יחסית, סביבתית, ולא מנחיתות או מעליונות מוחלטות ונצחיות.

החכמים, אומר ד"ר רוזן־צבי, קבעו את ההלכות בהתאם לזמן ולמקום, ואלו, כידוע, טבעם להשתנות. בהשתנות הזמנים, יש להתאים מחדש את הדינים. אף ההלכה עצמה מנוסחת לעתים קרובות עם סעיפים, המורים על נסיון להתאימה להשתנות הנסיבות. כדוגמה מביא ד"ר רוזן־צבי את מנהג ההסבה בליל־הסדר. ההסבה היא זכותם של בני־חורין, ולפיכך אין נשים נשואות רשאיות להיסב. ברם, אם האשה חשובה (כלומר עצמאית מבחינה כלכלית), הרי שאינה תלויה בבעלה, והיא מסיבה. אגב, כיוון של"אשה החשובה" מעמד משופר בהלכה, הציעה ח"כ שולמית אלוני לפני כמה שנים להחילו על כל נשות ישראל.

את זכויות־היתר שמהן נהנה הבעל בכל מה שקשור לגירושים מייחס רוזן־צבי לעובדה, שבתקופת התגבשות הדין היה מצב האשה רעוע ("אשה בכל שהוא – ניחא לה", גם עם בעל־מום או חולה־נפש תסכין). כראיה לכך שהמדובר בהלכה שלוקחת בחשבון את רחשי לבן של הנשים ולא בתקנה משמים. מביא רוזן־צבי את הכלל, שסלידתן של נשים מבעל פושט עורות, מפאת הריח שהוא מדיף, היא אכן עילה לגט. מכאן גוזר רוזן־צבי, שעל הפוסקים לשוב ו"לרדת לסוף דעתן של נשים" כבימים ימימה. לו היו הרבנים מוכנים לדבר עם נשים ולחוש מה מציק להן כיום, אין לו ספק, שהיו נמצאים פתרונות הלכתיים הולמים. כל זאת, הוא מוסיף, אינו פוטר אותנו, כמובן, מהתמודדות עם השאלה של הפרדת דת ומדינה.

כפמיניסטיות, אנו חייבות להקפיד על הפרדה זו בין נסיונות לשנות את ההלכה לבין נסיונות להפריד בין דת ומדינה, וזאת בניגוד לנטייה הרווחת בין המתנגדים לכפייה דתית. מנהגי ההלכה, שאינם מקובלים עלינו כיום, אינם בעיה של חילונים דווקא. בראש ובראשונה הם בעיה של נשים כנשים, ללא הבדל בין דתיות לחילוניות. מכל מקום, כיוון שלא נראה שנושא הפרדת דת ומדינה יעמוד על הפרק בשנים הקרובות, הימנעות שלנו, החילונים, מלחץ על הרבנות לשפר, ולו במעט, את מעמד היחיד המתדיין הוא בבחינת איסטניסיות שאין לה מקום. איננו יכולים להרשות לעצמנו לדבוק בעיקרון, שבהיותנו חילונים, אל לנו להתערב במערכת לא לנו. בהיותה כפויה עלינו, שלנו היא. איננו יכולים לאפשר לעצמנו להיות מובסים על־ידי ויכוחים עקרוניים, כגון, האם אפשר בכלל ליישב את עבודת האל, העומדת ביסוד ההלכה היהודית, עם השקפת עולם חילונית, הומאנית. גם רוזן־צבי נוקט גישה פרגמאטית בשאלה: "לא הוויכוחים התיאורטיים הם שחורצים גורלות".

ההתדיינות בבית־הדין הרבני היא סיוט, לשני בני־הזוג, ובכל־זאת, רוב הגברים לוקחים גלולה נגד בחילה ועוברים את הרבנות בשלום. עבור הנשים אין בנמצא תרופה. הקורבן שלהן כרוך במקרים רבים בפגיעה ממשית ברמת החיים שלהן, נוסף על הפגיעה הנפשית. קשה, לכן, לקחת ברצינות רבות מהתלונות של חברי אגודת הגברים לגירושים הוגנים. טענותיהם במה שנוגע לענייני כספים, גם אם הן משקפות תחושת קיפוח אמיתית, לא עומדות במבחן המציאות. נתונים מארה"ב מורים, שרמת החיים של אמהות גרושות וילדיהן ירדה ב־73% בממוצע, בעוד רמת חייהם של גברים עלתה ב־42% ("מהפכת הגירושים", ל. וייצמן). בארץ, לצערנו, לא נעשו מחקרים מסוג זה, אך נמצא שיש קשר הדוק להיותן של משפחות, שבראשן עומדות נשים, מתחת לקו העוני. את תביעתם של הגברים לבטל את המסירה האוטומאטית של הילדים לאמם אי־אפשר לפטור כלאחר יד.

מה, אם כך, אפשר לעשות כדי לשפר את מעמדה הנחות של המתגרשת? שתי הצעות, שאינן מבטלות זו את זו, באות בחשבון. המאבק האחד ימוקד בהכנסת שינויים הלכתיים, כפי שהיה מקובל בפסיקה הדתית בימים ימימה. במאבק זה אפשר לחתור לשיתוף פעולה עם נשות אמונה, כך שהלחץ על הרבנים יופעל גם מבפנים. זוהי הגישה שנקטה שדולת־הנשים בישראל, המאגדת בתוכה נציגות מכל ארגוני־הנשים בארץ (למן אמונה ועד לתנועה הפמיניסטית). השדולה הסמיכה את עו"ד רנה שעשוע־חסון, ד"ר מיכאל קורנלדי וד"ר רוזן־צבי להיפגש עם הרבנים הראשיים. התוצאות מאכזבות לפי שעה. הרבנים מסרבים להכיר בכלליות הבעיה, ונראה, שמגמתם היא להגיע לפתרון שיהיה מקובל על רובו של הציבור הדתי הקיצוני. זהו, כמובן, מרשם בדוק לאי־שינוי.

ד"ר רוזן־צבי, מציע להחיות תקנה ישנה, שבימינו תמך בה הרב ז'ולטי המנוח, לשעבר רבה הראשי של ירושלים. הכוונה ל"תנאי

סקר של מכון דחף עבור נעמת מגלה:

- 38% מהציבור סבורים, שיש להעניק לפרט את הבחירה, איזו סמכות, דתית או חילונית, תטפל בענייני נישואים וגירושים.
- 20% נוספים חושבים, שיש לאפשר נישואים אזרחיים במקרים שבהם אין פתרון הלכתי.
- 12% מהנשאלים הדתיים תומכים אף הם בפתרון אזרחי.
- כל התומכים בפתרונות אזרחיים ציינו, שהסיבה לכך הינה אי־השוויון בין המינים בהלכה.
- 25% אינם יודעים שבארץ אפשר להינשא רק בנישואים דתיים. 36% לא יודעים שזוהי גם הדרך היחידה להתגרש.
- מרבית הנשאלים לא ידעו, שאשה פסולה לעדות בבית־הדין הרבני. רק 25% ידעו על קיום היתר־נישואים לגברים נשואים. 60% אינם יודעים מהו ממזר על־פי ההלכה.
- רק 20% מהציבור יודעים שבית־הדין יכול להעניש אשה, שקיימה יחסים מחוץ למסגרת הנישואים ולפגוע בזכויותיה הכספיות ולמנוע ממנה להינשא שוב.
- אין הבדל בין המינים באשר לבורות בדיני אישות.
- נתון יחיד מעודד: בקרב התומכים בשבירת המונופולין של הרבנות גבוה יחסית חלקם של בני 18–22 (אך גם אשכנזים ומשכילים).

בתי־הדין הרבניים, נתונים מהשטח:

- בתי־הדין הרבניים בארץ מסרבים לספק נתונים סטטיסטיים על הליכי גירושים, חליצה, שחרור מעיגון ועוד. את הנתונים שלהלן ליקטנו מכל הבא ליד, אך בעיקר היה לנו לעזר ירחון **נעמת**, ועל כך אנו מודות לנעמת.
- 15,000 תיקי גירושים נפתחו ברבנות בשנת 1984.
- רק 4,315 זוגות (פחות משליש) הצליחו להתגרש.
- 9% מהזוגות היהודיים שנישאים בארץ מתגרשים בתוך עשר שנים לנישואיהם.
- תהליך הגירושים בארץ נמשך כשלוש שנים בממוצע.
- בית־הדין הרבני ממעט להפעיל כפיית־גט (12 מקרים בשנה). למרות שזהו מכשיר יעיל ביותר: 85% מהמקרים, שבהם פסק בית־הדין כפיית־גט, נפתרו מעצם הפסיקה, ללא צורך במאסר הבעל הסרבן.
- בשלוש השנים האחרונות היו 70–80 חליצות בשנה, אך בסוף כל שנה נשארו 90–100 חליצות שלא בוצעו.

בקידושין". התנאי, אשר נעשה במעמד הקידושין, הוא התחייבות כספית של הבעל לשלם סכום גבוה ביותר של מזונות, אם מתקיימות נסיבות מסוימות (כגון פירוד במשך 18 חודש או יותר). התחייבות זו ניתנת לאכיפה בבית־המשפט המחוזי. ירצה הבעל להשתחרר מהתחייבות זו, יהיה עליו לתת גט לאשה, שכן החיוב תקף לנישואים בלבד. תנאי כזה יכול להיות נספח לכתובה ולקבל אי־הור כהסכם־ממון. הוא אינו מחייב החלטות עקרוניות של מימסד דתי כלשהו, אלא יישום אינדיבידואלי בבוא השעה. הוא מאפשר לבני־הזוג ליטול את גורלם בידיהם, והוא תקף לפי הדין הדתי כמו גם לפי המשפט הישראלי.

בינתיים לא נשא הניסיון, להביא לשינוים בתוך מסגרת ההלכה, פרי, אך בכל־זאת, אין ספק שפעולתה של שדולת־הנשים היוותה פריצת דרך. גם נעמת, בעלת המחויבות הפוליטית למערך, יצאה במסע פרסום בינואר השנה, חודש מעמד האשה, נגד חוקי הגירושים, המפלים את הנשים. נעמת הציעה הסדר־ממון. חבל שהצעה כה חשובה באה מנעמת לבד ולא מכלל ארגוני הנשים. נעמת לא למדה עדיין שלשיתוף פעולה עוצמה משלו. אך הכל בעתו.

מהי הצעתה של נעמת? פתרון הבעיות הכספיות של בני־הזוג ינטרל את יכולת הסחטנות של המתדיינים, ואז ממילא יצטמצמו זכויות־היתר, שמעניקה ההלכה לגבר. נעמת (בסיועם של ד"ר רוזן־צבי ומר דב ישראלי)

ממליצה לבני־הזוג, העומדים להינשא, לחתום, בהתייעצות עם עו"ד, על הסכם יחסי־ממון, אשר יסדיר את ענייני הרכוש והגירושים, במקרה שיתעוררו חיכוכים בין בני־הזוג. הסכם זה מומלץ גם לזוגות שכבר נישאו.

בהסכם יחסי־הממון חשוב לכלול את הנושאים הבאים:

א. קביעת התקופה המינימאלית, שבה יחיו בני־הזוג בנפרד, כתנאי מוקדם לחלוקת הרכוש.
ב. הסכמה לחלוקת הרכוש והדרך לחלוקתו לפני הגט.
ג. הבטחת מגורי בן־הזוג, שהילדים נשארים ברשותו.
ד. הכרה בזכותו של בן־הזוג, המפנה את הדירה המשותפת עקב תביעת גירושים, לקבל את מלוא התמורה עבור חלקו בדירה.
ה. אפשר לכלול בחוזה דמי־מזונות גבוהים במיוחד, שהבעל ישלם לאשה, אם הוא מסרב לתת לה גט, או שהאשה תפסיד את מזונותיה, אם היא מסרבת לקבל גט.

יתרונה הגדול של ההצעה בכך שהיא משאירה בידי הרבנות את מתן הגושפנקא לנישואים ולגירושים, גושפנקא טקסית, שדומה שמרבית האוכלוסייה, כולל החילונים, נזקק לה, ובה בשעה היא מקטינה את יכולת הסחטנות. אך אליה וקוץ בה. הכותרת שנתן "הארץ" (11.1.86) לידיעה בדבר מסע התעמולה של נעמת מבטאה יפה את הקושי: "העומד להתחתן, ייכון לגירושין". מביך, ואף כמעט בלתי־אפשרי, לבקש או לדרוש מבן־הזוג הסדר־ממון שכזה. בהיעדר גיבוי חברתי חזק, שיעניק לגיטימאציה לצעד כזה, המעיד על "חוסר אמון", יתקשו בני־הזוג ליזום חתימה על ההסכם.

ושוב, נשים הן אלו שמשלמות את מירב המחיר על נתינת אמון־יתר בבן־הזוג. לגבר קל יותר להיות אציל־נפש רומנאטי, ולא לחשוב מראש על אפשרות של גירושים. הוא תמיד יוכל לסמוך על ההלכה שתדאג לו, בלי שייאלץ ללכלך את ידיו בדרישה "חשדנית" להסכם־ממון טרם הנישואים. ומכאן, שהפתרון שמציעה נעמת חייב להיות מעוגן בחוק, כך שלא האשה כפרט תיאלץ ללחוץ על בן־זוגה לחתום על ההסכם. ובעצם, למה לקשור את הסדר חלוקת הרכוש בפירוד בין בני־הזוג? מדוע שלא תהיה לבן־זוג הזכות לדרוש את חלקו ברכוש המשותף, בלא שיפעל במקביל לפרק את התא המשפחתי?

דוגמה להסכם ממון בנישואים:

להלן דוגמת הסכם־ממון בנישואים, שניסח ד"ר אריאל רוזן־צבי למען זוג שנישא לאחרונה. שלא כבהסכם המוצע על־ידי נעמת, לא נזכרים כאן הילדים. כמו כן אין פירוט לגבי חלוקת הרכוש, אולי מפני שהמדובר בזוג שנישא בנישואים שניים, כך שהרכוש של כל־אחד מהם רשום על שמו ממילא. בהיותם שכירים לא מצפים בני־הזוג לצבור רכוש, שמקורו במאמץ משותף בזמן נישואיהם. יותר מכל דבר אחר ביקשה האשה, פמיניסטית, דרך שתיצור בפועל "גט על־תנאי". עיקר המסמך הוא איפוא, הטלת סאנקציות על בן־הזוג הסרבן (הגבר או האשה). הניסוח, כפי שרואים להלן, הוא שמרני, דווקא כדי להראות עד כמה זעיר המאמץ ההלכתי הנדרש להיטיב לאין ערוך את מעמדם של אסירי בית־הדין הרבני. שימו לב שעל המסמך חתום הרב ישראל לאו, רבה הראשי של נתניה, שהוא אף חבר במועצת הרבנות הראשית.

ההסכם אמנם נחתם, אך ללא ספק הוא השאיר אצל הזוג טעם רע של אי־אמון. מוכרחה להיות דרך אחרת לעשות את זה.

הסכם ממון בנישואין

1. הבעל מתחייב כי אם בית־הדין יקבע כי מיצווה לגרש את אשתו, או כי עליו לגרש את אשתו, או כי מן הראוי שבני־הזוג יפרדו, או כל לשון אחרת שיש בה כדי להמליץ על גירושין, או אם בני־הזוג חיים בנפרד למעלה מ־12 חודש, אזי יתן לאשה מזונות בשווה־ערך בשקלים בסך $3,000 לחודש, עד שיתן לה גט פיטורין.
2. אם האשה תסרב לקבל גט במקרים האמורים לעיל, יהיה הבעל פטור ממזונותיה, וכמו־כן יהיה הבעל זכאי להחזיק בדירת מגורי הזוג, בלי שלאשה תהיה כל זכות בה.
3. הוראות הסדר איזון המשאבים ומימוש זכויות האיזון בהתאם לחוק יחסי ממון בין בני־הזוג, תשל"ג 1973, יחולו מרגע שאחד הצדדים הגיש תביעת גירושין לבית־הדין המוסמך. הוראה זו באה להמיר את המועד למימוש האיזון הקבוע בחוק.
4. בני־הזוג רואים בהסכם זה נספח לכתובה, והבעל מצהיר כי קיבל קניין כדין גם בהקשר למסמך זה.

האשה: ________ הבעל: ________

אני הח"מ, הרב ישראל מאיר לאו, בתפקידי כמסדר קידושין לזוג הנ"ל, מאשר בכך כי הן החתן והן הכלה חתמו בפני על מסמך זה טרם כניסתם לחופה וקידושין, לאחר שקראו את נוסח הדברים, הבינוהו והסכימו לתוכנו. חתימתם נעשתה ללא כפייה, או לחץ כלשהו, ועל כך באתי על החתום.

____
הרב ישראל מאיר לאו

ממחקר של המשפטנית חביבה אבי־גיא מנעמת, שבדקה 300 תיקים של תביעות גירושים, שטופלו בלשכה המשפטית שלה בין השנים 1982–1984, עולה:

* במרבית המקרים (70%), הבעל הוא שפותח את תיק הגירושים.
* מרבית הנשים, שבעליהן פתחו תיק גירושים, הן עקרות־בית, שאין להן אמצעים כספיים משל עצמן (75%).
* מרבית הנשים הפותחות תיק גירושים עובדות מחוץ לבית (80%).
* הטענה המרכזית בתביעה לגירושים שמגישות נשים היא, שהבעל אינו דואג למזונותיהן ולמזונות הילדים. כשליש מהן מדווחות גם על אלימות גופנית (בנעמת מעריכים, כי שיעור האלימות אף גבוה מזה, אלא שלא תמיד מדווחים עליה).
* קרוב למחצית הנשים שנמצאות בתהליכי גירושים טוענות, שלגבר קשר קבוע עם אחרת (45%). 20% מהגברים הולידו ילד מקשר זה. כ־30% טוענות, שהבעל אינו מקיים עימן יחסי אישות, 15% – שהבעל חי בנפרד ו־7% שהבעל, אך לא הן, חזר בתשובה.
* ברוב המקרים מהווה המחלוקת הכספית את המחסום לגט (85% מהנשים, 80% מהגברים).
* רק 6% מהנשים מסכימות מרצונן שהבעל יחזיק בילדים (עוד 4% מסכימות בעל־כורחן, כדי לזכות בגט).
* כ־5% מהגיטים אינם מתממשים עקב היעלמות הבעל. אין מקרים של היעלמות נשים.
* 10% פותחים בהליכי גירושים בתוך שנה אחת לנישואיהם, 37% בין 1 ל־5 שנים, 12% בין 6 ל־10 שנים, 28% בין 11 ל־20 שנה, 13% כעבור 20 שנה.

חד־הורית היא משפחה

מאת **אראלה דאור**

האידיאל המסורתי בחברה המערבית תובע, שאת הפונקציות ההוריות ימלאו שני בוגרים ממין שונה, הנשואים זה לזה. משפחה שבה בוגר אחד בלבד נחשבה למקרה פתולוגי, ונהוג היה לחשוב, כי צורכי הילד אינם נענים בה, או נענים בצורה חלקית, הן משום חסך בהשקעה הורית והן משום היעדר רמות הזדהות ו/או מודל חיקוי.

במחקר רב־היקף על מצבן של משפחות חד־הוריות בישראל, שנערך בתמיכה ובמימון של מכון ירושלים לחקר ישראל על־ידי ד"ר רות כץ ופרופ' יוחנן פרס, התגלו ממצאים, הסותרים את המיתוסים והסטיגמות הקשורים למשפחות חד־הוריות. המחקר בדק באיזו מידה נפגעות המשפחות עקב היותן חד־הוריות: מהי תרומתן של מערכות הסיוע (פורמאליות וטבעיות) לרווחתן של המשפחות, באילו תנאים יכולה המשפחה החד־הורית להתמודד ללא עזרה, ומהי מידת ההסתגלות ויכולת התפקוד של ילדים במשפחה חד־הורית.

האידיאל המסורתי של שני הורים אינו משקף

את מציאות חייהן של משפחות רבות. בארה"ב, למשל, ברבע מהמשפחות יש הורה אחד בלבד. בישראל התופעה פחות נפוצה, אך ממדיה ניכרים. ב־1983 היו 37,000 משפחות חד־הוריות, מהן ב־31,000 עמדה אשה בראש המשפחה וב־6,000 – גבר. כמו כן יש גם כ־1,200 משפחות של אמהות, שבחרו בחד־הוריות (אמהות לא נשואות). כשליש מהמשפחות אינן מוכרות למערכות התמיכה הפורמאלית, ואילו האחרות מקבלות תמיכה. 1,400 משפחות של אלמנות מקבלות תמלוגים ממשרד הביטחון והיתר מקבלות תמיכה להבטחת הכנסה מהביטוח הלאומי (הנתונים נמסרו על־ידי נירה שמאי, סמנכ"ל למחקר ותכנון במוסד לביטוח לאומי).

המוסד לביטוח לאומי הוא המערכת הפורמאלית העיקרית להבטחת הכנסה. נמצא כי מיצוי הזכויות להטבה כספית הוא גבוה (98% אלמנות, 88% גרושות). לעומת המיצוי הגבוה של הזכויות הכספיות, קיבלו נשים מעטות בלבד סיוע מסוג אחר, כגון ייעוץ או שיקום בעבודה. סיוע מסוג זה מעניקים המוסד לביטוח לאומי(9% מהאלמנות הזכאיות) והשירותים ברשויות המקומיות (13% מהאלמנות ו־21% מהגרושות). משרד הביטחון נותן סיוע לא כספי למחצית מאלמנות משרד הביטחון. המערכות הוולונטאריות מעניקות תמיכה רק לאחוז קטן מהמשפחות החד־הוריות (שליש מהאלמנות ו־9% מהגרושות). מבין המערכות הטבעיות מקור חשוב לסיוע הוא משפחתה של האם. המשפחה נותנת גם סיוע כספי קבוע וגם סיוע רגשי. תחושת ההשתייכות למשפחה תורמת הרבה לאמהות, שאחרת מרגישות זנוחות ובודדות. בממוצע גרוע מצבן הכלכלי של משפחות חד־הוריות ממצבן של משפחות דו־הוריות והסיבה פשוטה – בישראל יש בממוצע כ־1.5 מפרנסים למשפחה. בקרב משפחות חד־הוריות קשה במיוחד מצוקתן של משפחות מרובות ילדים. אולם בעייתן דומה לבעיית המשפחה הדו־הורית מרובת הילדים.

קיימות תיאוריות, שהתפתחו במשך עשרות שנים, כי המבנה החד־הורי הוא פתולוגי, כי אין באפשרותו לספק בצורה נאותה את צורכי הילד, ועל כן התפתחות הילד לקויה. במשפחה המטרופוקאלית (משפחה שבראשה עומדת אשה) רואים סטייה כפולה: לא רק שיש במערך המשפחתי מבוגר אחד ולא שניים (כמצופה), אלא שראש המשפחה הוא אשה ולא גבר. על כן, לא רק המשפחה סוטה, אלא גם האם שקיבלה על עצמה תפקיד המהווה סטייה. אך האם זה המצב לאשורו? כיצד מתפקדות משפחות חד־הוריות? איך מתפקדים הילדים?

משפחות חד־הוריות אינן קבוצה הומוגנית, אלא הן נמצאות בכל שיכבות האוכלוסייה. הן נבדלות במשאביהן, ברקען התרבותי, ברמת המוטיבאציה, ומכאן גם ביכולתן לתפקד. בספרות המקצועית מיטשטש המיגוון הרחב של המשפחות החד־הוריות. מתייחסים אליהן כאל מיקשה אחת ושופטים אותן על־פי מה שחסר בהן, תוך התעלמות ממי וממה שקיים בהן. בארץ נטו לחקור יתומים. המחקרים התבססו על נתונים על הילד, שהתקבלו מתוך המערך החינוכי. כל מכלול המשתנים הקשור במשפחת הילד לא נחקר. אולם יש להניח, כי גם האם בהתנהגותה, עמדתה ומשאביה תשפיע על התנהגות הילד. על כן, כדי לבחון את הגורמים המשפיעים על תפקוד הילדים, יש צורך בנתונים גם על האם וגם על הילד.

מחקרם של כץ ופרס התבסס על מדגם של משפחות יהודיות חד־הוריות (לא כולל אמהות לא נשואות) בערים במרכז הארץ, שבהן לפחות ילד אחד בן פחות מ־18, ושהן חד־הוריות ארבע שנים לפחות. במשפחות שנפלו במדגם רואיינו האם ואחד הילדים בגיל שבין 8 ל־18. כמו כן, לשם השוואה, נדגמו גם ילדים ממשפחות דו־הוריות. מספר הילדים במדגם היה 102 ילדי גרושות, 127 ילדי אלמנות ו־294 ילדי משפחות דו־הוריות. על המשפחות במדגם נאספו נתוני רקע: נתונים כלכליים, פירוט תולדות־חיים, טיב היחסים טרם האירוע, עמדות, הסתגלות והשתלבות. נבחנה מידת התמיכה והסיוע הן של המערכות הפורמאליות (שירותי הרווחה למיניהם) והן של המערכות הטבעיות. האם התבקשה לענות על שאלון הרת"ד (רשימת תיאורים דפרסיביים), המבוסס על תיאור עצמי באמצעות מלים, המבטאות תחושת רווחה וביטחון או דיכאון. שאלון הרת"ד מנסה לעמוד על התחושות הסובייקטיביות של הנבחן. הוא מנסה לבחון את ההרגשה וההתייחסות של הנבחן לעצמו באותו יום. הנבחנים מתבקשים לסמן, מתוך רשימה של 34 תיאורים של מצבי רוח ורגשות שונים, אותם תארים, ההולמים את רגשותיהם ותחושותיהם באותו יום. כל תואר המבטא דיכאון, אשר מסומן על־ידי הנחקרים, מקבל נקודה אחת, וכל תואר המבטא מצב רוח טוב ולא סומן מקבל גם הוא נקודה. הציון הכללי הוא סכום הנקודות והוא מורה על מידת הרווחה האישית שחש הנבחן. הילד התבקש לענות על מבחן־קליפורניה, הבוחן את מידת ההסתגלות האישית והחברתית. המחקר הנוכחי התמקד בהסתגלות האישית של הילד. כדי לעמוד על הגורמים המשפיעים על הסתגלות הילדים, ערך פרס השוואות של הסתגלות אישית בין ילדים במשפחות חד־הוריות ודו־הוריות וכן בין יתומים וילדי גרושים.

הגורם הראשון שנבחן היה היעדר אב. המחקר ניסה לענות על השאלה, אם ההסתגלות האישית של הילדים במשפחות חד־הוריות נפגעה בגלל היעדר אב (בהשוואה שנערכה בין הציונים במבחן ההסתגלות האישית של כלל הילדים ממשפחות חד־הוריות ודו־הוריות התגלה פער קטן לטובת הילדים ממשפחות דו־הוריות). נמצאו הבדלים קטנים בהסתגלות האישית, כאשר הפער לגבי ילדי גרושות קטן יותר מאשר לגבי ילדי אלמנות. אולם כאשר נבחנו משתנים נוספים התברר, כי השכלת האם וגיל הנחקר היוו גורמים חשובים יותר להסבר השונות מאשר היעדר האב. בהקשר זה – היעדר אב – נבחנה גם ההשערה שלסיבת היעדר האב יש השפעה, כיוון שקיימים הבדלים בין גירושים והתאלמנות. ניתן להניח שאיכות הנישואים היתה טובה יותר במקרה התאלמנות מאשר גירושים. לעומת זאת, במקרה גירושים האב עדיין קיים, אולם לגירושים יש יותר סטיגמה. התברר כי סיבת היעדר האב אינה משפיעה ישירות על הסתגלות הילדים, אולם היא יכולה להשפיע על משתנים אחרים, המשפיעים על הסתגלותם של הילדים.

השאלה השנייה שעליה ניסה לעמוד המחקר היתה מידת ההשפעה של האם, עמדותיה והתנהגותה על התפתחות הילד והסתגלותו האישית. המשתנים העיקריים שנבחנו לגבי האם היו מצב בריאותה בעבר והאווירה בבית לפני האירוע, ומצבה של האם בהווה, לפי שאלון הרת"ד. כאשר נבחנה ההסתגלות האישית של הילדים על־פי תוצאות מבחני הרת"ד של האם, התברר כי תחושה עצמית ירודה וסימפטומים דפרסיביים אצל האם גורמים לקשיים אצל הילדים. כיוון שמידת הרווחה האישית של האמהות נמצאה כגורם דומינאנטי בהסתגלות הילדים, נבחנו הגורמים המשפיעים על התחושה של רווחה אישית. התברר, כי קיים קשר בין משתני רקע כמו מוצא, גיל, השכלה והיקף עבודה ותוצאות מבחון הרת"ד. בקרב האלמנות משתני הרקע הנותנים הסבר מובהק, הם משתנים דמוגראפיים – מוצא וגיל עלייה. בקרב הגרושות המשתנים המסבירים הם מרכיבי סטאטוס, כהשכלה והיקף העבודה.

ההשפעה של עבודה בשכר של האם נבחנה ביתר פירוט. במשפחות בהן שני הורים, נמצא, כי לעבודת האם אין השפעה שלילית על רווחת המשפחה והתפתחות הילדים. אך האם המצב זהה לגבי האם במשפחה, בה היא המבוגר היחיד, ועליה מוטל כל הנטל של גידול הילדים ואחזקת הבית? לגבי ילדי גרושות ההשפעה החיובית של עבודת האם מצאה ביטוי בתוצאות מבחני הרת"ד. כמו כן התברר, כי ילדי אלמנות עובדות מיטיבים להסתגל מילדי אלמנות שהן עקרות־בית.

עמדה חיובית ביחס ליכולת התפקוד לאורך זמן חשובה. נמצא שוני בגורמים, המנבאים שביעות רצון אצל עקרות־בית, שלא היו מועסקות, לעומת נשים עובדות. תחושת הרווחה האישית של אלמנות עובדות, למשל, היתה יותר טובה ועל כן הסתגלות הילדים היתה אף היא יותר טובה. אולם ההשפעה של תעסוקת האם אינה פשוטה. נמצא, כי לשכרה של האם השפעה חזקה ביותר על הסתגלות הילדים. ככל שהשכר גבוה יותר, כן תהיה הסתגלות הילדים טובה יותר. תרומתו של השכר מעניינת במיוחד נוכח העובדה, שלהכנסה הכוללת של המשפחה אין השפעה דומה. לפיכך סביר להניח, שלשכר העבודה יש מספר נתיבי השפעה: גובה השכר מעיד על כושר השתכרות, הכרוך בדרך־כלל בהשכלה ובתכונות כיוזמה וחריצות. כמו כן הוא מהווה הכרה בהישגיה של האם ותורם לתחושת הערך העצמי שלה.

נוסף למשתנים, הקשורים ישירות לילד ולאם, נבחנו לגבי ילדי גרושות משתנים, הקשורים לאווירה בבית לפני הפירוד. ואכן טיב האווירה בבית לפני הפירוד התגלה כמשתנה בעל חשיבות לגבי הסתגלות ילדי גרושות. טיב היחסים נבחן לפי הרמות הבאות: מתח ללא גילויים חיצוניים, ויכוחים קולניים, אלימות מילולית, אלימות פיסית. התברר, שככל שהאווירה יותר רגועה ופחות אלימה, יכולת ההסתגלות של הילדים טובה יותר. משתנה נוסף שנבדק לגבי ילדי גרושים היה טיב היחסים עם האב. כצפוי, ככל שהיחסים עם האב היו טובים יותר, כן גם ההסתגלות האישית של הילדים היתה טובה יותר. אולם התברר, כי פחות ממחצית הגרושים (41%) מבקרים את ילדיהם באופן קבוע (גם הסיוע הכספי נמוך. רק מחצית הגרושות דיווחו על דמי מזונות, והסכומים היו נמוכים למדי, בממוצע פחות ממאה דולר לחודש).

כאשר נבחנה ההסתגלות האישית של ילדי גרושים, שלהם יחסים תקינים עם האב והפירוד לא נעשה באווירה אלימה, התברר כי אין הבדל בינם לבין ילדים ממשפחות שבהן שני הורים. גם אם נעשה הפירוד באווירה סבירה ולאם משאבים אישיים משופרים כהשכלה ותעסוקה, לא נמצא הבדל בהסתגלות הילדים ממשפחות אלו וילדים ממשפחות בהן שני הורים. מכאן שגירושי הורים והיעדר אב בבית אינם חייבים לפגוע בהסתגלות האישית של הילדים. חד־הוריות אינה הגורם הדומינאנטי. ילדים ממשפחות חד־הוריות אינם נבדלים בהכרח מילדים ממשפחות שבהן שני הורים. התרת הנישואים כשלעצמה אינה דנה את הילדים להסתגלות פגומה.

הממצאים מורים, כי נשים משכילות, בעלות כושר השתכרות משמעותי, התמצאות חברתית ויכולת לאמץ מיגוון תפקידים חברתיים,

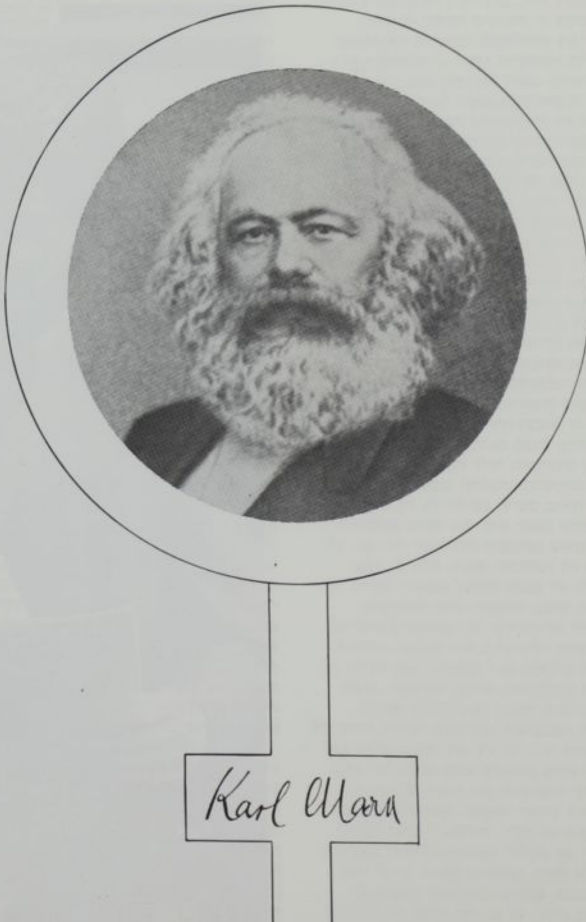
מיטיבות יותר מאחרות לעמוד בקשיים. משתנים אלו, הקשורים באם ובמרקם המשפחתי, משפיעים יותר על הסתגלות הילדים מאשר היעדר אב. ההשקפה שעל האשה להיות תלויה בבעלה, עזר כנגדו, היא חרב פיפיות. היא עשויה להביא לאומללות וירידה דראמטית במצב הכלכלי. כיוון שהאומללות או הרווחה האישית של האם משפיעות על הסתגלות הילד, יש לשים דגש מיוחד על ערכים, המעודדים מיומנות ועצמאות תפקודית. בתחום החינוך יש לאמץ גישות, העוסקות בטיפוח לעצמאות ואסרטיביות. המחקר הראה, שקיים מיגוון של משפחות חד־הוריות. יש משפחות חלשות, שאינן מסתדרות, ויש משפחות חזקות, העומדות בקשיים. בכל מקרה, אין הצדקה לסטיגמות, שעל האמהות ממשפחות חד־הוריות ועל ילדיהן להתמודד איתן.

משפחות חד־הוריות חיות במציאות, שבה מצפה החברה, שמשהו יהיה אצלן לא כשורה. אולם המשפחה החד־הורית היא משפחה לכל דבר. הגיע הזמן לחרוג מההגדרה הקלאסית המקובלת של המשפחה – שני מבוגרים וילדיהם – ולראות גם במשפחה החד־הורית משפחה לגיטימית. אל לנו לשכוח, כי גירושים או מוות מביאים קץ לנישואים, אך לא למשפחה.

מעבר למרקסיזם

מבעיות המחקר הפמיניסטי

ניתוח תהליכי הייצור שנעשה על-ידי מארקס ואנגלס אינו מספיק להבנת מבנה החברה, הדבר נכון במיוחד בשאלת מעמד האשה. הבנת הגורמים לאי־שוויון האשה וידיעת המנגנונים, העוזרים לשימורו, הן מטרות המחקר של החוקרות הפמיניסטיות, החותרות להגביל את אי־השוויון עד לחיסולו הגמור

מאת **פרופ' יהודית בובר־אגסי**

השאלה המרכזית, המעסיקה את התנועה הפמיניסטית, היא כיצד ניתן לבטל את נחיתותה הכלכלית, החברתית והפוליטית של האשה. לשאלה זו מתקשרות שאלות נוספות, שיש בהן חשיבות עבור המחקר הפמיניסטי. האם תמיד היה מעמד האשה נחות מזה של הגבר, האם תמיד היתה חלוקת עבודה ברורה בין המינים, מה קובע את חלוקת העבודה בין המינים בחברות שונות, ולבסוף כיצד קובעים סוג העבודה ומידת ההפרדה את מעמדן והשפעתן של הנשים בחברה. תשובות לשאלות אלו תוכלנה לעזור לנו בחיפושינו אחר שינוי חברתי ושוויון, בייחוד אם נצליח לברר מהו הגורם המרכזי למצב אי־השוויון הנוכחי, ואם אמנם ישנו גורם כזה, אזי נוכל לנסות לשנותו.
פמיניסטיות מרקסיסטיות אימצו את הנחת היסוד, כי ישנו גורם אחד כזה, משום שקיבלו מראש את הפילוסופיה המרקסיסטית, הקובעת כי הרכוש הפרטי הוא הגורם היחיד לכל אי־שוויון הקיים בכל החברות. בהתאם לכך, הפתרון המרקסיסטי לבעיית מעמד האשה יבוא אך ורק עם ביטול הרכוש הפרטי, אשר לדעת מארקס, יביא מעצמו לפיתוח של חברה אל־מעמדית.

יש לציין, כי מארקס ואנגלס עסקו בבעיות האשה אך ורק באופן שולי, ואף זאת רק כחלק מנסיונם הכללי להציג את הבעיות הכאובות, הנובעות מהקפיטליזם בחברה בה חיו. בניתוחם ההיסטורי־אנתרופולוגי הבחינו בשלושה סוגי חברות: חברה טרום־מעמדית ("קומוניזם קדמון"), חברה מעמדית על שלביה השונים, וחברה אל־מעמדית, שתוגשם זמן קצר אחרי המהפכה הסוציאליסטית. אנגלס ביסס את תיאור החברה הקומוניסטית הקדמונית על כתבי האנתרופולוג האמריקאי לואיס טרנס מורגאן, שתיאר את האינדיאנים בצפון־מזרח אמריקה כחברה קומוניסטית ללא רכוש פרטי, ללא מעמדות, ללא מדינה, ובמקורה אף ללא משפחה גרעינית. הנשים, טען אנגלס, לא רק שלא היו נחותות בקומוניזם הקדמון, אלא אף שלטו. לדבריו, נמצאו בחברה הפרימיטיבית בת־זמננו שרידים של חברה מטריארכאלית. לדעת אנגלס, נוצרה המשפחה הגרעינית רק כאשר לפרט היה די רכוש פרטי להוריש, והגברים, שאבהותם אינה ברורה מאליה, נאלצו לנקוט אמצעים, כדי שיורשיהם יהיו בניהם הביולוגיים החוקיים. לדעת אנגלס, נעוצה המהפכה הפטריארכאלית בתהליך זה.

לטענת מארקס ואנגלס, ניצולה ודיכויה של האשה והגבלת זכויותיה קיימים בכל חברה מעמדית, דהיינו, בכל חברה, שבה אמצעי־הייצור שייכים רק לחלק מחבריה. בכל חברה מעמדית קובע האינטרס של המעמד השליט את חלוקת העבודה בין המינים ואת מעמד האשה, שכן הוא שקובע את כלל מבנה החברה, תרבותה, תכניה ומוסדותיה המדיניים. המהפכה התעשייתית במערב אירופה שינתה לחלוטין את מערך עבודת הנשים. לראשונה נוצרה הפרדה ברורה בין משק הבית לבין מקום העבודה. תפקיד נשות הפועלים עוצב עתה על־פי האינטרס הקפיטליסטי. על הנשים הנשואות הוטל משק הבית, היינו, מתן שירותי חינם לגברים־הפועלים, כדי שאלה יתפנו לעבוד. הנשים התרכזו בלידת ילדים ובגידולם, מתוך כוונה שמאוחר יותר יתפסו אלה את מקום הוריהם. עיקר תפקידן, אם כך, היה "ייצור כוח עבודה". בה בשעה התפתח הדפוס שנערות ואף נשות הפועלים עצמן תשמשנה "צבא עבודה רזרבי" זול לתעשייה. מכאן ואילך נידונו מרבית הנשים בחברה הקפיטליסטית לחיים של ניגוד ומתח מתמידים בין שני תפקידיהן – פרודוקציה (ייצור) ורפרודוקציה (לידה).

מהנחות אלו של מארקס ואנגלס הסיק אנגלס מסקנות באשר לדרך לפתרון בעיית מעמדה של האשה. בעתיד, טען אנגלס, תועתק האחריות על גידול הילדים ועל השירותים הביתיים ממשק הבית הפרטי אל המשק הציבורי, וכך תתאפשר כניסה המונית של נשים לתהליך הייצור. בכתבי הנעורים של מארקס ואנגלס ואף ב"מניפסט הקומוניסטי" דובר גם על ביטול מוסד הנישואים והמשפחה הבורגניים. ביטול כזה הוא אכן פועל יוצא מההנחה, שהמשפחה הבורגנית היא מכשיר להעברת רכוש בירושה בלבד. אך בכתביהם המרכזיים שוב אין הם דנים בכך. לאורך כל כתביהם ומפעלם שזורה ההנחה, כי אי־אפשר לבצע שינוי ממשי הן במעמד האשה והן בבעיות חברתיות אחרות במסגרת משטר קפיטליסטי. שינוי זה יושג אך ורק בד בבד עם חיסול החברה המעמדית על־ידי מהפכה סוציאליסטית. לנקודה זו יש חשיבות עבור כל אלה, הפועלים לשיפור מעמד האשה במסגרת חברה מעמדית (בין אם הם סבורים כי כל חברה היא מעמדית במידה זו או אחרת, ובין אם הם אכן מקווים לכונן חברה אל־מעמדית, אך החליטו לפעול לשינוי מעמד האשה, נוסף לתקוותיהם המהפכניות). על אלה לבדוק את התיזות המרקסיסטיות, כדי לוודא שיש בכלל טעם לפעולותיהם. ואכן תיזות אלו נבדקו ונמצאו חסרות.

די להתבונן בתמונות מן הטקסים הציבוריים כדי להיווכח בהעדרן המוחלט של נשים מהמנהיגות העליונה

היו שהסיקו מתורת מארקס את המסקנה, כי כיוון שהיתה בעבר חברה חסרת רכוש פרטי ומשפחה גרעינית, חברה בה מעמד האשה היה שפיר, הרי שגם בעתיד יכולה ואף חייבת להתקיים חברה שכזו. טענה זו כוללת טעות כפולה, עניינית ומתודית. עניינית – למעשה לא נמצאה חברה שכזו בין החברות הפשוטות. אנתרופולוגים מודרניים מצאו אמנם עדויות לחברות, שבהם סדרי הייחוס ואף הירושה נהגו לפי האם ולא האב (מטריליניאריות ולא פטריליניאריות) או לפי מקום מושב האשה ולא הגבר (מטרילוקאליות ולא פטרילוקאליות), אך לא נמצאה אף חברה שבפירוש נשלטה על־ידי נשים, גם אם בחברה מטריליניארית ומטרילוקאלית ייתכן כמעט שוויון כלכלי. בשלטון הכוונה לתהליך של קבלת החלטות קובעות וגורליות בחברה, לרבות הכרזת מלחמה, נדידה, פעילות כלכלית משותפת, שיפוט וחקיקה. היום מקובל לחשוב, שמעולם לא התקיימה בעצם חברה מטריארכאלית במובן זה, שנשים נטלו חלק מרכזי בהחלטות גורליות עבור חברותיהן, אם כי חקר האגדות והאנתרופולוגיה של האשה הוא עדיין תחום פתוח וחשוב למחקר. יתרה מכך, התיזה הבסיסית של התיאוריה עומדת אף היא בסימן שאלה. למרות חשיבות הייצור החומרי, ובעיקר ייצור המזון, להבנת הסדרים חברתיים, ניתוח תהליכי הייצור שנעשה על־ידי מארקס ואנגלס אינו מספיק להבנת מבנה החברה, כפי שמרבית החוקרים המרקסיסטים מסכימים היום. הדבר נכון במיוחד בשאלת מעמד האשה. הגישה המרקסיסטית לוקה גם מתודית, שכן קיומו, של מצב חברתי בעבר אינו מחייב את קיומו או אף את אפשרות

מעבר למרקסיזם

מגמות המחקר הפמיניסטי

למחצית או יותר מהגברים הנשואים יש עניין שנשותיהם תשתכרנה יותר

קיומו, בעתיד, ולהיפך, אפשרות קיומו של מצב חברתי בעתיד אינה חייבת ואף אינה יכולה להיות תלויה בהנחת קיומו בעבר. במקרה שלנו מדובר בגורמים, הכופים מצב בלתי רצוי כלשהו בחלוקת עבודה סטריאוטיפית מינית ונחיתות מעמדית של הנשים, תופעות החוזרות על עצמן כמעט בכל החברות וכמעט בכל הדורות. יש להצביע על הגורם או על הגורמים, שכפו או עודדו מצב זה בעבר, להצביע על השינוי שחל בהם ולהראות, שכיום אי־השוויון מיותר לחלוטין.

על־פי מארקס, הגורם להפרדה המינית בעבודה הוא החלוקה המעמדית של החברה, כלומר, הבעלות הפרטית על אמצעי־הייצור. כיום טוענות ממשלות המדינות הקומוניסטיות למימוש החזון המרקסיסטי, דהיינו, ביטול הבעלות הפרטית על אמצעי־הייצור. אי לכך יהיה זה לגיטימי לשאול, אם אמנם נעלמו בחברות אלה חלוקת העבודה הסטריאוטיפית בין המינים ונחיתותן החברתית של הנשים. התשובה, כידוע, היא שלילית. נכון אמנם, שחלו שינויים רציניים בחיי הנשים בחברות הקומוניסטיות. יותר נשים יוצאות לעבודה מחוץ למשק ביתן במדינה הקומוניסטית מאשר במדינה המתועשת המערבית. המדינה שם מספקת יותר מעונות־יום וגני־ילדים מכל מדינה אחרת כיום. אך הטיפול בילדים, בין אם בבית או בחוץ, נעשה בידי נשים בלבד. בעבודות משק הבית ובטיפול בילדים משתתפים הגברים פחות מאשר הגברים במערב. התוצאה היא שהתפקיד הכפול של האשה בחברה הקומוניסטית כבד אף יותר מזה שבמערב. אשר לחלוקת העבודה המקצועית, הרי שהיא שונה מזו המקובלת במרבית החברות המערביות המתועשות בכך שבחברות הקומוניסטיות אחוז ניכר של נשים מועסק במקצועות טכניים ואף בעבודות הדורשות מאמץ פיסי גדול. כמו כן מועסקות נשים גם במקצועות, הנחשבים במערב למקצועות יוקרה. בברית־המועצות, למשל, מהוות נשים את מרבית המועסקים ברפואה. למרות כל זאת אין שוויון בהכנסה, באיכות חיי העבודה ובסטאטוס החברתי. גם בחברות הקומוניסטיות ישנו ריכוז עצום של נשים במקצועות הנחשבים נחותים, ואילו המקצועות והעמדות הנכבדים תפוסים באופן בלעדי או כמעט בלעדי על־ידי גברים, כולל בתחום הרפואה. באשר למעמדן החברתי־פוליטי של הנשים, כלומר, מידת השפעתן על החלטות גורליות של החברה, די להתבונן בתמונות מן הטקסים הציבוריים במדינות אלה, כדי להיווכח בהיעדרן המוחלט של נשים מהמנהיגות העליונה במשק, בצבא ובמפלגה. אפילו במוסדות הנבחרים כביכול (הסובייטים) מספרן זעום. המסקנה היא, שהנחתו של מארקס, שהגורם המרכזי לאי־שוויון האשה הינו בעלות פרטית על אמצעי־הייצור הופרכה באופן אמפירי.

יש לציין כי מרבית החוקרות הפמיניסטיות־מרקסיסטיות כיום אינן מייחסות חשיבות רבה לתורה המיושנת בדבר ראשונות המטריארכאט בחברה הקדומה. כמו כן מקובל עליהן, שלא הכל כשורה ביחס למעמד האשה בחברות הקומוניסטיות. הן רואות עצמן כמרקסיסטיות בכך שהן מקבלות חלק מהנחות היסוד המרקסיסטיות ובכך שהן משתמשות בניתוחים מרקסיסטיים של החברה הנוכחית, או בניתוחים שהן רואות כבעלי תכונות מרקסיסטיות. בעיקר הן רואות עצמן כמרקסיסטיות, אם בגלל הדגש שהן שמות על הגורם הכלכלי (אם גם לא על אמצעי־הייצור) ואם בגלל הדגש שהן שמות על ההפרדה הקפיטליסטית בין משק הבית ומקום העבודה.

בכל החברות, פשוטות כמורכבות, יש חלוקת עבודה בין המינים, נוסף לעובדה הביולוגית שנשים יולדות וגברים מולידים. אך לשאלה מהי "עבודת נשים" תשובות שונות בחברות השונות ואף באותה חברה בתקופות היסטוריות שונות. אמנם הטיפול בילדים בגיל הרך הוטל בעיקר על נשים כמעט בכל החברות הידועות לנו, אך קיימים דפוסים שונים לגבי השתתפותן של הנשים בתהליכי הייצור. יש חברות, שבהן כמעט כל העבודה החקלאית או אף כל המלאכות הוטלו על שכמן של הנשים, אך חלקן היחסי בייצור לא קבע תמיד את מעמדן החברתי, החוקי והמדיני. אי־אפשר להסביר את מיגוון הדפוסים הללו רק כתוצאה של תהליכי הייצור והבעלות על אמצעי־הייצור, שכן חשוב יותר בידי מי ההחלטה על חלוקת המשאבים ועודפיהם. שטחי פעילותן של הנשים, מעמדן המשפטי, מידת חירותן האישית וכו' הושפעו במידה רבה גם מן הדעות, שהיו מקובלות בחברה בתחומי הדת, הפילוסופיה ואף המדע. דעות אלה כוללות טענות על טבע האשה, על כישוריה הטבעיים ומגבלותיה הטבעיות ועל האידיאל החברתי של הנשיות והגבריות. טענות אלה אינן אך ורק בניין־על של החיים החומריים. אלו תהליכים בעלי התפתחות פנימית משל עצמם, אם כי קיימת כמובן השפעת גומלין בין הבסיס החומרי והמבנה החברתי והתרבותי.

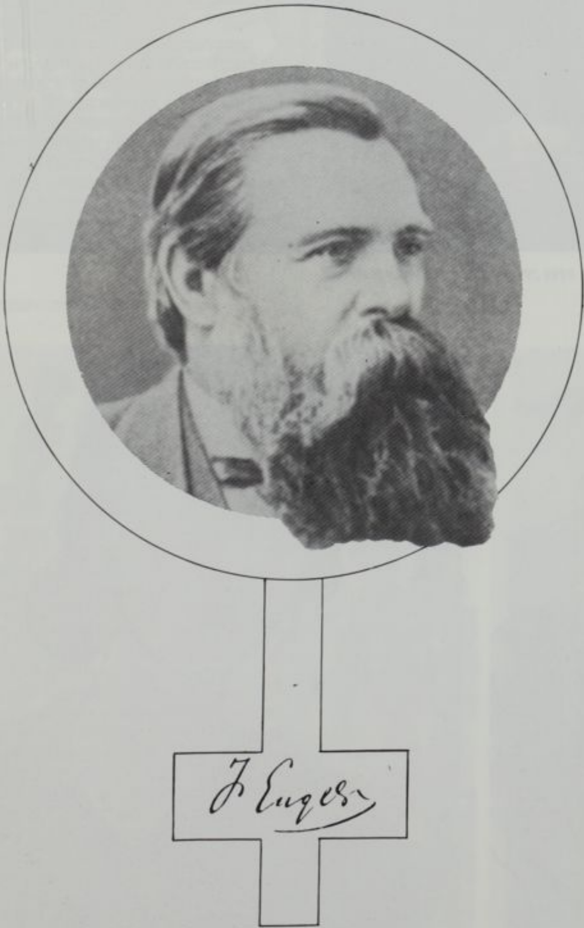
הטענה המרקסיסטית העיקרית באשר לאי־שוויון האשה הינה, שהניצול על־ידי הטלת העבודה הביתית על נשים ללא תשלום ועל־ידי תשלום נמוך עבור עבודתן בשוק העבודה, מקורו באופן בלעדי באינטרס של המעמד הקפיטליסטי. אולם ברור, שלגברים רבים מכל המעמדות יש אינטרס בהנצחת המצב הקיים כמות שהוא, שכן הם נהנים מהמשכת הטלת השירותים הביתיים והטיפול בילדים על הנשים ומצמצום התחרות בין גברים לנשים על מקומות העבודה הרצויים יותר. כן ברור, שהם מעוניינים בהמשכת ההפרדה המקצועית לפי מין בשוק העבודה ובארגוני העבודה, שכן הפרדה זו מאפשרת הפליה למעשה הן בשכר, הן בקבלה לעבודה, הן בהכשרה מקצועית והן בקידום, וזאת למרות החוקים האוסרים הפליה. בצורה כזאת נשמרת הפליה למעשה נגד נשים, והיא אף נתמכת, או לפחות מתקבלת, על־ידי גברים, המועסקים במקצועות חופשיים, באוניברסיטאות, בפקידות הגבוהה, בניהול, בתעשייה ובמסחר, בעבודות הטכניות והמקצועיות ואף בהנהגת האיגוד המקצועי. על כן ניגוד האינטרסים אינו רק מעמדי ואינו רק תוצאה של המערכת הקפיטליסטית או המשק הקפיטליסטי העולמי. אולם ניגוד האינטרסים בין גברים ונשים אינו חד־משמעי. לרוב הגברים יש אמנם אינטרס בהנצחת אי־השוויון, אך בה בשעה גם בהפסקתו. ליותר ויותר גברים, הנשואים לנשים המשתכרות בשוק העבודה – ואלה הם מחצית או יותר מהגברים הנשואים – יש עניין בהקטנת הנטל של עבודות הבית על נשותיהם, כדי שהן תשתכרנה יותר, ובכך תקלנה את הלחץ הכלכלי על הגברים ותעלינה את רמת החיים של המשפחה כולה.

נוסף לכך שמארקס לא התחשב באינטרס

שיש לגברים מכל המעמדות הן בעד הפליה והן נגדה, הוא לא יכול היה לחזות מראש כמה התפתחויות טכנולוגיות חשובות, אשר אין להתעלם מהן ומחשיבותן במאבק לשנויון זכויות האשה: אחד הגורמים החשובים להפרדה ולאי־השוויון בין המינים היה יתרון הכוח הפיסי של הגבר לעומת המוגבלות של האשה. שינוי משמעותי, שמאפשר את ביטול חלוקת העבודה הסטריאוטיפית, יבוא בעקבות המהפכה הטכנולוגית. האוטומאציה מאפשרת את חיסולן של עבודות, שבהן היתה עדיפות לכוח פיסי, והיא גם מקטינה בהרבה את שעות העבודה הנדרשות לייצור. המהפכה החשובה ביותר היא הטכנולוגיה הביולוגית, שאיפשרה לנשים להחליט בדבר הריון ולידה, ובכך קירבה אותן לאפשרות לעצב את חייהן, וכן התפתחות הרפואה בכלל, שהאריכה את תוחלת החיים.

יישום מהפכות טכנולוגיות אלו לשינוי חברתי כרוך בחיפוש עמדות אידיאולוגיות חדשות. יש למצוא דרך להביא את הגברים למודעות באשר לכדאיות שיתופם המלא בעבודות הבית ובגידול הילדים. יש למצוא הסדרים, דפוסי עבודה וארגון עבודה גמישים יותר, שיאפשרו לשני בני־הזוג להחזיק את הבית הדרוש לבריאותם הגופנית והנפשית והחיוני לגידול ילדים, בלי לסכן את מעמדם המקצועי, למשל, יום עבודה קצר וגמיש. כך אפשר יהיה לשבור את מעגל־הקסמים הנוכחי בין מעמסת־יתר ואחריות־יתר על נשים בבית לבין מוגבלותן בתחום המקצועי, המקילה על הפרדה מקצועית לפי מין, והתורמת בכך להכנסתן הפחותה ולהמשך מעמדן הנחות בבית וחוזר חלילה.

בעשרים השנים האחרונות קמה תנועת הנשים המודרנית והפכה לתנועת שינוי בינלאומית ואפקטיבית מאוד. המחקר הפמיניסטי תרם רבות להעלאת מודעותן של נשים למצבן, להבנת בעיותיהן המשותפות ולניסוח מטרות בנות ביצוע לקראת שיפור. הבנת הגורמים לאי־שוויון האשה וידיעת המנגנונים, העוזרים לשימורו, הן מטרות המחקר של החוקרות הפמיניסטיות, החותרות להגביל את אי־השוויון עד לחיסולו הגמור. חשוב שהחוקרות תשמורנה על ראש פתוח לגבי כל מה שעשוי להיות להן לעזר במטרה זו, וחשוב משום כך, שהן תהיינה מוכנות לבקר כל הנחת יסוד של כֹּל מחנה רעיוני, כדי להשתחרר מכל מגבלה רעיונית בדרכן לשוויון גמור של האשה.

שארלוטה סלומון

שארלוטה עם סבה וסבתה בווילפרנץ', 1939

"אנא, שמור על זה היטב, אלה כל חיי", אמרה האשה הצעירה, שביקשה להפקיד שתי מזוודות למישמרת בידי רופא בכפר בדרום צרפת. זה היה בקיץ 1942. זמן קצר לאחר מכן נתפסה שארלוטה סלומון בידי הנאצים ושולחה לאושוויץ.

שארלוטה סלומון נולדה בברלין ב־16 באפריל 1917 למשפחה יהודית אמידה. ב־1938, לאחר ליל־הבדולח, החליטה המשפחה לצאת את גרמניה. שארלוטה נשלחה לכפר וילפראנש על חוף הים התיכון בדרום צרפת, והצטרפה אל סבה וסבתה, שהגורו שם.

עם פרוץ המלחמה ב־1939, נתקפה סבתה בדיכאון, וכמה חודשים אחר כך, במארס 1940, היא התאבדה. רק אז נודע לשארלוטה כי בדרך זו סיימו את חייהן גם אמה ואם סבתה ודודתה שארלוטה, שעל־שמה נקראה.

תחת רישומם של המאורעות האחרונים ושל הגילויים על ההתאבדויות במשפחה, החלה שארלוטה, באוגוסט 1940, ליצור את עבודת חייה, "חיים או תיאטרון?". היצירה היא מחזה מצויר, שהדמויות בו הן האנשים שהיו קרובים לשארלוטה.

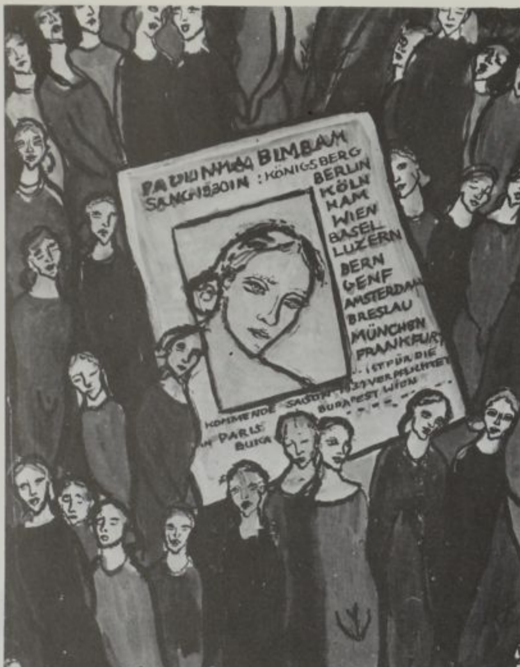

במזוודות שנשתמרו ואשר נמסרו לאחר המלחמה להוריה נמצאו 1,325 דפי נייר מצוירים בגואש בגודל 25×32.5 ס"מ. ברוב הציורים משולבים כיתובים מאוירים במכחול ובעפרון, ואל חלקם מתלווים שקפים תואמים עם כיתובים. במקומות מסוימים מצורפות הנחיות לנעימות, שלפיהן יש לשיר את המלים.

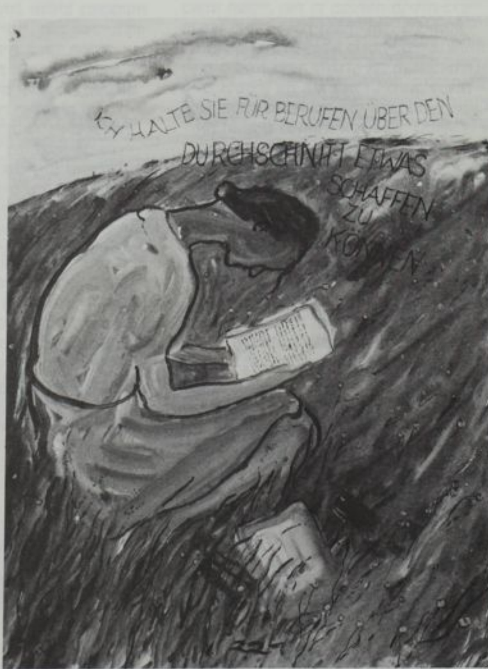
היצירה נולדה מתוך מצוקה נפשית. שארלוטה מתארת את תחושתה כך: "והיא מצאה עצמה מתחבטת בשאלה, אם להתאבד או לעשות דבר יוצא־דופן ופרוע כלשהו. היה עליה להיעלם לזמן מה מן המישור האנושי ולהקריב את כל שיש לה, כדי ליצור את עולמה מחדש, מתוך המעמקים".

על תהליך היצירה היא כותבת: "את יצירתן של התמונות שלהלן יש לדמיין כך: אדם יושב ליד הים. הוא מצייר. מנגינה חודרת לפתע לראשו. כשהוא מתחיל לזמזם אותה, הוא מבחין בכך שהמנגינה תואמת בדיוק את מה שהוא מנסה להעלות על הנייר. בראשו מתחיל להיווצר תמליל והוא מתחיל לשיר את המנגינה במלותיו־הוא שוב ושוב, בקול רם, עד שהציור נראה מושלם... לעתים קרובות נוצרים מספר תמלילים, והתוצאה היא שירה בשניים. אך יש, וכל־אחת מן הדמויות חייבת לשיר לפי תמליל שונה, והתוצאה היא שירה במקהלה. את אופיין השונה של התמונות יש ליחס לאופיין השונה של הדמויות המתוארות יותר מאשר למחברת. המחברת השתדלה, כפי שניתן אולי להבחין בעיקר בגוף המחזה, לצאת מגדר עצמה ולהניח לדמויות לשיר או לדבר בקולותיהן־הן. כדי להשיג זאת, צריך היה לוותר על ערכים אמנותיים רבים, אך אני מקווה שלאור אופיה החושף מסתרי־לב של העבודה, ייסלח לי הדבר".

באדיבות בית התפוצות

תסמונת ההרמון

שאלת ההזדהות של נשים עובדות

מאת **אורלי לובין**

אי־השוויון המיני בשוק העבודה הוא נושא שנחקר רבות ותועד היטב בעולם המתועש כולו. החוקרים מצאו שני ביטויים עיקריים לחוסר השוויון הזה: סוג העבודות והמישרות שתופסות נשים, בדרך־כלל בדרגות הנמוכות ובענפים המישניים של הכלכלה, והחלוקה הבלתי שווה של ההכנסות. יחד עם זאת, יותר ויותר נשים חודרות למקצועות ולתחומי עיסוק המקובלים כ"גבריים". מהו מעמדן של נשים אלה, ומהו עולם המושגים שלהן, ציפיותיהן והתגמולים שהן מקבלות? דליה מור מאוניברסיטת תל־אביב חקרה את הנושא, ומסקנתה היא, שגם אותן נשים, ש"חצו את הקווים", לא השתלבו במלוא מובן המלה במעמד החדש שקנו להן. הן נוטות להחזיק בנורמות ובערכים מסורתיים, שהופנמו בהן תוך כדי תהליך החיברות שלהן. קבוצת ההתייחסות שלהן, בכל מה שנוגע לשאלות של שכר, מעמד וקידום, היא נשים אחרות ולא עמיתיהן למקצוע. התוצאה עגומה: נשים אלה אינן שייכות לא לקבוצתן המקצועית ולא לקבוצת המין שלהן. המחקר עורך ניתוח השוואתי בין נשים, העוסקות במקצועות נשיים, לבין נשים, העוסקות במקצועות גבריים. בבסיס דיונה מציבה מור את ההנחה, שנשים במקצועות גבריים מהוות קבוצה "חריגה", ואת הסטייה הזו היא בוחנת כתופעה חברתית. מוקד המבחן: השפעת הסטייה על השגת תגמולים ושיפוט מידת ההוגנות של תגמולים אלה. לפי מור, אם נשים, העוסקות במקצועות הנשלטים על־ידי גברים, משוות את שכרן לזה של נשים אחרות, הרי שהן לא נטמעו לגמרי במקצוען. אם מצד שני, נשים במקצועות לא אופייניים שופטות את מידת ההוגנות של התגמולים שהן מקבלות ביחס לקבוצת המקצוע שלהן, הרי שהן הגיעו להיקלטות מלאה. נשים שפנו למקצועות גבריים הן בדרך־כלל מיעוט. יחד עם זאת, מספר גדל והולך של נשים מצטרף לשוק העבודה, ומהן אחוז גדול יותר בוחר במקצועות, שהיו עד לא מכבר מחוץ לתחום לנשים. למרבה הצער, דווקא השאלות היותר מסקרנות ואולי גם היותר חשובות, הנוגעות לתהליך הזה, הוזנחו: מי הן הנשים האלה, המנסות להרחיב את הגדרות התפקיד המקובלות ואינן מקבלות את הסטריאוטיפים המיניים? במה הן שונות מהנשים הממשיכות לנהוג לפי הגדרות התפקיד הנורמטיביות? מהם המרכיבים, שמאפשרים את התבססותן במקצועות לא אופייניים?

במחקרה מתרכזת מור, כאמור, בשאלת שיפוט התגמולים וההשלכות הנובעות ממנו. ברקע בדיקתה עומדים מחקרים קודמים, המציבים כמה מוסכמות לגבי יחס האשה העובדת לשכרה. נשים מופלות לרעה באופן ישיר או עקיף, לפי כל המחקרים שנערכו בנושא זה. רוב המחקרים גם מראים השפעות של מין העובד על הכנסתו (לאחר קיזוז מדדי הכישורים האישיים). בה בשעה מראים המחקרים, שנשים עובדות מגיבות למצבן לא כפי שניתן היה לצפות. הן לא פחות מרוצות מהגברים העוסקים באותו תפקיד, ואין הן מבטאות מרירות כלפי מעמדן הנחות ושכרן הנמוך יותר. ציפיותיהן לתגמולים נמוכות, ושלא בדומה לגברים, נוטות נשים מופלות לרעה להעריך את מצבן באורח חיובי ולשפוט את היחס אליהן כהוגן, למרות הפער הברור בשכרן של שתי הקבוצות.

את הנתונים למחקרה אספה מור בחורף 1982/3 בקרב 1,800 איש ואשה בני יותר מ־21, בהם שכירים ועצמאים, עובדים במישרה מלאה ועובדים במישרה חלקית. הבחינה הראשונית, קביעת הפרופיל של נשים במקצועות נשיים לעומת נשים במקצועות גבריים, מראה שוני בין שתי הקבוצות כמעט בכל התחומים.

לאי השוויון המיני יש שני ביטויים עיקריים: סוג העבודות והמישרות שתופסות נשים, והחלוקה הבלתי שווה של ההכנסות. יחד עם זאת, יותר נשים נכנסות למקצועות ולתחומי עיסוק המקובלים כ"גבריים". אולם, גם אותן נשים ש"חצו את הקווים", לא השתלבו במעמד החדש שקנו להן. התוצאה עגומה: נשים אלה אינן שייכות לא לקבוצתן המקצועית ולא לקבוצת המין שלהן

ברמה המבנית מתגלה, שבפני שני סוגי הנשים פתוחים ענפים שונים של שוק העבודה: בעוד נשים לא אופייניות נמצאות יותר בארגונים הגדולים של הסקטור הפרטי, מרוכזות הנשים, העוסקות במקצועות המסורתיים, בארגונים קטנים ופיזוריים יותר של הסקטור הציבורי (בתי־ספר, מרפאות וכדומה). לנשים במקצועות הלא אופייניים יש בדרך־כלל רמת יוקרה תעסוקתית גבוהה יותר, שנות השכלה רבות יותר, יותר שנות ניסיון בשוק העבודה והכנסות גבוהות יותר. הן נוטות יותר לעבוד במישרה מלאה מאשר נשים העוסקות במקצועות המסורתיים, וסביר יותר, שיהיו בעמדות ניהול ועצמאיות. כמו כן, הן מתחתנות מאוחר יותר מהאחרות, יש להן פחות ילדים ואחרי הלידה הן חוזרות מהר יותר לעבודה.

בתחום אחד אין הבדל בין שתי הקבוצות: הנשים בשתי הקטיגוריות מאמצות ערכים ועמדות מסורתיים. אלו גם אלו עדיין מקבלות את הנורמות, לפיהן מחויבותן הראשונית היא למשפחתן ולביתן. לכן, גם נשים במקצועות לא אופייניים מפתחות מחויבות חלקית בלבד לתפקידן, ומתאימות אותו לצורכיהן המיוחדים. אמנם הן נישאות מאוחר יותר ודוחות הריונות לגיל מאוחר יותר, אבל אין הן זונחות את תפקידן המיני כליל. דומה שהן מחלקות את זמנן באופן שווה יותר בין שני התפקידים, בלי לוותר אף לא על אחד מהם. הבחינה השנייה היא של רמות השכר השונות. נשים במקצועות נשיים משתכרות פחות מנשים במקצועות גבריים (76.8%). פער דומה, אם גם קטן יותר, קיים בין שכרם של גברים במקצועות גבריים לבין שכרם של גברים במקצועות נשיים (85,5% עבודה במקצוע גברי). מכאן, שמקצועות נשיים, בין אם העוסק בהם הוא גבר ובין אם אשה, מציעים רמות שכר נמוכות יותר מהמקצועות הגבריים. אבל המין עדיין משחק תפקיד מרכזי בקביעת רמת השכר, שכן נשים משתכרות בממוצע הכללי פחות מגברים, גם כשהן עוסקות במקצועות לא אופייניים. אמנם הן משפרות את מצבן היחסי, אבל לא באופן דראסטי. אם רמת השכר הממוצעת של כל הנשים היא בערך 60% מזו של כל הגברים, הרי ששכרן של נשים במקצועות לא אופייניים הוא כ־75% משכרם של הגברים.

לאור הפערים האלה, ובידיעה שעובדים נוטים לדווח על יחס לא הוגן כפונקציה של רמת השכר שלהם, נשאלת השאלה, אם הנשים בכל־אחת משתי הקבוצות תופסות את עובדת היותן מקופחות על מישור אישי או על מישור קבוצתי. הציפייה היא שנשים העובדות במקצועות מסורתיים תדווחנה על תחושת קיפוח קבוצתי חזקה יותר, הנובעת מרגשות אחווה בתוך קבוצת המין, בעוד נשים, העובדות במקצועות לא מסורתיים, תראינה רמות גבוהות יותר של תחושת קיפוח אישי. ממצאיה של מור מאששים את הניבוי, שבקרב נשים, העובדות במקצועות אופייניים, חזקה במיוחד תחושת הקיפוח הקבוצתי. הממצאים אינם תומכים בניבוי, שנשים במקצועות לא אופייניים חשות קיפוח אישי חזק יותר. למעשה, נשים אלו נוטות לשפוט את הכנסתן כלא הוגנת פחות, או לכל היותר כמו הנשים בקבוצה האחרת. כלומר, מערכת הציפיות של נשים היא בכלל נמוכה, ואצל נשים במקצועות גבריים היא נמוכה במיוחד.

ההסבר לתופעה זו הוא שרוב העובדים, אבל בעיקר נשים, משווים את מצבם בשוק העבודה ואת הכנסותיהם עם אלו של האחרים בתוך קבוצת המין שלהם, וזאת בין אם הם מודעים לכך בין אם לא. השוואות לגברים הן, ככל הנראה, או לא לגיטימיות או לא ריאליות מבחינת הנשים. הממצאים מראים, שנשים בעבודות מסורתיות נוטות להשוות את שכרן בתוך קבוצת המקצוע שלהן (שמורכבת בעיקר מנשים אחרות), בעוד נשים בעבודות לא מסורתיות משוות את שכרן מחוץ לקבוצת המקצוע שלהן (המורכבת בעיקרה מגברים). כלומר, בכל מקרה, נוטות נשים להשוות את שכרן עם שכרן של נשים אחרות, ולא עם שכרם של גברים. הסבר אפשרי נוסף הוא, שנשים מחפשות תגמולים שונים בעבודה. שימת דגש על "סיפוק" או "עניין" בעבודה עשויה לעמעם את רגישות האשה לשכר שהיא מקבלת, וכך למנוע תחושות קיפוח. יש בכך אולי להסביר את תחושת הקיפוח הפחותה אצל נשים במקצועות לא אופייניים. בדומה לנשים אחרות, גם הן מייחסות חשיבות רבה יותר לסיפוק בעבודה מאשר לשכר, ויתרונן בכך שהן משיגות רמות גבוהות יותר של תגמולים לא כספיים: יותר סמכות, מעמד מכובד יותר וכדומה. ברור אפוא, שהנשים לא נקלטו במלוא מובן המלה בשוק העבודה. העובדה שרוב הנשים מרוכזות במקצועות ספורים משפיעה על התגמולים שהן מקבלות, על תפיסתן את התגמולים ועל מודעותן להיותן מופלות. כל זה משמש בסיס לצמיחת זהות קבוצתית. בשל ההפליה וההתפצלות, יש חפיפה גדולה בין קבוצות מקצועיות לקבוצות מין, ואמנם, תחושות קיפוח קבוצתי מקבלות ביטוי חזק הרבה יותר בקרב נשים, המועסקות במקצועות נשיים. נשים המודעות ליחס הלא צודק, שהוא מנת חלקן של נשים בכלל, עשו למעשה את הצעד הראשון לקראת התפתחותה של זהות קבוצתית, שבכוחה להוביל לשינוי במעמדן החברתי כקבוצה, בעוד נשים במקצועות לא אופייניים רחוקות מהשגת זהות קבוצתית. בהקשר פוליטי, מסכמת מור את מחקרה, יכול הניתוח הזה להסביר מדוע רוב הנשים המרכזיות בתנועות לשחרור האשה (בישראל לפחות) הן נשים אופייניות ממעמד גבוה ולא נשים שהצליחו לפלס להן דרך לשדות "גבריים".

נגה

מאת **אליעזר בן־רפאל וסשה וייטמן**

בשנות השישים התגברה ההרגשה ברחבי העולם המערבי, שמוסד המשפחה נמצא במשבר חמור ביותר. רבים העמידו בסימן שאלה את עצם הלגיטימיות של מוסד זה, נחיצותו וצידוק דרישותיו. המשפחה תוארה כ"טוטליטארית" ותלו בה חלק ניכר ממגרעותיה של החברה המודרנית. יותר מכל הציגו אותה כמדכאת בפועל את מחצית האוכלוסייה כלומר, את הנשים. התקפות אלו לא נשארו בגדר כרוזים, מאמרים או ספרים בלבד. ברמה הדמוגראפית דחו צעירים רבים את גיל נישואיהם, וכאשר התחתנו, המעיטו בהולדת ילדים. שיעורי הגירושים הגיעו לשיאים חסרי תקדים, וברמה המוסדית התרבו נסיונות חדשים. ילדים הובאו לעולם מחוץ לנישואים, זוגות הומוסקסואליים הצהירו על עצמם בגלוי, קומונות חופשיות זכו לפרסום ועוד.

אולם תגובות פרו־משפחתיות לא איחרו. במחצית שנות השבעים הופיעו עבודות, שזכו לתהודה רבה, ואלה מתחו ביקורת נוקבת על התקופה הקודמת. תנועות דוגמת הרוב־המוסרי קמו להגן על מוסד המשפחה. בלחץ דעת הקהל בוטלו סְעיפי חוק, שכעת נחשבו לליבראליים מדי. הדתות המסורתיות, הפרו־משפחתיות, זכו לתנופה מחודשת.

ויכוחים ומאבקים אלה סביב המשפחה יצרו הרבה אי־הבנות. לאור אי־הבנות אלו יש עניין מיוחד בהתייחסות לניסיון יוצא הדופן של המשפחה בקיבוץ, אשר עברה מהפכה ממשית במשך השנים. ההיסטוריה החברתית של הקיבוץ היא בחלקה הגדול היסטוריה של מוסד המשפחה שלו, היסטוריה שהחלה בדפוס אנטי־משפחתי מובהק והשתלשלה לדפוס המשפחתי הכמעט מסורתי בקיבוץ של היום. מה שעוד מחדד את העניין בהתפתחות זו הוא שמי שמתואר על־ידי הפרשנים כקורבנה העיקרי של המשפחה המודרנית, האשה, היא זו שיזמה ומימשה את צמיחתה מחדש של המשפחה, השקיעה את מיטב מרצה למען מטרה זו ולא נרתעה מעימותים עם המחנה השני, הגברים.

המשפחה אז ועכשיו

הדפוס שאיפיין את הקיבוץ בתחילת דרכו הינו מן המפורסמות בתולדות היישוב ועידן החלוציות. רוב התפקידים המקובלים על המשפחה בחברה החוץ־קיבוצית הוטלו כאן על מסגרות אחרות, ולשם כך הונהגו חידושים ארגוניים רבים ביותר, ממטבח וחדר־אוכל משותפים ועד לבתי־ילדים "כוללים", בהנהלת מטפלות ומחנכים.

תפקידיה המשפחתיים של האשה הפכו בצורה זו לחלק בלתי נפרד של סידור העבודה הקהילתי, כאשר הכוונה המוצהרת היתה לאפשר השתתפות מלאה של האשה בחיי העבודה והחברה. המעגל המשפחתי כשלעצמו לא נשלל, אך חשיבותו הוגבלה בעיקר לממדיו החברתיים והרגשיים. נישואים נחשבו לאירוע פעוט ערך, ויחסי אישות לא חייבו טקסים פורמאליים. לחדר המשפחה צורף לעתים רווק – אורח זמני ("פרימוס") – אשר סימל יותר מכל את חוסר האוטונומיה של המסגרת המשפחתית. ביקור הילדים בשעות אחר־הצהריים היה הביטוי הגלוי העיקרי של המושג "משפחה".

המציאות של היום שונה בתכלית. הנישואים הם כעת אירוע בעל חשיבות ממדרגה ראשונה בחיי הקיבוץ, הזדמנות לחגיגה מפוארת. המשפחה החדשה זוכה לתקציבים נדיבים לריהוט דירתה, הכוללת מטבחון, אביזרים משוכללים ולעתים חדרי־ילדים. הסמלים של התפקידים המשפחתיים, כינוייהם (אמא, אבא, אשת איש, בעל) חזרו מזמן לאפיין את היחסים בין בני המשפחה והשכיחו את התקופה של השימוש הבלעדי בשמות פרטיים. ובעיקר, מעמד המשפחה בחיים השיתופיים מוכר ומכובד. בניגוד לעבר, הילדים נחשבים קודם כל "של ההורים" ורק אחר־כך "של מערכת החינוך" או "של הקיבוץ". ברוב הקיבוצים הם אף לנים (עד גיל 13) בדירת המשפחה, שהיא ביתם יותר מבית־הילדים. בחגים, בערבי מועדון, בטיול או באסיפה הכללית שכיח מאוד שבני המשפחה יישבו יחדיו. זאת ועוד, משפחות גרעיניות בעלות קירבה משפחתית נוטות לקיים יחסים מיוחדים ולבטא אותם בהזדמנויות חגיגיות שונות (ימי־הולדת, חגים) או בעזרה הדדית מיוחדת בשעת הצורך.

ניגודיות זו בין תקופת הבראשית לבין המציאות של היום לובשת בוודאי צורות מגוונות בקיבוצים מתנועות, גילים או גדלים שונים, אך להבדלים אלה משמעות מעטה ביחס לתהליך הבסיסי שעבר על התנועה הקיבוצית בכלולתה – מאנטי־משפחתיות קיצונית למשפחתיות מופגנת. לבדיקת תהליך זה ולהסברו מוקדש מאמר זה.

מעמד הנשים בקיבוץ

במרכז המחקר עומדת הטענה, שהמשפחה צמחה במציאות הקיבוצית כתוצאה ממאמצים, פעולות ומאבקים של נשים ולא כתוצאה של כוחות עיוורים או מופשטים. הגורמים שהמריצו את הנשים לפעול למען צמיחתה מחדש של המשפחה בקיבוץ סובבים סביב שאלת המעמד החברתי של הנשים בקיבוץ. פעילותן המכוונת של הנשים, שהשיבו בסופו של דבר את מוסד המשפחה המסורתי, מקורה בנסיונותיהן החוזרים להעלות את מעמדן הנחות בסדר החברתי החדש של הקיבוץ. כיצד קרה הדבר, שהתנועה הקיבוצית קיפחה את הנשים במאבק לשוויון?

מארקס העיר פעם, שמעמד מהפכני מאמין עמוקות שהאינטרסים המיוחדים שלו הם גם אלה של החברה כולה. כך היה בראשית התנועה הקיבוצית, כאשר מייסדי היישובים הזדהו הזדהות מוחלטת עם ערך השוויון, ובמיוחד ערך השוויון בין המינים, כחלק של האמונה בהגשמה עצמית על־ידי המעשה החלוצי והעבודה היצרנית. מה שאותם אנשים, גברים כנשים, לא הבינו אז הוא שחזונם היה חזון גברי מובהק, שהציג משמעויות ותבע מחיר נפשי שונה מאוד מכל אחד מהמינים. עבור הגברים היו החקלאות, ייבוש הביצות והשמירה תפקידים חדשים לחלוטין ביחס לעברם הגלותי, אולם ההתנסות בהם לא פגעה בזהותם הגברית. להיפך, התפקידים החדשים איפשרו להם לאמץ ולעצב זהות "סופר־גברית" חדשה, שבמרכזה המאמץ הגופני וטיפוח דמות ה"לוחם־חקלאי". לעומת זאת, עבור הנשים חייבה רכישת אותן תכונות יותר מזה: לא רק שהיה צורך ללמוד תפקידים חדשים, אלא שתפקידים אלה חייבו את מחיקתה של הזהות המינית הנשית עצמה ואימוץ האנטיתיזה שלה. לו נדרשו הגברים אף הם לשנות במידה זו או אחרת את זהותם המינית, או לו הנשים היו זוכות לתמורה מיוחדת על קורבנן הכפול, היו הדרישות מכל אחד מתאזנות, והנשים לא היו יוצאות מקופחות ביחס לגברים. במקום זאת, הסדר החברתי החדש של הקיבוץ העניק לכל, נשים כגברים, הזדמנות שווה לחלוטין להגשים עצמם... **כגברים**. מובן שהעבודה היצרנית והמעשה החלוצי לא הוטלו על הנשים מתוך כוונה זדונית של הגברים, להבטיח את עליונותם על הנשים. לאמיתו של דבר, הזהות הגברית החדשה כלומר, הזהות החלוצית, תבעה מצעירי אותה תקופה מחיר כבד, כאשר הם נדרשו להפוך מנוער לומד בורגני לפועלים חקלאיים או לסוללי כבישים. יחד עם זאת, הקשיים שאיתם התמודדו הגברים היו פחותים בהרבה מאלה שבהם נתקלו הנשים: הן נדרשו לוותר לא רק על נוחיות המצב הגלותי, אלא גם על זהותן המינית, על נשיותן. במונחים של תורת הצדק תבע אידיאל החלוציות מן הנשים השקעה נפשית הרבה יותר גדולה מזו שהוא תבע מן הגברים **למען אותה תמורה**. אם כן, אי־צדק בסיסי זה ביחסים בין הגברים לבין הנשים היה קיים מראשית התנועה הקיבוצית. גם מי שאיננו מרקסיסט מושבע יכול להבחין כאן בזרעי שינויים פוטנציאליים מרחיקי לכת במציאות החברתית.

על אי־צדק בסיסי זה נוספה גם תפיסתם של חברי הקיבוץ את ההבדלים בין המינים ואת חלוקת התפקידים – מערכת מושגים, דימויים וסטריאוטיפים, שהם רכשו בשנותיהם המוקדמות. על־פי תפיסתם המסורתית, החקלאות, המלאכה והתעשייה נחשבו מתאימות יותר לגברים, ואילו החינוך, חדר־האוכל או מחסן הבגדים נתפסו כמתאימים יותר לנשים. כך התפתחו ענפים גבריים – ענפי הייצור – מזה וענפים נשיים – ענפי השירותים – מזה.

מבחינה סוציולוגית מה שקריטי במיוחד בהתפתחות זו הוא שהיא גררה גם יצירת **הבדלי מעמד** בין המינים. היות שהקיבוץ מייחס חשיבות מכרעת להישגים כלכליים, הוא גם מעניק יוקרה רבה יותר לעבודה בענפי הייצור המבטיחים את הכנסתו, מאשר לענפי השירותים המייצגים את הוצאותיו. לעובדה זו היתה השפעה מכרעת על מעמד האשה בקיבוץ, לאור החשיבות העצומה למרכיב מקום העבודה בגיבוש המעמד החברתי של האדם בקיבוץ. במשך השנים הפך המשולש נשים–שירותים–נחיתות למעוגן בתרבות ובחברה של הקיבוץ. החברה ביקרה אשה, שתבעה שיבוץ בחקלאות או במפעל תעשייתי, על שהשאירה את עבודת השירותים לנשים אחרות. אשה מרדנית כזו זכתה לפחות יוקרה מגבר על אותה עבודה. אין פלא איפוא, שערך העבודה הלך ואיבד מחשיבותו בעיני הנשים, בניגוד לגברים.

זאת ועוד, התרכזות הנשים בענפים בעלי מעמד מישני גרמה גם להתרחקותן מהזירה הציבורית. הנושאים החשובים, הנדונים באסיפה הכללית או המעסיקים את הוועדות העיקריות של הקיבוץ, מתרכזים לרוב סביב בעיות המשק, ובמיוחד סביב מערכת הייצור. ברצון או שלא ברצון נעשו הנשים פחות ופחות מעורבות בנושאים אלה, מעצם היותן קשורות בעבודות השירותים. לפיכך נעשתה תרומתן בתחום זה מאוד שולית, וזה הרחיק אותן בכלל מתהליך קבלת ההחלטות הקולקטיבי.

צמיחתה מחדש של המשפחה

תגובות הנשים לא איחרו לבוא, ותגובות אלו הצמיחו את המשפחה הקיבוצית, כפי שהיא ידועה לנו כיום. התהליך היה כרוך בשינויים ארגוניים מרחיקי לכת והוא גם שינה את מצבן של הנשים מן הקצה אל הקצה. יש להדגיש שהדברים הללו התרחשו ללא כל תוכנית כוללת או מדיניות מפורשת. עד שלב מאוחד אפילו אידיאולוגיה משפחתית גלויה לא היתה. הנשים התמודדו על נושאים מוגדרים וספציפיים, במיוחד בתחום החינוך הקיבוצי הממוסד. הדגש היה על "טובת הילד", ובשמה הוגשו ערעורים על ההסדרים הקיימים. נטען, למשל, שטובת הילד מחייבת, כי האם ולא המטפלת תהיה האחראית הישירה לטיפול הרפואי בו במקרה של מחלה. לאחר מכן ומאותה סיבה גם לארוחת הערב שלו. לא עבר זמן רב מאז סופקו דרישות אלה והועלתה התביעה הנוספת שהשכבת הילד

בבית־הילדים תועבר מידי המטפלת לאחריות ההורים. לבסוף הוצגה הדרישה, שהילדים יעברו ללינה משפחתית בדירת הוריהם.

הנשים גם לא הירפו בתחומים אחרים, ובשם "פישוט תהליכים" ו"ביטול מתחים מיותרים" עם בעלי תפקידים חלוקתיים למיניהם (מחסנאית הבגדים, אקונומית המטבח וכד') או מתן אפשרות לסיפוק "צרכים מיוחדים", דרשו תקציבים אישיים (משפחתיים) כספיים (הקרויים בדרך הלצה על־ידי חבר הקיבוץ "תקציבים אשתיים") במקום הנורמות החלוקתיות (לפי מוצרים), שהונהגו בשלבים המוקדמים ברוב הקיבוצים. לאחר מכן, ובשם הנוחיות ה"טכנית", תבעו איחוד התקציבים לסכום אחד ("התקציב הכולל"), תוך הכללת סעיפי צריכה נוספים. בצורה זו עומד כיום לרשות המשפחות סכום נכבד לשימוש חופשי. ההסדרים החדשים שהשיגו הנשים, לעתים במחיר משבר ביחסים בין התקיפות שבהן לבין בעלי תפקידים מרכזיים בקיבוץ, העניקו להן בהדרגה ובדיעבד עוצמה הולכת וגוברת. אולם את הצלחתן יש לזקוף לכך שהן ידעו לא רק לתבוע אלא גם לשאת בעול החובות שהן עצמן המציאו. כך, נוסף לעיסוקיהן הרגילים, הן מצאו את הזמן לבלות עם ילדיהן בבית־הילדים. בדרך חזרה מן העבודה היו נכנסות למטבח ולוקחות "פרודוקטים" לארוחת ארבע המשפחתית והן גם לא היססו לקחת יום חופשה ("שבת"), כדי לנסוע עם הילד החולה לרופא בעיר, ועוד. מאמצים אלה קבעו עובדות, שנתמסדו עם הזמן. אמנם עבור האשה אלו הן התחייבויות והגבלות, הפוגעות בחופש האישי שלה, אולם במחשבה שנייה, ולאור הניתוח שלנו, ישנו גם צד שני למטבע. הנשים נאבקו כאן על משאב חברתי, שחשיבותו איננה נפגמת בשל חוסר מוחשיותו. הן נאבקו על "סטאטוס" כלומר. על מעמדן בחברה הקיבוצית. המשפחה, אנו טוענים, שימשה אמצעי עבור האשה לביסוס ולחיזוק מעמדה. המשפחה, שאותה היא ביצרה באמצעות מאמציה ונחישותה, היא כעת מקור הכוח "שלה". בהיעדר סטאטוס של ה"גבר מפרנס" (בחברה הקיבוצית, להבדיל מהמציאות החיצונית, הקולקטיב מספק ישירות את הצרכים של כל־אחד ובאופן בלתי מותנה בהישגיו), זוכה האשה באמצעות פעילותה המשפחתית בעמדת כוח ובמנהיגות. כך, בטפחה מעגל חברתי, הנעשה יותר ויותר חשוב (בעקבות הטיפוח הזה עצמו), מעגל שבו היא הדמות המרכזית, היא גם זוכה להכרה, השפעה וכוח. ביצור המעגל המשפחתי הופך אותו לבסיס להשגת פיקוח על משאבים, ההולכים ונעשים יותר ויותר משמעותיים ומגוונים. כך נוצר בסיס איתן להעלאת תביעות נוספות, שירחיבו עוד יותר את עוצמת המשפחה ויחזקו את מעמדה של האשה העומדת בראשה.

אפשר לטעון, שברמה האידיאולוגית מציגות הנשים גישה פרטיקולריסטית, שלפיה הן "שוות אך שונות". נוסחה זו מאפשרת חתירה אל סיפוק "צרכים מיוחדים" ומונעת עימות חזיתי עם הסדר החברתי הקיבוצי ומגיניו, אף כי היא דורשת לעתים שינויים מבניים מרחיקי לכת (כמו הלינה המשפחתית). השינוי עצמו, מ"שוויון מתוך אחידות" לנוסחה החדשה, מציג אף את מה שמתרחש כמעבר לרמה "גבוהה" יותר של שוויון, דהיינו מ"שוויון כמותי", שבמסגרתו כל־אחד אמור לזכות באותן זכויות מהותיות, ל"שוויון איכותי", שלפיו לכל אחד לכאורה זכות שווה להיות שונה ולממש את ייחודו. בצורה זו מופיעים ההסדרים החדשים כמתבקשים מהעמקה ומהתפתחות של ערכי המקור של התנועה הקיבוצית. זו דרך להמעיט במשמעות המהפכנית של אותם הסדרים, כאשר בניגוד גמור לשאיפות העבר, עכשיו הנשים מוותרות מראש על תחרות בלתי אמצעית עם הגברים על סטאטוס תעסוקתי, אך באותה עת הן חותרות לבניית תחום הישגים משלהן, תחום המשפחה, שבו, דרכו ובשמו, הן מסוגלות לגבש כוח והשפעה.

לסיכום, התיאוריה שהצגנו רלבאנטית, לדעתנו, לדיון המתקיים בימינו על המשפחה המודרנית. לכאורה מפריך הניסיון הקיבוצי את התביעה הפמיניסטית לבנייה מחדש של מוסד המשפחה על־ידי העברת רוב תפקידיה הנוכחיים לארגונים חברתיים אחרים. מן הניסיון הקיבוצי יכולים הפמיליסטים השמרנים להסיק את הכורח האוניברסאלי של המוסד המשפחתי לפי מתכונתו הנורמטיבית ואת חוסר המציאותיות של נסיונות אידיאליסטיים תמימים.

מסקנתנו שונה. גישתנו מסבירה את צמיחתה מחדש של המשפחה בקיבוץ כפועל יוצא של תהליך ארוך, ששורשיו חוסר שוויון בהזדמנויות בין המינים, אשר הלך והחמיר. תגובות הנשים להתפתחות זו הן שהחזירו, בפועל ובדיעבד, את המשפחה, שדרכה הן יכלו להשיג לעצמן מעמד וכוח. אם תיאוריה זו נכונה, הרי שאין בנסיון הקיבוץ להוכיח את הכורח האוניברסאלי של המשפחה הנורמטיבית של היום.

קונפליקט מסוג אחר

צמיחתה מחדש של המשפחה בקיבוץ מוסברת כאן על־פי תיאוריית קונפליקט. כל תיאוריית קונפליקט מניחה ביסודה, שהסדר החברתי נושא בחובו את זרע השתנותו. "זרע" זהו הוא אי־צדק בסיסי, המעוגן באותו סדר חברתי, ואשר במוקדם או במאוחר גורם לשינוי מרחיק לכת במציאות. באופן מפורט יותר ולפי תיאוריות הקונפליקט הדומינאנטיות, שינוי חברתי מתרחש, כאשר (א) המהות החברתית של אי־צדק נחשפת, (ב) ידע זה מופץ בחברה כולה ומגבש תודעה קולקטיבית אצל המקופחים, (ג) נוצר משבר לגיטימאציה של הסדר החברתי, (ד) המקופחים מתארגנים באותו זמן, לקבוצת קונפליקט פעילה נגד התומכים במצב הקיים, (ה) תביעות קבוצת הקונפליקט זוכות לסיפוק על־ידי שינויים חברתיים־מבניים, שהתיאוריה רצתה להסביר מלכתחילה.

הסברנו מניח ניסוח אלטרנטיבי של תיאוריית קונפליקט. על־פי ניסוח זה, השינוי החברתי אינו בהכרח תוצר של תודעה קולקטיבית מצד המקופחים ושל התארגנותם לקבוצת קונפליקט. הוא מצביע על כך ששינוי חברתי יכול להיות גם פועל יוצא של הצטברות צעדים הסתגלותיים אינדיבידואליים של רבים מתוך הקבוצה המקופחת.

* נירסה מורחבת של מאמר זה פורסמה באנגלית ב"European Journal of Sociology", ועומד להתפרסם בעברית ב"מגמות".

סימון דה־בובואר

ב־14.4.86 מתה הסופרת והפילוסופית סימון דה־בובואר. במקום לסקור את פעולותיה הספרותיות והציבוריות, בחרנו להביא קטעים מתורגמים מספרה, "המין השני", שפורסם לראשונה בשנת 1949, והמהווה אבן־דרך בחשיבה הפמיניסטית. במבוא לספר פורשת דה־בובואר את תפיסתה הבסיסית לגבי מצב הנשים בעולם של גברים. בחדות היא מקפלת את כל האפליות לאבחנה יחידה, זו של הגבר כסובייקט ("האחד") לעומת האשה כאובייקט ("האחר"). בסיכום מציגה דה־בובואר את התנאים ההכרחיים לשחרור האשה: שינוי חוקים, שינויים כלכליים ועיקר העיקרים – שינויים מוסריים ותרבותיים.

תרגום **גבריאלה סילון**

מבוא

במשך זמן רב התלבטתי, אם לכתוב ספר על האשה. הנושא מרגיז, באופן מיוחד את הנשים. אולם, היש בכלל בעיה? ואם כן, מהי? בראש ובראשונה, מהי אשה? "רחם", יאמרו אחדים. יחד עם זאת, בדברם על נשים מסוימות, קובעים מביני דבר: "אלו אינן נשים", למרות שיש להן רחם כמו לכל האחרות. כולם מוכנים להודות שיש נקבות במין האנושי. הן מהוות היום, כמו בעבר, בערך מחצית מהאנושות. למרות זאת, מספרים לנו "שהנשיות נמצאת בסכנה". דוחקים בנו: "היינה נשים, הישארנה נשים, הפוכנה לנשים". לא כל יצור אנושי נקבי הוא אפוא אשה. עליו לקחת חלק באותה הוויה מסתורית ונתונה בסכנה – הנשיות. וזו, האם היא נוצרת באמצעות השחלות? או שמא היא קבועה באיזשהו רקיע אפלאטוני?

הקונספטואליזם נסוג: מדעי הטבע והחברה שוב אינם מאמינים בקיומן של ישויות קבועות, המגדירות את אופיים הנתון של, למשל, האשה, היהודי או השחור. הם רואים באופי תגובה מישנית למצב. בסירוב לקבל מושגים כמו הנקבה הנצחית, הנשמה השחורה או האופי היהודי, אין מן ההתכחשות לקיומם של יהודים, שחורים או נשים: שלילה זו איננה מהווה עבור הנוגעים בדבר השתחררות, אלא בריחה לא אמיתית. למעשה די להסיע את העיניים הפקוחות, כדי לקבוע שהאנושות מתחלקת לשתי קטיגוריות של פרטים, שבגדיהם, פניהם, גופם, חיוכיהם, הילוכם, מושאי התענינותם ועיסוקיהם שונים באופן ברור. אולי ההבדלים הם שטחיים, אולי הם נידונים להיעלם. אך אין ספק, שבינתיים הם קיימים בבהירות בולטת לעין.

אם בפונקציה שלה כנקבה אין כדי להגדיר את האשה, מהי אפוא אשה? עצם העלאת הבעיה מעלה בדעתי מיד תשובה אחת. חשוב שאציג אותה. גבר לא היה מעלה בדעתו לכתוב ספר על המקום המיוחד שיש לזכרים באנושות. למעשה, כשם שלבני העולם העתיק היה אנך מוחלט, שבאמצעותו הוגדר הקו האופקי, כך יש טיפוס אנושי מוחלט, שהוא הטיפוס הזכרי. לאשה יש שחלות, יש לה רחם. אלו תנאים מיוחדים, הכולאים אותה בסובייקטיביות שלה. בחפץ לב אומרים על האשה, שהיא חושבת באמצעות הבלוטות שלה. הגבר שוכח בצורה כל־כך נפלאה, שגם האנטומיה שלו כוללת הורמונים ואשכים. הוא תופס את הגוף שלו כיחס ישיר ונורמאלי עם העולם, אותו הוא מכיר באובייקטיביות, לדעתו בעוד הוא מתייחס לגוף האשה כאל מכשול או כאל כלא, שכל מה שמייחד אותו מכביד עליו. "הנקבה היא נקבה בגלל חסרון תכונות מסוים", אמר אריסטו.

האנושות היא זכרית והגבר מגדיר את האשה לא בפני עצמה, אלא ביחס אליו. היא איננה נחשבת ליצור אוטונומי, ואין היא אלא מה שהגבר מחליט. היא מוגדרת ומובחנת ביחס לגבר, בשעה שהוא איננו מוגדר ומובחן ביחס אליה. היא הלא־מהותי לעומת המהותי. הוא הסובייקט, המוחלט היא האחר.

הקטיגוריה של האחר היא קדמונית כמו התודעה עצמה. בחברות הפרימיטיביות ביותר, במיתולוגיות העתיקות ביותר, אנו מוצאים תמיד את הדואליות שבין העצמי לאחר. שום קבוצה איננה מגדירה את עצמה כקבוצה, בלי להציב מולה מיד את האחר. היהודים הם "אחרים" עבור האנטישמים, השחורים עבור הגזענים האמריקאים, הילידים עבור הכובשים, הפרולטריון עבור בעלי ההון.

אך התודעה האחרת, האני האחר, מעמיד תביעה שכנגד. תוך כדי מסעו מגלה היליד בהפתעה, שהילידים בארצות השכנות מתייחסים אליו כאל "זר". מלחמות, חגים קשרי מסחר, חוזים ומחלוקות בין שבטים, עמים ומעמדות מפשיטים מן הרעיון של האחר את משמעותו המוחלטת ומגלים את יחסיותו. לטוב או לרע, פרטים וקבוצות נאלצים להכיר בהדדיות שביחסיהם. כיצד קרה אפוא שההדדיות הזו לא הוכרה בין המינים, שרק אחד מהצדדים המנוגדים מתייצב לו כמהותי ומתכחש לכל יחסיות של הצד שכנגד ומגדיר אותו כאחרות הטהורה? מדוע אין הנשים מערערות על הריבונות הזכרית? שום סובייקט לא יהפוך מרצונו ללא־מהותי. לא האחר הוא שהגדיר את עצמו כאחר ובכך קבע את האחד. האחר מוצג ככזה על־ידי האחד, בשעה שזה מגדיר את עצמו כאחד. אולם כדי שהאחר לא יחזור להיות האחד, עליו להיכנע לנקודת ראות זרה זו. מהיכן באה לאשה כניעות זו? אמנם יש עוד מקרים שבהם הצליחה קטיגוריה אחת לשלוט באופן מוחלט על אחרת לזמן מה. בדרך־כלל אי־השוויון המספרי הוא שמאפשר זכות־יתר זו: הרוב כופה את שלטונו על המיעוט או רודף אותו. אולם הנשים אינן מיעוט, שלא בדומה לשחורים של אמריקה או ליהודים. במקרה של אלה, מאורע היסטורי גרם לשעבודם של החלשים יותר בידי החזקים יותר. המדוכאים שמרו לפחות על זיכרון מימים עברו; היה להם עבר משותף, מסורת, לעתים דת או תרבות. ההקבלה שערך בֶּבֶל בין נשים לפרולטריון תקפה בכך ששתי הקבוצות לא היוו מעולם מיעוט או יחידה מאוחדת ונבדלת של בני־אדם. ובהיעדרו של מאורע היסטורי ייחודי כלשהו, ההתפתחות ההיסטורית היא שמסבירה בשני המקרים את קיומם כמעמד ואת השתייכותם של פרטים נבדלים למעמד הזה.

הפרולטארים אומרים "אנחנו". כך גם השחורים. הם מציבים את עצמם כסובייקטים והופכים את הבורגנים ואת הלבנים ל"אחרים". הנשים – חוץ מבכנסים מסוימים, הנשארים בגדר הפגנות מופשטות – אינן אומרות "אנחנו". הפרולטארים חוללו את המהפכה ברוסיה, השחורים בהאיטי, ההודו־סינים נלחמים למענה בהודו־סין; אבל פעולתן של הנשים מעולם לא היתה אלא סערה סמלית. הן לא זכו אלא במה שהגברים הואילו להעניק להן. הן לא לקחו דבר, הן קיבלו.

הסיבה היא שהן חסרות את האמצעים המעשיים כדי להתארגן יחד בעמדת התנגדות. אין להן עבר, היסטוריה ודת המיוחדים להן, ובניגוד לפרולטריון,

מהי אפוא אשה? עצם העלאת הבעיה מעלה בדעתי מיד תשובה אחת. גבר לא היה מעלה בדעתו לכתוב ספר על המקום המיוחד שיש לזכרים באנושות. יש טיפוס אנושי מוחלט, שהוא הטיפוס הזכרי. לאשה יש שחלות, יש לה רחם. אלו תנאים מיוחדים, הכולאים אותה בסובייקטיביות שלה. הגבר שוכח בצורה כל כך נפלאה, שגם האנטומיה שלו כוללת הורמונים ואשכים

אין להן אחווה של עבודה ואינטרסים. הן חיות מפוזרות בין הגברים, ומקום מגוריהן, עבודתן, האינטרסים הכלכליים שלהן ומצבן החברתי קושרים אותן לגברים מסוימים – אב או בעל – יותר מאשר לנשים אחרות. אם הן שייכות לבורגנות, הן חשות אחווה כלפי גברים בורגנים ולא כלפי נשים פרולטאריות; אם הן לבנות, בעלי־בריתן הם גברים לבנים ולא נשים שחורות. הפרולטריון יכול לדמיין השמדת המעמד השליט; יהודי או שחור פנאטים יכולים לחלום על יצירת אנושות יהודית או שחורה. אבל האשה, אפילו בהזיותיה אינה מסוגלת לראות בחיסול הגברים. אי־אפשר להשוות את הקשר שלה עם מדכאיה לשום קשר אחר. החלוקה בין המינים היא נתון ביולוגי ולא איזשהו מאורע בהיסטוריה האנושית. יריבותם נוצרה אי־שם בעבר קדמוני, והאשה לא השכילה לנפצה. הזוג הוא יחידה בסיסית שבה שני החצאים כבולים זה לזה. כאן מתאפיינת באופן בסיסי האשה: היא האחר בלבה של כוליות, שבה שני המרכיבים הכרחיים זה לזה.

אפשר היה להניח שהדדיות זו תקל על שחרורה, אך שני המינים לא חילקו מעולם את העול באופן שווה. אפילו היום, גם אם הולך מצבה ומשתפר, מוגבלת האשה למדי. כמעט בשום מדינה אין מצבה החוקי זהה לזה של הגבר. גם כאשר מכירים בזכויותיה, הרי שהרגל בן שנים רבות מונע מהן למצוא ביטוי מוחשי. מבחינה כלכלית, גברים ונשים מהווים כמעט שתי כיתות. מישרותיהם של הגברים טובות יותר, משכורותיהם גבוהות יותר וסיכויי ההצלחה שלהם מרובים יותר. הם גם נהנים מהיוקרה שמעניק להם החינוך השואב מהמסורת: ההווה כולל את העבר, ובעבר כל ההיסטוריה נוצרה בידי גברים. גם כאשר הנשים מתחילות לקחת חלק בפיתוח העולם, העולם עדיין שייך לגברים. להם אין ספק בכך, להן – ספק מזערי. לסרב להיות האחר, לסרב לשיתוף הפעולה עם הגבר, פירושו עבורן לוותר על כל היתרונות, שיכולה להעניק להן הברית עם הכת העליונה. הגבר־השליט יגן על האשה־האריסה באופן חומרי ויקבל על עצמו את הצדקת קיומה. כך היא יכולה להתחמק לא רק מן הסיכון הכלכלי, אלא גם מן הסיכון המטאפיסי של חירות, מצב בו יש להמציא מטרות ללא סיוע. למעשה, לצד היומרה האתית של כל פרט להציג את עצמו כסובייקט, הוא מתנסה גם בפיתוי להימלט מחירותו ולהפוך לדָבָר. זוהי דרך אומללה, משום שבהיותו סביל, מנוכר ואבוד, מהווה הפרט טרף לרצונות זרים, הוא מנותק מן הטרנסצנדנטיות שלו, משולל כל ערך. אולם זוהי דרך קלה. כך נמנעים מן החרדה ומן המתח של הקיום האמיתי, שהפרט מקבל על עצמו. הגבר הקובע, שהאשה היא האחר, ימצא בה אפוא מורכבויות עמוקות. האשה איננה מתעקשת על היותה סובייקט, משום שהיא חסרה את האמצעים המעשיים לכך, משום שהיא חשה בקשר ההכרחי, הכובל אותה אל הגבר, בלי לקחת בחשבון את ההדדיות שבקשר הזה, ומשום שלעתים קרובות היא נהנית מתפקיד האחר.

אולם השאלה מתעוררת מיד: כיצד בכלל התחיל כל זהז מחוקקים, כמרים, פילוסופים, סופרים ומדענים התאמצו להוכיח, שמצב השעבוד של האשה נקבע בשמים ושהוא מביא תועלת על־פני האדמה. הדתות שנוצרו על־ידי הגברים משקפות רצון זה להשתלטות. רק במאה ה־18 גברים דמוקראטים באמת בוחנים שאלה זו באובייקטיביות. דידרו, למשל, מתאמץ להוכיח שהאשה, כמו הגבר, היא יצור אנושי. מאוחר יותר סטיוארט מיל מגן עליה בלהט.

אחד מן הפירות שמבטיח הדיכוי למדכאים הוא שגם השפל שביניהם חש עצמו עליון. גם הגבר הבינוני ביותר חושב עצמו לחצי־אל בהשוואה לנשים. יש הרבה דרכים אחרות, מתוחכמות יותר, שבהן הגברים מנצלים את האחרות של האשה. עבור כל אלה, החשים עצמם נחותים, זוהי תרופת פלא: איש אינו שחצן יותר, תוקפני או מלא בוז יותר כלפי נשים מאשר גבר חסר ביטחון בגבריותו.

כדי להוכיח את נחיתותה של האשה, מגייסים האנטי־פמיניסטים לעזרתם לא רק את הדת, את הפילוסופיה ואת התיאולוגיה, כפי שנהגו לעשות בעבר, אלא גם את המדע: ביולוגיה, פסיכולוגיה ניסויית וכו׳. לכל היותר מקובל להעניק למין האחר את "השוויון שבשוני". לנוסחה מצליחה זו יש משמעות רבה, שכן עליה ממש מתבססים חוקי ג׳ים קרו ביחס לשחורים באמריקה: והרי הפרדה כביכול שוויונית זו רק הובילה לאפליה קיצונית ביותר. אין שום דבר מקרי במפגש זה. בין אם מדובר בגזע, בכת, במעמד או במין, הנדחקים לעמדה נחותה, תהליכי ההצדקה זהים תמיד. "הנשיות הנצחית" היא המקבילה של "הנשמה השחורה" ושל "האופי היהודי". יש דמיון עמוק בין מצבן של הנשים לבין זה של השחורים. גם אלו וגם אלה משתחררים כיום מאותו פטרנליזם, והכת שהיתה פעם שלטת רוצה להמשיך ולהחזיקם "במקומם", כלומר, במקום שהיא בחרה עבורם. בשני המקרים היא משתפכת בדברי הלל פחות או יותר כנים על מעלותיו של "השחור הטוב", על הנשמה חסרת התודעה, הילדותית, הצחקנית של השחור הכנוע ועל האשה ה"באמת אשה", כלומר, שטחית, ילדותית, חסרת אחריות, האשה הנתונה למרות הגבר. בשני המקרים הקבוצה השלטת מסתמכת על מצב הדברים שהיא יצרה. ברנארד שו אמר על כך: "הלבן האמריקאי בעצם מגביל את השחור למעמד של מצחצח נעליים, ומכאן הוא מסיק, שאין השחור מסוגל אלא לצחצח נעליים". כן, בסופו של דבר הנשים כיום נחותות ביחס לגברים, ומצבן פותח בפניהן פחות אפשרויות. השאלה היא, אם מצב דברים זה חייב להימשך.

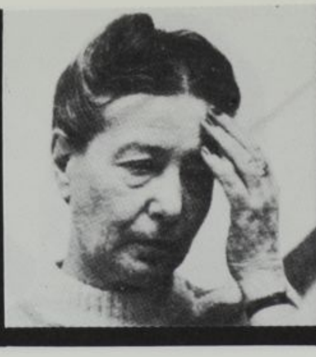
גברים רבים מקווים עדיין לכך: לא כולם התפרקו מנשקם. הבורגנות השמרנית ממשיכה לראות בשחרור האשה סכנה, המאיימת על המוסר ועל האינטרסים שלה. יש גברים, החוששים מתחרות עם נשים. אחד מן הפירות שמבטיח הדיכוי למדכאים הוא שגם השפל שביניהם חש עצמו עליון. עני לבן מדרום ארה"ב מתנחם בכך שאין הוא "כושי מלוכלך". גם הגבר הבינוני ביותר חושב עצמו לחצי־אל בהשוואה לנשים. יש הרבה דרכים אחרות, מתוחכמות יותר, שבהן הגברים מנצלים את האחרות של האשה. עבור כל אלה, החשים עצמם נחותים, זוהי תרופת פלא: איש איננו שחצן יותר, תוקפני או מלא בוז יותר כלפי נשים מאשר גבר חסר ביטחון בגבריותו. גברים רבים קובעים בכנות כביכול, שהנשים שוות לגברים ושאין להן סיבה לבוא בתביעות, אך בו בזמן הם טוענים, שלעולם לא יוכלו הנשים להיות שוות לגברים ושכל תביעותיהן הן לשווא. כל זה, משום שללא

הרף היו שביקשו להוכיח שהאשה עליונה, נחותה או שווה ביחס לגבר: כיוון שנבראה אחרי אדם הראשון, מובן מאליו שהיא יצור מישני, אמרו אחדים. להפך, אמרו אחרים, אדם הראשון לא היה אלא טיוטה, ואלוהים הצליח לברוא את היצור האנושי המושלם, כשברא את חווה.

כיצד אפוא נציג את השאלה? ובכלל, מי אנחנו שנציג אותה? הגברים הם שופט ובעל־דין. כך גם הנשים. ובכל־זאת אני סבורה, שנשים מסוימות, הן שיכולות להבהיר טוב מכולם את מצבה של האשה. נשים רבות כיום, שהמזל האיר להן פנים, הצליחו להחזיר לעצמן את כל הזכויות של יצור אנושי, והן יכולות להרשות לעצמן את המותרות שבאובייקטיביות: אנו אף חשות בצורך שבכך. עם זאת, אנו מכירות טוב יותר מהגברים את העולם הנשי, משום ששם שורשינו. אנו חשות תכף ומיד מה פירוש הדבר עבור יצור אנושי להיות אשה ויש לנו יותר עניין לדעת זאת.

אולם אין ספק, שאי־אפשר לעסוק בבעיה אנושית כלשהי בלי לנקוט עמדה. עצם האופן שבו מעלים את השאלות, דרך ראיית הדברים מניחים מראש היירארכיה של אינטרסים. כל תכונה כוללת ערכים. לא קיים תיאור אובייקטיבי כביכול, שאיננו נבנה על רקע מוסרי. במקום להתאמץ להסתיר את העקרונות, הנמצאים ברקע באופן מפורש פחות או יותר, מוטב קודם כל לחשוף אותם.

אם נסקור אחדות מהיצירות המוקדשות לאשה, נראה שאחת מנקודות הראות המקובלות ביותר היא זו של טובת הכלל, של האינטרס הציבורי. לאמיתו של דבר, כל־אחד מבין בזאת את האינטרס של החברה, כפי שהוא היה רוצה לקיימה או ליצור אותה. כאשר הדברים נוגעים לנו, אנו מניחים שלא קיימת טובת כלל שונה מזו, המבטיחה את טובתם הפרטית של האזרחים. אולם אל לנו לערב את האינטרס הפרטי עם האושר. זוהי עוד נקודת ראות, שבה נתקלים לעתים קרובות. נשות ההרמון, האין הן מאושרות יותר מהאשה המשתתפת בבחירות? עקרת־הבית איננה מאושרת יותר מהפועלת? במיוחד אלה, הנידונים לעמידה במקום, מוגדרים מאושרים, בתירוץ שהאושר הוא יציבות. לא נתייחס לכך כלל. נקודת הראות שנאמץ לעצמנו היא זו של המוסר האקזיסטנציאלי. כל סובייקט מציג את עצמו באופן מוחשי כטרנסצנדנטיות באמצעות מעשיו. אין הוא משיג את חירותו, אלא בהתקדמות מתמדת לעבר חירויות אחרות. ההצדקה היחידה לקיום בהווה היא ההתפשטות לעבר עתיד, שאפשרויותיו אינסופיות. מה שמגדיר בצורה מיוחדת כל־כך את מצבה של האשה הוא שבהיותה, כמו כל יצור אנושי אחר, חירות אוטונומית, היא מגלה ובוחרת את עצמה בעולם שבו הגברים כופים עליה להזדהות כאחר, מתיימרים להקפיא אותה כאובייקט ולייעד אותה לאימננטיות, משום שהטרנסצנדנטיות שלה נחותה תמיד מזו של תודעה אחרת, מהותית וריבונית. קונפליקט זה בין התביעה הבסיסית של כל סובייקט, המציג עצמו תמיד כמהותי, לבין דרישותיו של מצב, היוצר ממנה דבר מה בלתי מהותי, הוא הדראמה של האשה. כיצד יכול יצור

מישרותיהם של הגברים טובות יותר, משכורותיהם גבוהות יותר וסיכויי ההצלחה שלהם מרובים יותר. הם גם נהנים מהיוקרה שמעניק להם החינוך השואב מהמסורת; ההווה כולל את העבר, ובעבר כל ההיסטוריה נוצרה בידי גברים. העולם עדיין שייך לגברים. להם אין ספק בכך, להן – ספק מזערי. לסרב להיות האחר, לסרב לשיתוף הפעולה עם הגבר, פירושו עבורן לוותר על כל היתרונות, שיכולה להעניק להן הברית עם הכת העליונה.

אנושי להגשים את עצמו בתוך המצב הנשי? אילו דרכים פתוחות בפניו? אילו דרכים מסתתמות ללא מוצא? כיצד למצוא מחדש את העצמאות בתוך התלות? אילו נסיבות מגבילות את חירותה של האשה והאם אפשר להתגבר עליהן? אלו הן השאלות הבסיסיות, שהיינו רוצים להבהיר.

סיכום

ראינו שלמרות כל האגדות, שום גורל פיסיולוגי אינו כופה על הזכר ועל הנקבה איבה נצחית. למעשה, המין האנושי איננו סתם מין, הוא התפתחות היסטורית. מוטב אפוא למקם את היריבות בין המינים בתחום הביניים שבין הביולוגיה והפסיכולוגיה – תחום הפסיכואנליזה. האשה, כך אומרים, מקנאת באיבר־מינו של הגבר ורוצה לסרסו. אפשר להודות ברצון, שלחלום הסירוס של האשה יש משמעות סמלית: היא רוצה למנוע מן הזכר את הטרנסצנדנטיות שלו. האשה המוגבלת באימננטיות מנסה להשאיר גם את הגבר בכלא זה; הכלא והעולם יתערבבו זה בזה, ושוב לא יהיה עליה לשאת את היותה כלואה. האם, הכלה והמאהבת – כולן סוהרות. אולם כל מעשיה של האשה אינם אלא התגוננות. הקיים הנחשב לבלתי מהותי איננו יכול שלא להתיימר ליצור מחדש את ריבוניותו.

כיום מקבל הקרב צורה אחרת. במקום לרצות לכלוא את הגבר בצינוק, האשה מנסה להימלט ממנו. היא שוב איננה מנסה לגרור אותו אל תחומי האימננטיות, אלא לצאת אל אור הטרנסצנדנטיות. אולם כאן גישתם של הגברים יוצרת קונפליקט חדש: רק בעל כורחו נותן הגבר לאשה ללכת. מוצא חן בעיניו להישאר הסובייקט הריבוני, העליון המוחלט, היש המהותי. הוא מסרב להתייחס לבת־זוגו כאל שווה. היא משיבה לחוסר האמון שלו בתוקפנות. שוב אין זו מלחמה בין פרטים, הסגורים כל־אחד בעולמו שלו. כת הדורשת את זכויותיה יוצאת להתקפה ונהדפת בידי הכת המיוחסת. במקום הכרה הדדית, רוצה כל צד לשלוט על הזולת.

האם די בשינוי החוקים, המוסדות, המנהגים, הדעות וכל ההקשר החברתי, כדי שיהיה שוויון בין נשים לבין גברים? "הנשים תישארנה תמיד נשים", אומרים הספקנים. נביאים אחרים חוזים, שעם טאטוא נשיותן, לא תצלחנה הנשים להפוך לגברים והן תהפוכנה למפלצות. הרי זה לטעון, שהאשה היא יצירת הטבע. מן הראוי לשוב ולהזכיר שבקהילה האנושית שום דבר איננו טבעי ושהאשה גם היא מוצר שעיצבה התרבות. אל לנו לחשוב, שיהיה די בשינוי מצבה הכלכלי, כדי שהאשה תשתנה. גורם זה היה והינו עדיין גורם ראשוני בהתפתחותה, אולם כל עוד אין הוא מביא איתו תוצאות מוסריות, חברתיות, תרבותיות וכו', לא תופיע האשה החדשה.

שחרור האשה הרי זה לסרב לכלוא אותה ביחסים, שהיא מקיימת עם הגבר, אך לא להתכחש להם. כאשר היא תמצא לעצמה קיום עצמאי, היא תתקיים גם עבור הגבר. בהכירם זה בזו כבסובייקט, יישאר עדיין כל־אחד מהם אחר עבור האחר.

אבא

מאת ז'אן קלוזאן

תרגום רחל גיורא

הכי אני אוהבת את הבית של אבא. יש לו יותר חדרים. לאמא יש רק דירה וצריך לטפס במדרגות. חדר האמבטיה הוא בחדר שלי. לאבא יש שני חדרי אמבטיה. כל הבית שייך לו. אמא גרה שם כשהייתי תינוקת. לפני שהתגרשו. זאת אומרת שאינם נשואים כבר. מתחתנים כשאוהבים אחד את השני.

אמא אוהבת אותי. אבא אומר שאני נערתו האהובה ביותר בעולם, מותק. הוא תמיד קורא לי מותק. אנחנו אוהבים לאכול ארוחת בוקר במסעדה. לפעמים אנחנו הולכים לשם לאכול צהריים אם הוא עובד בעיר. הייתי במשרד שלו הרבה פעמים. יש לו ספרים שם. עולים גבוה במעלית. לפעמים נדמה לי שאני הולכת להקיא. אבל אני לא מקיאה. אז רואים את הנהר. אין שם איש חוץ מאבא וממני. לפעמים אלן באה.

אמא עובדת. היא הולכת לישיבות. בהתחלה אני צריכה ללכת לבית־ספר ואחר־כך למועדון. אפשר להרעיש במועדון. בבית־ספר צריך להיות שקטים או שנענשים. אבל אף־פעם לא נענשתי. אמא עוזרת לי להכין שיעורים. לפעמים אנחנו קוראות ספר ביחד. אבא שואל אותי חיבור וחיסור. הוא אומר מותק את כל־כך חכמה תוכלי להיות מה שאת רוצה כשתגדלי. רופאה או עורכת־דין. אני לא יודעת אם אני אתחתן.

אבא אומר שבשנה הבאה אולי אוכל ללכת לבית־ספר אחר שיש בו הרבה משחקים. אפשר לצייר שם ולטייל ויש להם ספרים יפים. הילדים כל־כך מרעישים בכיתה שלי. אחדים מדברים ספרדית והבנים רעים. קיבלתי כוכב על הכנת שיעורים.

אבא לוקח אותי ביום ראשון. לפעמים אני ישנה אצלו אם אמא יוצאת. אני צריכה להיות טובה. אבא אומר שהוא יקנה לי משהו כשאנחנו עורכים קניות אם אתנהג יפה. ואני צריכה להתרחץ לפני שאני יוצאת ולסרק את שערי. אבא אומר שהוא אוהב ילדות קטנות שמקפידות על ניקיון. לפעמים אלן נותנת לי להשתמש בבושם שלה. פעם נתנה לי לשים פודרה על הפנים וצבע כחול על עיני. זה צללית. אבל הייתי צריכה לרחוץ את הפנים לפני שהלכתי הביתה. אמא לא מתאפרת. או קארולין. הן אומרות שזה נראה טיפשי.

פעם בקיץ הייתי אצל אבא שבוע שלם. אלן היתה שם. היא עוזרה להשגיח עלי. אתה כל־כך חסר־אונים דייוויד, היא אמרה. היא צחקה. כולנו צחקנו. השתעשעתי. נסענו לקוני־איילנד. במשך השבוע אני מטלפנת לאבא רק פעמיים כי הוא עובד קשה. לפעמים כשהוא בנסיעות הוא אינו יכול לראות אותי. אלן ואבא נסעו לפלורידה. הם היו צריכים לטוס במטוס. הם שלחו לי גלויה כל יום. אפשר לשחות שם בחורף. אמא ואני נסענו לכפר. אבל האוטו התקלקל. לפעמים קארולין נשארת אצלנו בלילה. יש לנו שתי מיטות. היא צריכה לישון במיטה של אמא. כשאני מתעוררת אני נכנסת למיטה שלהן. כולנו מתחבקות. קארולין ואמא מתנשקות כל הזמן. אבל הן לא נשואות. רק גבר ואשה יכולים להתחתן. כשהם רוצים תינוק הפין של הגבר גדל והוא מכניס אותו לפות של האשה. נעים לגעת בפות שלך. אני וויקטוריה עשינו את זה באמבטיה. כשהתינוק יוצא הרופא צריך לחתוך לאמא את הפות במספריים. אמא הראתה לי תמונה בספר שלה.

ראיתי את הפין של אבא קודם. לאמא יש שיער על הפות שלה. יש לה שיער על הרגליים ולקארולין יש הרבה שיער על הרגליים כמו לגבר. לאלן אין. אמא אומרת שאולי יש לאלן שיער על הרגליים אבל היא מגלחת אותו. לפעמים אני מתבלבלת ואני קוראת לקארולין אלן. היא מתרגשת. לפעמים אני מתבלבלת וקוראת לאמא אבא. יש לי חתול אצל אמא שקוראים לו מיטבול. אני מתבלבלת וקוראת לו מאקס במקום מיטבול. מאקס זה הכלב של אבא.

אבא הוא יהודי. גם אלן. אמא היא רק חצי יהודייה. אבל אבא אומר שאני יכולה להיות יהודייה אם אני רוצה. אי־אפשר לחגוג את חג־המולד אם אתה יהודי. לאמא ולי היה עץ קטן לחג־המולד. קארולין באה. הכנו עוגיות. אצל אבא חגגתי את חנוכה. הוא נתן לי בובה שקוראים לה סמאנתה שמדברת וגלגליות ומכנסיים ירוקים וחולצה צהובה. הוא אומר שכשאדע על השעון הוא יקנה לי שעון.

הלוואי שאמא היתה קונה לי טלוויזיה. שלי קטנה. לפעמים היא מתקלקלת. לאבא יש טלוויזיה צבעונית בבית שלו. יש בה משהו עם כפתורים שאפשר ללחוץ עליהם כדי לשנות את התוכנית. אמא אומרת שאני מסתכלת בטלוויזיה יותר מדי. אני אומרת שאם תקנה לי חדשה אסתכל רק בשתי תוכניות ליום. אמא אומרת שאנחנו לא נזרוק סתם דברים ונקנה חדשים כל שנה. אמרתי לה שלאלנדריאה יש טלוויזיה צבעונית בבית ולוורוניקה יש טלוויזיה גדולה בחדר שלה שאפשר לראות בה טוב. אמא אמרה שאני לא אקבל טלוויזיה וזהו. היה לי מצברוח בגללה. התחלתי לבכות. אמא אמרה לכי לחדרך את מקלקלת לי את ארוחת הערב. אמרתי "תחת" לאמא. זו קללה. לפעמים אמא מקללת אותי. בכיתי ובכיתי.

אמא אמרה לכי לחדרך. היא הרביצה לי ואמרה עכשיו לכי לחדרך. רצתי לחדר וסגרתי את הדלת. אמא מעליבה אותי. היא לא מרשה לי לראות טלוויזיה. היא תמיד הולכת לישיבה ואני צריכה להישאר עם השמרטפית. אני לא מקללת את אבא. אבא לא מעליב אותי. צרחתי וקראתי לאבא וגברת טיילור השכנה התרגזה ודפקה על הקיר.

אמא אמרה לכי לחדר השני ותתקשרי אליו. אבא אמר שומעים שבכית. מה קרה,

מותק. כלום אמרתי. אבא לא אוהב שאני בוכה. הוא אומר שרק תינוקות בוכים. אני לא יכול לראות אשה בוכה, מותק. הוא אומר. אז אני צוחקת והוא אומר לי לקנח את האף. מה נעשה ביום ראשון אמרתי. הו, זו הפתעה אמר אבא. האם זו נסיעה לאן שהוא אמרתי. כן ניסע לאן שהוא אבל זו לא ההפתעה האמיתית אמר אבא. האם זו מתנה אמרתי. אבא אמר חכי ותראי, מה עשית בבית־הספר היום. אבא תמיד שואל מה אני עושה בבית־הספר. סיפרתי לו שהמורה היתה צריכה להעניש את קארלוס. אבא אמר תגידי את לא צריכה ללכת לישון. אני צריך לעבוד. אלן מסורת ד״ש. תני לי נשיקת לילה טוב.

חיבקתי את אמא. היא חיבקה אותי בחזרה. היא אמרה שהיא מצטערת שהתעצבנה. אנחנו לא מבקשי נדבות. טלוויזיה חדשה זה יקר. אנחנו לא צריכים את זה. אמא תמיד אומרת שזה יותר מדי יקר. אמרתי לה שהייתי רוצה שתתחתן עם הנשיא. אז היינו יכולות לגור בבית־הלבן. ראיתי תמונה בבית־הספר. יש לך כל מה שאתה רוצה. אין להם ג׳וקים.

הנשיא הוא איש טוב. הוא עוזר לאנשים. ג׳ורג׳ וושינגטון היה נשיא. ורוניקה נתנה לי בובה של אשתו ליום־ההולדת. יש לה שמלה ארוכה. אמא אמרה שהוא היה רשע כלפי האינדיאנים והשחורים. אבל למדנו עליו בכיתה וזה לא נכון. היו בחירות פעם. אפשר היה להצביע בעד פורד או קארטר. אבא הצביע לקארטר. אמא לא הצביעה.

אמא לא אוהבת כל מיני דברים. היא לא אוהבת את הנשיא והיא לא אוהבת את מרי הארטמן כמו אבא. אמרתי לה לקנות נייר טואלט ״צ׳ארמין״ כמו שמראים בטלוויזיה כי הוא רך. היא אמרה שזה גזל. היא לוקחת אותי למקדונאלד רק פעם בחודש. קיבלתי ספל של רונאלד מקדונאלד בשביל לשתות את החלב שלי. היא אומרת שזו תחבולה. אני אוהבת חלב. חלב הוא טבעי. אמרתי את זה לאמא והיא התעצבנה. אמרתי את לא אוהבת כלום אמא. היא אמרה אני אוהבת המון דברים. אני אוהבת צמחים. אני אוהבת לשחק כדורסל. אני אוהבת לקום מאוחר ביום ראשון בבוקר. אני אוהבת לאכול. אני אוהבת ספרים. אני אוהבת נשים. אני אוהבת אותך.

את אוהבת גברים שאלתי. אני לא מאוד אוהבת את מרבית הגברים אמרה אמא. יש כמה גברים שהם בסדר. אבא אוהב נשים אמרתי. באמת אמרה אמא.

שאלתי את אבא אם הוא אוהב נשים. הוא אמר מאוד מאוד. אחדים מקרובי האהובים עלי ביותר הם נשים. כמוך. וכמו אלן. למה את שואלת. אמרתי שאני לא יודעת. אבא שאל את אוהבת גברים. אני אוהבת אותך אבא אמרתי. אני בטוחה שהיא מקבלת את זה אתה יודע איפה אמרה אלן.

בשבת אכלנו ארוחת בוקר אצל אבא. אכלנו חביתיות. אבא עושה אותן. הוא לובש את כובע הטבח שלו. אחר־כך הלכנו לקניות. אחר־כך הלכנו לראות את סינדרלה. אלן באה גם. אחר־כך הלכנו למסעדה. אכלתי גלידה עם שוקולד. אלן ואבא שילבו ידיים. אבא אמר עכשיו אגלה לך את ההפתעה. אלן ואני מתחתנים. איך זה נשמע, מותק. אלן אמרה למען השם דייוויד תן לה קצת זמן להתרגל. אבא אמר שאני יכולה להיות בחתונה. הוא אמר שאלן תלבש שמלה יפה והוא ישבור כוס. הוא עשה זאת גם כשהוא ואמא התחתנו. אז לאלן יהיה אותו שם כמו לאמא ולאבא ולי ואני אוכל לקרוא לה אמא אם ארצה. אני לא אצטרך לראות את אבא רק בימי ראשון כי אלן תהיה שם ותעזור לטפל בי. היא עובדת רק בבוקר. זה יהיה כמו משפחה אמיתית עם אמא ואבא וילדה. אבל אני לא יכולה לדבר על זה כי אבא אמר שזה עדיין סוד.

הרגשתי לא טוב כשאבא החזיר אותי הביתה. הרגשתי כאילו אני הולכת להקיא. אמא החזיקה את ידי. שכבתי על המיטה והיא הביאה את מיטבול שישחק אתי. היא שאלה מה עשית עם אבא היום. היא תמיד שואלת את זה. אמרתי לה שראינו את סינדרלה. זה היה בסדר. היא נסעה בדלעת. כמה חלקים היו משעממים. הנסיך אהב אותה. אבא ואלן מתחתנים.

התחלתי לבכות. בכיתי חזק. אחר־כך הייתי צריכה להקיא. זה ליכלך את השטיח.

אמא הביאה את הסחבה. הביאה לי פיג׳מה. היא חיבקה אותי. היא אמרה אני אוהבת אותך. היא אמרה זה לא יהיה כל־כך שונה כשאבא ואלן יתחתנו. את אוהבת את אלן נכון. אני אוהבת אותך אמא, אני אוהבת אותך, אני אוהבת אותך אמרתי. למה את לא אוהבת את אבא שלי. אני אוהבת את אבא שלי.

אני לא שונאת את אבא שלך אמרה אמא. אין לנו הרבה במשותף, זה הכל. טוב לי לגור כאן רק איתך. את משהו מיוחד בשבילי ואת משהו מיוחד בשביל אבא. את רואה אותו כל שבוע.

בכיתי ובכיתי אני אוהבת אותך אמא, אני אוהבת אותך ואת אבא אותו דבר. ואני אוהבת את אלן כי גם היא תהיה אמי. אני אתגעגע אליך. אני אתגעגע אליך נורא כשאגור שם. יהיה לי חדר גדול מלא שמש ואבא אמר שהוא יצבע אותו ואני יכולה לבחור את הצבע. יהיה לי חתול חדש כדי שלא אתגעגע למיטבול. בשנה הבאה אוכל ללכת לבית־הספר הטוב ההוא ולאלן אולי יהיה תינוק. זה יהיה אח או אחות. אבא יקנה לי אופניים. אני אוכל לקבל שם מה שארצה. אני אשאיר כאן רק כמה צעצועים שיהיו לי כשאבוא לבקר אותך ביום ראשון.

חדר מִשֶׁלָּה

מאת **רחל חלפי**

התעמלות פנימית*

כְּדֵי לַעֲזוֹב אוֹתוֹ
עָלַיִךְ לַעֲמֹל   בּוֹקֶר וָעֶרֶב   בּוֹקֶר וָעֶרֶב
עָלַיִךְ לַעֲמֹל הַרְבֵּה הַרְבֵּה
שָׁנִים
אֶת
שְׁרִיר הָרָצוֹן   הָרוֹפֵס
(חַת־שְׁתַּיִם   חַת־שְׁתַּיִם)
אֶת שְׁרִיר הַזִּכָּרוֹן   הָרַכְרוּכִי
(שָׁלֹשׁ־אַרְבַּע   שָׁלֹשׁ־אַרְבַּע)
אֶת שְׁרִיר הַזַּעַם   הַמִּזְעָרִי
אֶת שְׁרִיר זְכוּת הַקִּיּוּם שֶׁלָּךְ
הַמְּנוּוָן   הַמְּנוּוָן   הַמְּנוּוָן

וְעַכְשָׁיו   לִנְשׁוֹם עָמוֹק וְ
לְהַרְגִּישׁ אֶת שְׁרִיר אִי־הַסְּלִיחָה
(חַת־שְׁתַּיִם־שָׁלֹשׁ־אַרְבַּע)
לְהַרְגִּישׁ אֶת שְׁרִיר הַהִשָּׂרְדוּת
הַנָּבוּל   הַנָּבוּל

וְעַכְשָׁיו   כֵּן   מָסָז׳ טוֹב עַל
שְׁרִיר הַוִּיתּוּר־עַל־הַהַשְׁפָּלָה
וְעַל שְׁרִיר הַוִּיתּוּר־עַל־הַכְּאֵב
(זֶה כּוֹאֵב?)

וּלְעַסּוֹת עוֹד וָעוֹד   אֶת שְׁרִיר
הַוִּיתּוּר־עַל־הַסֵּבֶל
(אוּף   אֵיזֶה שְׁרִיר סָבוּךְ!)

וְעַכְשָׁיו
לְנַסּוֹת וּלְהַרְגִּישׁ
אֶת שְׁרִיר
הָאַהֲבָה הָעַצְמִית
(אֵיפֹה הוּא   אֵיפֹה הוּא   אֵיפֹה הוּא?
אֵיפֹה הוּא   אֵיפֹה הוּא   אֵיפֹה הוּא!)

חַת־חַת־חַת־חַת
חַת־חַת־חַת־חַת
הֵיי־הוֹפּ!   הֵיי־הוֹפּ!
הֵיי־הוֹפּ!   הֵיי־הוֹפּ!
הֵיי־הוֹפּ!   הֵיי־הוֹפּ!
הֵיי־הוֹפּ!   הֵיי־הוֹפּ!

השיר רצה

הַשִּׁיר רָצָה לְהַפְקִיעַ
עַצְמוֹ מִמִּישׁוֹר הַשִּׁיר   לְהַבְקִיעַ
אֶל עֹמֶק הַמְּצִיאוּת הַמְּסֻכְסֶכֶת
הָיוּ לוֹ יָמְרוֹת לְרֶגַע   אֲבָל
הוּא הִסְתַּכֵּל מִסָּבִיב וּמִיָּד
הִשְׁתּוֹפֵף מַשְׁקִיעַ אֶת רֹאשׁוֹ הַגָּדוֹל
בֵּין כְּתֵפָיו הַנּוּקְשׁוֹת
(כִּתְפֵי הַפַּחְדָּנִים וְחוֹלֵי הָאַסְתְּמָה)
מֵבִין שֶׁלֹּא מַגִּיעַ לוֹ יוֹתֵר
מִלְּקַרְטֵעַ
בְּקִרְקַס הַמִּלִּים
הַצִּבְעִים
וְהַבְּלוֹף

שיר לידידה

תּוֹלָה אֶת עַצְמָהּ   כְּמוֹ חוּטֵאת גְּדוֹלָה
עַל כָּתְלֵי הַמּוּסֵיאוֹן שֶׁל עַצְמָהּ
מְמַסְגֶּרֶת עַצְמָהּ בְּזָהָב

כַּמָּה
הָיְתָה רוֹצָה לִהְיוֹת צַיֶּרֶת
וּבֵינְתַיִם רַק
מוֹקֵד הַכּוֹפֶרֶת

22.1.75

בלוז ירח אלבינו

יָרֵחַ אַלְבִּינוֹ יָרֵחַ אַלְבִּינוֹ
מִתְאַיֵּן בְּאוֹרָהּ שֶׁל הַשֶּׁמֶשׁ
יָרֵחַ אַלְבִּינוֹ פּוֹקֵחַ עֵינַיִם
עוֹצֵם עֵינַיִם
מוּטַצְיָה שֶׁל שֶׁמֶשׁ
נִבְעָת כְּמוֹ יֶלֶד יָרֵחַ אַלְבִּינוֹ
נִרְמָס כְּמוֹ רֶמֶשׂ־גָּלַקְסְיָה צָעִיר
סוֹבֵל מִלַּחַץ נַפְשִׁי נִכָּר
שֶׁרָפֶה
רַק עִם עֶרֶב רָפֶה רַק עִם עֶרֶב
יָרֵחַ אַלְבִּינוֹ יָרֵחַ אַלְבִּינוֹ
נִבְעָת כְּמוֹ תִּינוֹק דָּחוּי
נִשְׁכָּח כְּמוֹ צִלּוּם דָּהוּי
יָשֵׁן עִם בֹּקֶר צוֹרֵחַ עִם עֶרֶב
יָרֵחַ אַלְבִּינוֹ לִבְקָן קָטָן
מְלַקֵּק לַשֶּׁמֶשׁ
אֲבָל לֹא עוֹזֵר לוֹ.
כְּלוּם

17.2.80

מכשפה יורדת למצרים

הָיִיתִי כְּלִי עֲדַת עֲבָדִים נִקְלִים
נִדְבָּךְ עַל נִדְבָּךְ טִיט וּלְבֵנִים
בָּנִיתִי לִי אֶת פִּתֹם וְרַעְמְסֵס
עָרֵי מִסְכְּנוֹת לְפֶתַח נָהָר גּוֹאֶה
אֲסָמֵי תֶּבֶן וּבָר לְפֶתַח רָעָב
הָיִיתִי כְּלִי טִיט וּלְבֵנִים וָדָם
וְלֹא יָכֹלְתִּי לִרְחֹץ אֶת פְּצָעַי בַּנָּהָר
פִּתֹם וְרַעְמְסֵס הָיוּ לִי חֲלוֹמוֹת לְלֹא שֶׁבֶר
בְּשׁוֹטִים קָשִׁים חִמַּרְתִּי אֶת עֶדְרֵי עֲבָדַי
וְהָיִיתִי בּוֹנָה וְאוֹגֶרֶת בּוֹנָה וְאוֹגֶרֶת
סְכָרִים לְנָהָר גּוֹאֶה
שָׁנִים עַל שָׁנִים טָחַנְתִּי שִׁנַּי עַד דַּק
עוֹרִי הָלַךְ וְכָהָה כִּקְלָף
גַּם אֶת רֹאשִׁי גִּלַּחְתִּי כְּשֶׁהָיִיתִי עֶבֶד
גַּם אֶת רֹאשִׁי גִּלַּחְתִּי כָּלִיל וְהָיִיתִי טוֹחֶנֶת
עָפָר וְהָיִיתִי טוֹחֶנֶת עָפָר וְגוּפִי
הַשָּׁפָל נִטְחַן עַד דַּק   וּלְאַט   הָיוּ קָמוֹת
כָּל עָרֵי מִסְכְּנוֹתַי וּבְתוֹכָן קָבַרְתִּי אֶת עֲרֵמוֹת
חִטֵּי גַּרְגְּרִים גַּרְגְּרִים שֶׁטָּחֲנוּ רִבּוֹא שִׁנַּי
וְגִלְגַּלְתִּי אֶל פִּתְחָן אֲבָנִים גְּדוֹלוֹת
וְלֹא הָיָה יוֹצֵא וּבָא בָּא וְיוֹצֵא בְּתוֹךְ עָרַי
וְהָיִיתִי שִׁבְטֵי נְצוּלִים עַתִּיקִים
יְבֵשִׁים וּשְׁחוּמִים כִּקְלָף
וּכְשֶׁהָיִיתִי
עֶדְרֵי עֲבָדִים צְלוּיֵי שֶׁמֶשׁ וַאֲפוּיֵי
מִדְבָּר הִכֵּיתִי אֵימוֹת
וְאַף לֹא לְשׁוֹנוֹ הַכְּבֵדָה שֶׁל מֹשֶׁה לֹא עָמְדָה לִי
לְהַצִּיל אֶת חַיַּי
וְרַק דָּם וְאַרְבֶּה וְעָרֹב
וְכִנִּים וּשְׁחִין וּצְפַרְדֵּעַ וָדָם
וְגָלוּת נְשָׁמָה וַעֲדַת עֲבָדִים נִקְלִים
וְגוּפִי הַצָּלוּי
וְקַרְקַפְתִּי
חֲרוּטָה בְּחֶרֶט שֶׁל קְלָף

קריאת יד

קַיִץ מַשְׁאָל מִתּוֹךְ חֹרֶף
לְיַד הַחַלּוֹן אִשָּׁה חֲצוּיָה לוֹמֶדֶת אֶת תּוֹרַת הַיָּד
פִּרְקֵי אֶצְבָּעוֹת גְּרוּמִים לְאֶצְבָּעוֹת שֶׁסּוֹפָן עֲגַלְגַּל
מְמַתְּנִים אֶת סַחַף הָאִינְטוּאִיצְיָה הָרֶגֶשׁ הַגּוֹאֶה
אֶצְבַּע אַפּוֹלוֹ מִתְרַחֶבֶת לְכִוּוּן הַבִּלְתִּי
צָפוּי   רוֹחֵשׁ הַרְפַּתְקָה מְסֻכֶּנֶת
בְּקַוֵּי הַשֵּׂכֶל הַנְּפוּצִים כִּסְבִיבִים מְנֻפָּצִים
טְמוּנָה דְּאִיַּת נְפִילָה
צְלוּלָה
מְנֻפֶּצֶת

יָד שֶׁסּוֹפָהּ רָשׁוּם בָּהּ
לוֹמֶדֶת תְּנוּעוֹת שְׂחִיָּה לְמַיִם גּוֹאִים
בַּאֲוִיר מְלֹהָט מִשֶּׁמֶשׁ שְׁאוּלָה

• מתוך הספר "חומר־נפש" שיראה אור

שירים מתוך הספר "זיקית או עקרון אי־הוודאות" בהוצאת הקיבוץ המאוחד

פסטיבל בינלאומי לנשים במוסיקה

מוקדש לצ'לנית ז'קלין דה־פרה

מאת **רחל גיורא**

צילום **ליסה פלסקו**

אינה ג'וסט

פרי רוט, מוסיקולוגית ומורה לפסנתר, עסוקה בימים אלה בניסיון להוציא תקליט של יצירות קלאסיות של מלחינות ישראליות. בתשעת התקליטים הקיימים של יצירות ישראליות, היא אומרת, אין אף יצירה של מלחינה ישראלית, אפילו לא של ורדינה שלונסקי, מחלוצות המוסיקה הישראלית הקלאסית. גם שבעת התקליטים של מוסיקה ישראלית העומדים לצאת אינם כוללים ולו יצירה אחת של מלחינה ישראלית. רק לאחרונה הוקלטה יצירתה של שרה ארבל במסגרת הקלטות של מלחינים יוצאי קיבוצים, ובהוצאה עצמית יצא זה עתה תקליטה הראשון של ציפי פליישר. המצב אינו טוב יותר במדריך להאזנה למוסיקה קלאסית ישראלית של משרד החינוך לבתי־הספר. שם אין מוזכר שמה של אף מלחינה אחת מתוך שלושים ושלושה מלחינים. על רקע זה מובנת עוד יותר מטרת הפסטיבל הבינלאומי לנשים במוסיקה, שיזמה וניהלה ליאורה מוריאל. הפסטיבל התקיים בבאר־שבע ביוני השנה וכלל, לבד מן התוכנית המוסיקאלית, שלושה סימפוזיונים ופסטיבל סרטים. בסימפוזיונים דנו בדרכן של המלחינות בקומפוזיציה, על רקע מקומן במקצוען בארצות מוצאן, בקריירות לנשים במוסיקה ובהיסטוריה של נשים במוסיקה. בפסטיבל הסרטים הוצגו סרטים על נשים במוסיקה.

אומרת פרי רוט: "הפסטיבל היה אירוע יוצא־דופן בחיינו התרבותיים הוא נועד לפרוץ קודם כל את חומת החשדנות, שמקורה בבורות, ביחס ליצירות של נשים". חומה זו אמנם נפרצה, אם לשפוט על־פי מאמרו של אורי אפשטיין ("הארץ, 6.7.86): "ספק אם יצירות של מלחינות נשים היו נשמעות, אלמלא פסטיבל בינלאומי למוסיקה של נשים, שהתקיים בבאר־שבע... אחרי שגילו סוף־סוף את יצירותיהן של המלחינות, ייטיבו בעתיד, אם יוציאו אותן מן הגטו הפמיניסטי וישלבו אותן בקונצרטים".

בפסטיבל הושמעה מוסיקה של נשים מחמישים ארצות, כולל ארצות שמעבר למסך־הברזל. כל ענפי המוסיקה היו מיוצגים: פולקלור, פופ, ג'אז ומוסיקה קלאסית. אחד ההישגים החשובים של הפסטיבל היה עידוד יוצרות ישראליות דוגמת ציפי פליישר, סמדר הנדלזמן, חיה ארבל, בטי אוליברו וירדנה אלוטין. שתי יצירות שחוברו במיוחד עבור הפסטיבל – "קינה" מאת ציפי פליישר ויצירתה של סמדר הנדלזמן לחמישה פסנתרים, הוגדרו על־ידי הכל כיצירות־מופת.

היו כמה תגליות: רבקה קלארק (1979–1886), שבעבר נזקקה לפסבדונים גברי; באריון באואר, אמריקאית, תלמידתה של נאדיה בולאנז'ה; וכן

יצירה של פאני מנדלסון. בפסטיבל השתתפה גם אחת המלחינות הגדולות של זמננו, פאולין אוליברס, הנחשבת ליוצרת מקורית ביותר.

אחת התרומות המרכזיות של הפסטיבל היתה החשיפה של יצירות רבות, שלא הושמעו עד כה. החיפוש אחר החומר היה מיבצע קשה, מפני שרוב החומר אינו מדופס, ואינו מכונס במקום אחד. על כך טרחו רבות שרה פוקסון־היימן וצילה גרוסמאייר.

נגה

סמדר הנדל זמ

על ספרים וספרות

...וגם אהבה

מאת: אליזבת באדינטר
תרגום: אביטל ענבר
הוצאת מעריב

ספרה של אליזאבט באדינטר, "וגם אהבה", הוא סקירה היסטורית של ההתנהגות האמהית במאות ה־17–20 בסביבה האורבאנית של פאריס. סקירה זו יש בה כדי לזעזע את הקורא, מפני שהיא מובילה למסקנה שהיצר האמהי – אותה אהבה ספונטאנית, שהאם רוחשת בהכרח לילדה – הוא מיתוס ותו לא. את הטענה הזו כבר שמענו לפני למעלה משלושים שנה מפי סימון דה־בובאר. באדינטר מוכיחה אותה באמצעות בדיקה היסטורית.

"1780: קצין המשטרה לנוער מציין לא בלי מרירות, כי מתוך עשרים ואחד אלף הילדים, הנולדים בפאריס מדי שנה, רק כאלף ניזונים על־ידי אמותיהם. עוד אלף, המיוחסים, ניזונים מחלבן של מיניקות, המשרתות בבית הוריהם. כל שאר התינוקות עוזבים את חיק האם ונודדים אל בתיהן הרחוקים פחות או הרחוקים יותר של מיניקות בשכר.

"רבים הילדים שמתים בלא שזכו להכיר אי־פעם את מבט אמם. אלה השבים מקץ שנים אחדות אל מעון המשפחה מוצאים בו אשה זרה; זו שהביאתם לאוויר העולם. אין כל ראיה לכך ששובו של הבן האובד נחוג בשימחה ובעליצות, וכי האם עשתה מאמץ־יתר בשביל להביא על סיפוקו צורך בחיבה, שבימינו ייראה טבעי מאין כמוהו".

לא בכדי אפשר לשמוע טענות כאלו ב־1780. לדברי באדינטר, רק מאמצע המאה ה־18 מתחילה איזושהי התפתחות במעמדו של הילד, וממילא ביחס האם אליו. עד לאמצע המאה ה־18 לא היה הילד במרכז. כך, למשל, אבל על מות ילד היה תופעה נדירה, אולי מפני שמות ילדים היה תופעה שכיחה. אהבת ההורים בכלל היתה בררנית. העדיפו את הבכור, הזכר בדרך־כלל, ולו גם הוענקו זכויות־היתר. ובעיקר, רוב האמהות בפאריס דחו למעשה את ילדן בכך שסירבו להניקו. זאת, כאשר סיכויי הישרדותם של תינוקות שנמסרו למיניקות (במיוחד אלה שהוצאו מביתם לבית המינקת) לא היו גבוהים ביותר. לא ייתכן שעובדה זו נעלמה מידיעת ההורים, שכן ממדי התמותה היו גבוהים. עם זאת, מסירת ילדים למיניקות היתה נפוצה בעיקר בשכבות האמידות. נשים מן המעמד העליון

פאולין אוליברס

ברברה מק'גרגור

ג'ניס צ'פמן

נפטרו מילדיהן מיד לאחר הלידה ומסרו אותם למיניקות בקרבת העיר או באזורים כפריים מרוחקים, בהתאם לאמצעים שהיו בידן. יש לזכור, כי גם המיניקות, הכפריות ברובן, נטשו את ילדיהן לטובת ילדי העשירים.

למעשה, לא גידלו האמהות את ילדיהן כלל. הן קיבלו אותם מן המינקת לאחר כמה שנים, אם עוד נותרו בחיים. אז נמסרו הילדים לידי אומנת או מחנך, ומאוחר יותר הועברו לפנימייה. נראה כי הילד היה כמעט בלתי קיים במשפחה. נוכחותו נתפסה כמטרד.

ראוי לציין, כי ההתרכזות בילד, ובמקביל לכך במושג "היצר האמהי", באמצע המאה ה־18, מתעוררת על רקע וכתגובה לקידום ניכר שחל במעמד הנשים. במאות ה־17 וה־18 ניסו נשים (המשוחררות מילדים) להגדיר את עצמן כנשים. לשם כך היה עליהן להתעלם משני תפקידיהן "הטבעיים" של הרעיה ושל האם. בתקופה זו, תקופת אמנסיפאציה לנשים, כשהמובילות בתחום הן "יפות הנפש" הפאריסאיות, תובעות הנשים יתר מעורבות פוליטית וחברתית.

גם אם ההתרכזות בילד נבעה מדאגה כנה לשלומו, היא גזלה משני הוריו את מעמדם המועדף. המשפחה הפטריארכאלית איבדה משהו ממוצקותה, כאשר האם נתבעה להעדיף את טובת ילדיה על־פני טובת האב. אך את עיקר המחיר שילמו הנשים. התיאוריות החינוכיות והפילוסופיות של רוסו ומונטסקיה השתמשו במושג "היצר האמהי" כאמצעי לדיכוי נשים. הנשים של המאה ה־18, שפיתחו מאוויים משלהן וציפיה לחירות, נתפסו כלא־נשיות, כנעדרות טבע נשי. דור האמהות, שגדלו על ברכי התורות החדשות, היה כבר דור של אמהות רדופות רגשות אשם על נכותן. סקירתה של באדינטר מציגה את היצר האמהי כהמצאה גברית, שנועדה לשעבד את הנשים בחברה פטריארכאלית.

על רקע ממצאים היסטוריים אלו איננו יכולים שלא להסיק את המסקנה, שאהבה אמהית היא תופעה היסטורית ותרבותית, ואולי גם מעמדית. היא רגש ככל הרגשות, והיא יכולה להתפתח בצורה מופלגת יותר או לא להתפתח כלל.

הנימה האופטימית העולה ממחקרה של באדינטר נוגעת לאהבת האב. אחת המסקנות החשובות העולות מהמחקר היא, שיש מקום לאהוב אב כלאהבת אם. תפיסת האהבה האמהית כאינסטינקטיבית פגמה ביכולתם של הגברים להתפתח כאבות. ראייתה כתופעה היסטורית, לעומת זאת, מאפשרת גם לגברים להשתחרר מדטרמיניזם מגביל ולחוות אהבת אב.

שלוש גיניאות

מאת: וירג'יניה וולף
תרגום: אהרן אמיר
הוצאת שוקן

המסה הפמיניסטית "שלוש גיניאות" נכתבה במענה לשאלה, שהפנה איש משכיל לאשה משכילה, איך, לדעתה, אפשר למנוע מלחמה. על השאלה הרצינית (במושגים פוליטיים, קרי, גבריים) יש לווירג'יניה וולף תשובה אחת: כדי שנשים תוכלנה לתרום למאבק למניעת מלחמה, עליהן לתרום קודם כל למען עצמן. עליהן לשחרר את עצמן מעול הדיכוי הפטריארכאלי ולהשיג שוויון זכויות. רק כשתהיינה חופשיות מבחינה רוחנית וכלכלית, תוכלנה הנשים לתרום למען שיפור החברה.

קידום מעמד האשה, כך נראה, עשה כברת דרך קצרה מאז נכתב ספרה של וירג'יניה וולף לפני כחמישים שנה. הקריאה בספר חושפת את האמצעים השונים שנקט אז ונוקט גם היום המשטר הפטריארכאלי, כדי לדכא את האשה. הדיכוי מתחיל בהגבלת השכלתה של האשה. לעומת הגברים, שנהנו במשך מאות בשנים מהשכלה שנרכשה בכסף ושלמענה נחסכו קרנות על חשבון אחיותיהם, זכו הנשים רק בהשכלה שלא עלתה כסף ושאותה רכשו בבית. ההשכלה הביתית לא איפשרה לנשים ללמוד מקצוע ולהגיע לעצמאות כלכלית, דהיינו, לעצמאות רוחנית. לעומת זאת, היא הכינה אותן למקצוע שהועידה להן החברה – מקצוע הנישואים. אך גם הנישואים הם מכשיר לדיכוי: הנשים, מחוסרות הכנסה משל עצמן, תלויות לחלוטין בבעליהן. היעדר עצמאות כלכלית, מחוזק על־ידי תלות בגבר, מוליד תלות רוחנית.

אמצעי נוסף לדיכוי הנשים מוצא את צידוקו בביולוגיה שלהן. האמהות נתפסת כעומדת בניגוד לאנושיותן, ליכולתן לממש את עצמן בעבודה. היא מגבילה אותן, לעומת הגברים. "הטבע, כך אמרו הכוהנים, בחוכמתו שאין לה קץ, קבע את החוק שאין לשנותו שהגבר הוא הבורא. הוא נהנה; היא רק נושאת בסבילות... והטבע הזה שאין לשנותו, כלום אין אנו חייבים לשנותו, וכלום אין אנו משנים אותו? על־ידי הדלקת מדורה בגפרור אנו קוראים תגר על הכפור". המעיין בסטטיסטיקה, אומרת וירג'יניה וולף, מגלה כי הנשים עסוקות בלידה זמן מועט ביותר. אשה שילדה שישה ילדים מתנתקת מן החיים הציבוריים למשך 12 חודשים בלבד בכל ימי חייה. "האם פסל אותנו המעט מזעיר הזה מלעבוד בווייטהול, בשדות ובבתי־החרושת, כשהיתה מולדתנו בסכנה?".

אך חוסר השוויון אינו מתמסד לתבנית חברתית בעתות מלחמה, אלא דווקא בימים כתיקונם. בימי שלום אין שוויון בקבלה לעבודה. גברים העדיפו תמיד את בני מינם. מה שפסל את האשה מלהתקבל לעבודה היתה מיניותה. מיניותה מפריעה לה להיחשב כשווה בין שווים משתי סיבות: ראשית, מפני שהגברים אינם מסוגלים להתגבר על יצרם בהיותם במחיצת נשים, ושנית – ואת זאת מטיחים בנשים היום כשם שהטיחו בהן אז – הצלחה בעבודה, קריירה, הן עניין לגברים בלבד. מיניותה של אשת קריירה היא דבר המוטל בספק. האיום הזה על מיניותן, זאת־אומרת על נשיותן, הוא שבולם נשים רבות מלנסות להתקדם בעולם הגברים ולהיות שוות להם.

מעבר לחשיפת האמצעים לדיכוי האשה מתווה וירג'יניה וולף גם דרך לפתרון. ברור לה, שכדי להגיע לעמדה של שוויונות ולעצמאות רוחנית, יש קודם כל לדאוג, שנשים תהיינה עצמאיות מבחינה כלכלית. את זאת יש לעשות דרך החינוך וההשכלה. לשם כך יש לפתוח בפני נשים את המוסדות להשכלה גבוהה (כשנכתב הספר, היו מוסדות החינוך סגורים למעשה בפני נשים), ויש, כמובן, לבטל את אי־השוויון בעבודה. יש לאפשר לנשים להשתלב בכל המקצועות, גם במקצועות הנחשבים גבריים. ובעיקר, יש לשלם לעקרות־בית ישירות, לא דרך בעליהן, תמורת עבודתן בבית. "המדינה", היא כותבת, "תשלם שכר לאלו שמקצוען הוא הנישואים והאמהות... שהרי אם ישלמו לרעייתך בעד עבודתה, עבודת לידתם וגידולם של ילדים, שכר ממשי, שכר כספי, עד שייעשה זה מקצוע מושך ולא כמו עכשיו, מקצוע שאין שכרו בצדו, מקצוע שאין גימלאות בצדו, ולפיכך מקצוע תלוי־בשערה שגלה כבודו, או אז תוקל עבודתך שלך. שוב לא תצטרך ללכת למשרד בתשע וחצי ולהישאר שם עד שש. אפשר יהיה לחלק את העבודה שווה בשווה".

את היעדים האלה, כך נראה, לא יגישו לנו על מגש של כסף. את השינויים בחברה יכולות לחולל בעיקר נשים. עליהן להתאגד למען עצמן ולפתור קודם כל את בעיותיהן, ורק כשיושג שוויון, הן תוכלנה לתרום לכלל החברה. היות שכך, מסכמת וירג'יניה וולף, היא תורמת שלוש גיניאות למפעלים, שלקחו על עצמם לקדם את הנשים. זוהי תרומתה למניעת המלחמה.

רחל גיורא

צילום **שייקה בייטל** מתוך התערוכה סמלים ישראליים בקאמרה אובסקורה

סוף־סוף באה הישועה. המוני אבירים בשחור התקבצו ובאו להגן על כבודנו בתרסיס צבע ופחית נפט.

כשפעלנו לבד נגד הפרסומת, נדחינו בבוז. איש לא ראה טעם בדרישתנו לתדמית אחרת, ובשם חופש הביטוי, סתמו את טענותינו. ניסינו למחות על עיוות, על פגיעה, אולם ממורשת אבות אסורה הסטייה. שלושה דברים מרחיבים דעתו של אדם, ומי אנו שנמנע הנאה מליבראלים נאורים, שומרי גחלת הקדמה.

אולם עזר כנגדנו נתגלה. כצדיקים. מלאכתנו נעשית בידי אחרים. אין עוד צורך בבריקאדות. מני החרדים תרעד ארץ ומתחנות האוטובוסים הוסרו שלטי הפרסומת.

צלם אשה בל ייראה, כי כל אשה חשופה או לבושה היא דבר תועבה. החרדים חרדים לשלומנו ומגינים בעוז על כבודנו. אך המלאכה לא הושלמה ועוד היד נטויה: חופש הפלות, נישואים אזרחיים והפרדת הדת מהמדינה עדיין מחכים לגאולה.
המתחיל במיצווה אומרים לו לגמור, כן יהי רצון.

אראלה דאור

בעין פאראנואידית

אין מה לדבר
נגה
הטוב ביותר
נגה
חוק ההזדמנות השווה
החל מ-1 בינואר